Efter Estonia

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2015

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1996:189

Rapport av
Utredningen för vägledning efter Estoniakatastrofen

Efter Estonia

SOU 1996:189

Rapport av
Utredningen för vägledning efter Estoniakatastrofen

Ref KB
Occ SOU

Statens offentliga utredningar
1996:189
Inrikesdepartementet

Efter Estonia

Rapport av
Utredningen för vägledning efter Estoniakatastrofen

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

Graphic Systems AB, Göteborg 1997

ISBN 91-38-20483-5
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Leif Blomberg

Den 3 november 1994 beslöt regeringen att bemyndiga Chefen för dåvarande Civildepartementet;

att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att vara till hjälp för överlevande och för anhöriga till de omkomna vid Estonias förlisning genom att lämna information och allmän vägledning om hur de kan ta till vara sina intressen med anledning av katastrofen;

att besluta om sakkunniga, experter och annat biträde åt utredaren.

Den 8 november förordnade dåvarande Chefen för Civildepartementet, statsrådet Marita Ulvskog, jur.dr. Peter Nobel att vara särskild utredare (C 1994:03) för information och vägledning till anhöriga med anledning av Estoniakatastrofen. Förordnandet gällde från den 4 november 1994 till vidare till dess hans arbetsuppgifter i utredningen är slutförda, dock längst t.o.m. den 30 juni 1995. Därefter påbörjades det egentliga arbetet med utredningens här föreliggande del.

Den 10 december 1994 förordnades dåvarande föredraganden i riksdagens arbetsmarknadsutskott, kanslichefen, jur. kand. Gunilla Upmark att vara sekreterare i utredningen.

Den 4 november 1994 förordnades Iréne Pierazzi att vara biträdande sekreterare i utredningen.

Sedan uppdraget utförts överlämnas bilagda redogörelse över hur uppdraget tolkats, arbetet bedrivits, därunder gjorda iakttagelser och vunna erfarenheter samt sammanfattning och förslag för framtiden.

Stockholm i december 1996

Peter Nobel

/Gunilla Upmark

Iréne Pierazzi

Innehåll

1 Sammanfattning
- 1.1 Bakgrund ... 9
- 1.2 Mitt uppdrag ... 9
- 1.3 Uppdragets innebörd ... 9
- 1.4 Redogörelse ... 10
- 1.5 Bärgningsfrågan och gravfriden ... 13
- 1.6 Uppgörelsen med Skuld ... 15
- 1.7 Sammanfattning av slutsatser och förslag ... 19

2 Inledning och presentation av rapporten ... 25

3 Uppdraget - hur det tolkats och utförts
- 3.1 Namn ... 27
- 3.2 Uppdragets innebörd och hur det tolkats ... 27
- 3.3 Uppdragets utförande ... 28
- 3.3.1 Redovisning av allmänna kontakter ... 28
- 3.3.2 Kontakter med anhöriga och överlevande ... 29
- 3.3.3 Andra, som hört av sig och varav några drabbats av sorg eller olycka på annat sätt än genom Estonia ... 30
- 3.3.4 Avgivna yttranden ... 31
- 3.3.5 Om olika stöd- och anhörigföreningar ... 32
- 3.3.6 Personlig och översiktlig berättelse om uppdragets utförande ... 33
- 3.3.7 Kris- och katastrofpsykologiska föreningens seminarium ... 48

4 Större händelser från den 29 september 1994 till den 30 juni 1995
- 4.1 Katastrofen och dess offer ... 53
- 4.2 Vad som hände ... 54

5 Frågan om bärgning och gravfrid
- 5.1 Etiska rådet ... 69
- 5.1.1 Etiska rådets uppdrag ... 69
- 5.1.2 Etiska rådets sammansättning ... 70
- 5.1.3 Det etiska rådets arbete och överläggningar ... 71
- 5.2 SEAs enkät ... 75

6 Uppgörelsen med Skuld
6.1 Bakgrunden: Katastrofer och processer 79
6.2 Rättsläget 81
6.3 Möjligheter och hotbilder 86
6.4 Gemensamma förhandlingar 88
6.5 Skulds erbjudande 89
6.6 Debatten med Juristhuset 91
6.7 Uppgörelsen 92

7 Vad de anhöriga säger
7.1 Varför intervjuer? 95
7.2 Tillvägagångssätt 96
7.3 Allmänt om de intervjuade 98
7.4 Den första informationen 98
7.5 Estlineterminalen 102
7.6 Krismottagningar 102
7.7 Anhörigföreningarna 106
7.8 Kyrkan, minneshögtider, minnesvårdar m.m. 108
7.9 Polisen 116
7.10 Rederiet 119
7.11 Egna försäkringar 122
7.12 Bärgningsfrågan 124
7.13 Medierna 132
7.14 SEAs Text-TV 135
7.15 Böcker 135
7.16 Pressetik 135
7.17 Allmänna tankar och reflektioner 137

8 Slutsatser och förslag
8.1 Avsikten med detta avsnitt 141
8.2 Slutsatser 142
8.2.1 Allmänt 142
8.2.2 Ersättningar från försäkringsbolagen 143
8.2.3 Informationen 144
8.2.4 Utfästelser 146
8.2.5 Vägledning i ekonomiska och praktiska ting 149
8.2.6 Krisstödet 150
8.2.7 Etiska rådet 151
8.2.8 Om dödsbud, dödförklaringar, minneshögtider och gravskick 152
8.2.9 Polisen 153
8.2.10 En särskild vägledare 153

8.3 Förslag 154
8.3.1 Förslag till regeringen: 154
8.3.2 Förslag till centrala myndigheter: 155
8.3.3 Förslag till landsting, sjukhuskuratorer, kommunala socialnämnder, lokala polisdistrikt, församlingspräster och diakoner, brottsofferjourer, frivilligorganisationer - kort sagt till alla, som kan ha en uppgift vid olycka, kris och katastrof: 156

Bilagor:

Bilaga 1 Rubriker ur Aftonbladet och Dagens Nyheter under hösten 1994 157
Bilaga 2 Ersättningserbjudande 173
Bilaga 3 Summary in english 189

1 Sammanfattning

1.1 Bakgrund

Strax efter midnatt den 28 september 1994 förliste och sjönk passagerarfärjan M/S Estonia i hårt väder på ungefär 70 meters djup i internationellt vatten söder om finska Utö. Fartyget seglade under estniskt flagg och var på färd från Talinn till Stockholm. Det var den största katastrof, som drabbat de nordiska länderna efter andra världskriget.

Såvitt man vet fanns 989 personer ombord varav 137 räddades och 94 påträffades döda. Antalet saknade döda är 758. 49 svenska medborgare överlevde. 551 personer från Sverige omkom. Siffran kan växla beroende på om man räknar enbart svenska medborgare eller även andra, som var bosatta i Sverige. Antalet anhöriga och andra närstående i Sverige uppskattas till mer än tre tusen spridda över hela landet.

1.2 Mitt uppdrag

I kraft av ett regeringsbeslut förordnade statsrådet Marita Ulvskog, då chef för Civildepartementet, den 8 november 1994 mig att såsom särskild utredare ge information och allmän vägledning till de anhöriga och de överlevande med avseende på hur de skulle tillvarata sina intressen. Förordnandet gällde från den 4 november 1994 och till dess uppdraget fullföljts, dock längst till den 30 juni 1995.

1.3 Uppdragets innebörd

Som uppdraget givits av Sveriges regering kunde det i princip ej avse andra än svenska medborgare och sådana som var bosatta i Sverige och således under svensk jurisdiktion och berättigade till svenskt stöd och skydd. Uppdraget att ge information och allmän vägledning kunde inte innebära, att jag skulle fungera som advokat, rådgivare eller kurator för den enskilde. Detta innebär också, att jag varit noga med att bara ge allmänt hållna svar även till enskilda, som sökt mina råd. Slutligen har

jag eftersträvat strikt neutralitet i frågor där de anhörigas åsikter och önskemål har gått vitt isär och stått i motsats till varandra, såsom i frågan om fartyget och de döda skulle bärgas eller inte.

1.4 Redogörelse

Kontakter

Kontakterna med offrens anhöriga och de överlevande skedde huvudsakligen på tre sätt.

1. Budskap avsedda för hela gruppen genom brev eller genom media;
2. Möten med olika sammanslutningar och krisgrupper, som bildats bland dem;
3. Samtal eller brevväxling direkt med enskilda.

Det skall nämnas, att jag även kontaktades av många som inte var direkt berörda av Estoniakatastrofen. Där var uppfinnare och andra, som hade idéer om hur det sjunkna skeppet, de döda kropparna eller godset skulle kunna bärgas. Andra hade tankar om det mesta från minnesmanifestationer till sjösäkerhet. Några föreföll väl värda att lyssnas till och i sådana fall, då deras förslag rörde ämnen, som inte hörde hemma på mitt bord, försökte jag sända dem vidare till rätt ställe.

Drabbade av andra tragedier

Där var även människor, vilkas familjemedlemmar drabbats av andra tragedier som trafikolyckor eller mord. De förklarade sig alla mycket väl förstå, att det inte var min uppgift att ge råd eller stöd till andra än dem som drabbats av Estoniakatastrofen. I sin förtvivlan ville de ändå förklara för någon hur litet förståelse och hjälp de fått från försäkringsbolag, myndigheter o.s.v. En av lärdomarna för framtiden är behovet av att förbättra krisstödet efter de vardagskatastrofer, som drabbar tusentals människor varje år i Sverige.

Stödgrupper

Mycket snart efter 28 september 1994 bildades olika sammanslutningar eller krisgrupper. De kan delas in i tre olika slag:

A Lokala stödgrupper varmed menas lokala sammanslutningar av drabbade och sympatisörer, med antagna stadgar och valda styrelser. De har uppstått spontant eller på initiativ av någon redan existerande institution med syftet att ge erforderlig hjälp och stöd åt de drabbade. Det finns ett dussintal lokala stödgrupper. Ungefär hälften av dem har fått ekonomiskt stöd från regeringen till täckande av administrativa kostnader.

B Två nationella stödgrupper ledda med ambitioner och klart definierade mål, som går utöver tillfredsställandet av de direkta behoven av hjälp och stöd. De rekryterar medlemmar från hela landet och har också antagit stadgar och utsett styrelser. De har också tagit emot regeringsbidrag för att finansiera sin administration.

C Krisgrupper, som har uppstått spontant i anslutning till olika centra för terapi och krisstöd, men utan att verksamheten formaliserats genom antagandet av stadgar o.dyl.

Lokala stödgrupper förefaller att ha fungerat mycket väl med just det som de uppstått för att åstadkomma, nämligen att stödja och hjälpa medlemmar, som drabbats av katastrofen. Trots viss hjälp utifrån, har det väsentliga varit medlemmarnas stöd åt varandra. En viktig förutsättning har varit att grupperna som sådana har iakttagit neutralitet i kontroversiella och uppslitande frågor, som de huruvida skeppet eller bara kropparna skall bärgas eller ej. Dessa grupper har också medlemmar från smärre orter, där egna lokala stödgrupper saknas.

De två nationella stödgrupperna är annorlunda. Den Internationella Stödgruppen för anhöriga och överlevande, DIS, är baserad i Stockholm under ordförandeskap av Gunnar Bendréus. Den andra Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga, SEA, har sin bas i Borlänge och leds av Lennart Berglund. Båda organisationerna har åtminstone utifrån sett i hög grad präglats av sin respektive ordförande. Båda beslöt tidigt att söka bli rikstäckande och rekrytera medlemmar från hela landet, DIS som namnet antyder även utomlands. Annars är de olika i mycket och har haft delvis motsatta mål.

DIS har varit neutral i bärgningsfrågan, prioriterade skaderegleringen med Norska Assuranceforeningen Skuld och fick tidigt kontakt med norska advokater, som hade varit engagerade mot samma försäkringsgivare efter branden på färjan Scandinavian Star 1990. I början hävdade DIS, att de som krävde skadestånd inte behövde anlita egna advokater. Det skulle räcka med att skriva på en fullmakt för DIS och deras ombud. DIS har också inlett biståndsprojekt i Estland och undersöker

möjligheterna till en internationell skadeståndsprocess mot dem som byggde M/S Estonia och det ansvariga klassningssällskapet.

SEA har drivit en aktiv kampanj för bärgning av det sjunkna skeppet eller att man åtminstone tar upp så många som möjligt av de omkomnas kroppar. I inledningsskedet ansåg SEA, att man skulle prioritera frågan om ansvar för katastrofen och att ersättningarna kunde komma i andra hand.

De två nationella stödgrupperna har handlat utan att samordna med varandra eller med de lokala grupperna. Många av de anhöriga har känt sig bekymrade och förvirrade beträffande vilken stödgrupp man skulle ansluta sig till och vem man skulle befullmäktiga att handlägga sina ärenden. För många andra åter har de nationella stödgrupperna utgjort ett uppskattat stöd.

Personlig berättelse

Det viktigaste i mitt uppdrag var, att ett tillfredsställande resultat nåddes i skadereglering med Skuld och andra försäkringsgivare vare sig offentliga eller genom privata kontrakt. Där var vissa svårigheter i början med de nationella stödgrupperna varav den ena motsatte sig, att de skadelidande skulle anlita egna ombud och den andra, att man prioriterade skadeståndsfrågan. Efter inledande missförstånd stod det dock klart, att vi alla strävade åt samma håll.

En av mina rekommendationer gick ut på att var och en som kunde vara berättigad till ekonomisk ersättning skulle anlita en välansedd advokat på orten. Det fanns fyra skäl för detta. För det första krävs kunskap om lagstiftning, rättspraxis och klientens personliga förhållanden för att på rätt sätt lägga fram dennes krav. För det andra kunde Skulds erbjudande förväntas bli så komplicerat att det krävdes juridisk kunskap för att rätt värdera det. För det tredje hade de flesta av de drabbade även andra juridiska problem, som de behövde diskutera. För det fjärde kan advokatsamfundet om något går galet erbjuda vissa rättsmedel förutsatt att fel begåtts av en medlem av samfundet.

Det mesta efter M/S Estonias förlisning skedde i skuggan av den uppslitande konflikten i bärgningsfrågan. Även om jag inte var den rätta måltavlan fick jag vid många möten och samtal ta emot uttryck för vanmakt och vrede hos dem, som var olyckliga över regeringens beslut den 15 december 1994 att varken bärga skepp eller kroppar.

I beslutet hade regeringen också utfäst, att det sjunkna fartyget skulle betraktas som en grav och att åtgärder skulle vidtas för att garantera gravfriden. M/S Estonia och platsen där det vilar på havets botten skulle

skyddas såväl juridiskt som tekniskt.

Den 23 februari 1995 underskrev Estlands, Finlands och Sveriges regeringar en traktat förbindande de fördragsslutande staterna att respektera vraket efter M/S Estonia och ett rektangulärt område omkring som en sista viloplats för de omkomna och att kriminalisera handlingar, som kränkte dess frid. Erforderliga lagar har därefter antagits. Det finns också i fördraget en ömsesidig förpliktelse för de fördragsslutande staterna att rapportera till de andra om ett fartyg under någondera statens flagg är invecklat i handlingar, som på detta sätt kriminaliserats. Fördraget är öppet för anslutning av andra stater. I samband med lagstiftningsärendet tillställde jag riksdagen ett par påpekanden. Ett gällde att enligt min mening rapportsskyldigheten borde innefatta även kriminaliserade aktiviteter av andra fartyg än de som förde fördragsslutande stats flagg. Det andra syftade till en sådan ändring av ordalagen i den föreslagna lagen, att man inte uteslöt aktiviteter av helt och hållet tillbörligt och godtagbart slag. Ingendera påpekandet påverkade lagens utformning.

1.5 Bärgningsfrågan och gravfriden

Etiska rådet

Även om jag iakttar neutralitet i frågor där det råder allvarliga meningsskiljaktigheter mellan olika grupper av anhöriga och sörjande, anser jag det i sin ordning att redovisa något av bakgrunden till regeringens beslut att lämna vraket och de döda där de befinner sig på havets botten.

Redan den 11 oktober 1994 hade Sjöfartsverket redovisat till regeringen, att en bärgning av det sjunkna skeppet förmodligen var tekniskt genomförbar och att det ej fanns några rättsliga hinder. Den 20 oktober uppdrog regeringen åt verket att analysera konsekvenserna av att bärga och omhänderta de döda kropparna från M/S Estonia. Samma dag bemyndigade regeringen kommunikationsministern, Ines Uusmann, att utse ett råd med uppgiften att bistå regeringen med etiska frågor och överväganden efter Estoniakatastrofen. Detta råd, som blev känt som Etiska Rådet har från en del håll utsatts för kritik avseende såväl dess kompetens som dess rekommendationer.

Föredragningar inför rådet gjordes av Sjöfartsverket, rättsmedicinsk expertis och Rikspolisstyrelsens identifieringskommission. Där visades även foton tagna inne i andra sjunkna skepp, med bilder av döda kroppar i upplösning och oredan ombord.

Ingen gjorde gällande, att bärgning skulle vara rättsligen otillåten

eller tekniskt ogenomförbar. Ekonomiska synpunkter nämndes ej. Men det stora antalet döda och den tid det skulle ta att ta hand om dem liksom de tekniska åtgärdernas effekter på kropparna och kvarlevorna kom i hög grad i blickpunkten. Att vända skrovet rätt igen som en förberedelse till lyftet skulle, sades det, innebära en upprepning av den förskjutning av allt löst ombord, som antogs ha inträffat, när skeppet sjönk. De stålwajrar, som skulle användas vid lyftet skulle skära in i eller pressa in de övre däcken med deras lättare och bräckligare konstruktioner. Alla kroppar skulle inte kunna tas om hand genast utan undan för undan allteftersom röjningsarbetena framskred ombord. Detta skulle utsätta flertalet kroppar för luft och sommartemperaturer ledande till snabb förruttnelse, eftersom bärgningsarbetena måste utföras under den varma årstiden då havet är isfritt och vädret lugnt. I sitt slututtalande skrev Etiska rådet: "Om fartyget bärgas kommer många att uppfatta detta som en ovärdig behandling av döda kroppar."

Polisen, räddningstjänsten och annan personal liksom obducenterna och deras assistenter var beredda att utföra denna typ av uppgifter men knappast i den skala som kunde förväntas i detta fall. Själva volymen av döda kroppar skulle utsätta den anlitade personalen för allvarliga psykiska påfrestningar även om de kunde minskas i någon mån genom "debriefing" och andra stödsamtal. Psykiatrisk expertis bekräftade riskerna.

Frågan var, sade man, hur ett beslut att bärga eller inte bärga "skulle påverka lidandet" hos de olika anhöriggrupperna. Detta diskuterades med tonvikten på farhågor och förhoppningar lika mycket hos dem som önskade en bärgning som hos dem som var emot det. Man fann ingen lösning ur detta dilemma. I denna svåra situation blev riskerna för personalen, som skulle anlitas av betydelse och till sist avgörande för Etiska Rådets rekommendation att inte bärga fartyget. Den ståndpunkten ledde till frågan, om man skulle försöka få upp så många som möjligt av de döda kropparna eller alls inte. Det blev tydligt att flera av rådet ledamöter hade svårt att tänka sig ett omhändertagande av några av de omkomna efter en urvalsprincip helt och hållet styrd av det tekniskt genomförbara och var i fartygsskrovet de råkade befinna sig. Möjligheten att par och andra som fanns tillsammans i den gemensamma graven skulle åtskiljas antyddes också. Rekommendationen blev att lämna dem alla. Detta i sin tur ledde rådet till de rekommendationer, som åsyftade juridiskt och tekniskt skydd för vraket.

SEAs enkät

När regeringen den 15 december 1994 beslöt att varken bärga fartyget eller omhänderta tillgängliga kroppar, bestämde sig den nationella stödgruppen SEA, som hela tiden kraftfullt propagerat för bärgning, för att göra en egen enkätundersökning för att ta reda på vad de anhöriga ville. Initiativet var kontroversiellt, men saken genomfördes ändå i mars 1995. Även utformningen av frågorna kritiserades. Resultaten kontrollerades dock av en auktoriserad revisor.

Allt som allt hade 810 frågeformulär sänts ut varav 517 till adresser i Sverige. Svarsprocenten i Sverige blev 82 och totalt 73. Fördelningen av de svenska svaren gav vid handen, att 35 procent var för ett omhändertagande, 40 procent var emot, 7 procent svarade "Vet ej" och återstående 18 svarade inte alls. I Estland och "övriga länder" fanns en majoritet för omhändertagande av kroppar. Totalt var 49 procent för detta och 51 procent emot.

1.6 Uppgörelsen med Skuld

Under det sista årtiondet har en serie allvarliga olyckor inträffat i Nordvästeuropas farvatten. Den 6 mars 1987 förliste den brittiska färjan Herald of Free Enterprise utanför Zeebrügge på Belgiens kust, varvid 188 människor dödades. Den 7 april 1990 utbröt eld ombord på det Bahamasflaggade passagerarfartyget Scandinavian Star på väg mellan Fredrikshamn och Oslo och där omkom 158 människor. Den 14 januari 1993 sjönk den polska färjan Jan Heweliusz i Östersjön mellan Polen och södra Sverige, vilket krävde 54 liv. Den 28 september 1994 inträffade den största katastrofen av dem alla, då M/S Estonia sjönk och 852 liv gick till spillo.

En så stor olycka ger upphov till krav på ekonomisk ersättning tillsammans uppgående till stora penningsummor. Å andra sidan kan det ekonomiska utrymmet vara begränsat på olika sätt och det finns även andra inskränkningar, se nedan. Rättegångar i domstol är dyrbara och tidskrävande. Ett rederi å andra sidan, som nödgas uppträda som svarande i ett skadeståndsmål, måste anlita rättegångsombud, avsätta administrativa resurser på bekostnad av annan verksamhet, leja experter, riskera negativ publicitet o.s.v. Små och medelstora företag kan komma till en punkt där deras fortsatta existens äventyras. Typiskt sett kan det därför ligga inte bara i den skadelidandes intresse utan också i redarens och försäkringsgivarens att undvika att köra fast i ett träsk av ett antal tidskrävande rättegånger.

Mot bakgrund av detta slags insikt och erfarenheter nådde parterna efter Scandinavian Star-olyckan 1990 en ganska snabb uppgörelse. Precis som i Estoniafallet var fartyget försäkrat hos den norska assuranceforeningen Skuld. (Företaget har fått sitt namn efter en av de tre nornorna i den fornnordiska mytologin.) De skadelidande förenade sig bakom en gemensam förhandlingsdelegation med norska advokater, vilka på allas vägnar nådde en förlikningsuppgörelse med Skuld. Den byggde på en indelning av de omkomnas anhöriga i ett antal grupper och ett system av schablonersättningar till de berättigade beroende på vilken grupp de tillhörde. Denna typ av lösning, som i viss utsträckning inspirerats av s.k. class-actions i det anglo-amerikanska rättssystemet, kom att tjäna som en modell för uppgörelsen efter Estonia där samma försäkringsgivare och samma norska advokater var med.

Förutom uppgörelsen med Skuld har de omkomnas anhöriga och de överlevande erhållit och kommer att erhålla ersättningar på grund av andra försäkringar, såväl offentliga sådana, som utgör en del av det svenska sociala trygghetssystemet, som i kraft av enskilt tecknade försäkringsavtal. Där fanns enskilda livförsäkringar, reseförsäkringar och för de efterlevande till många av dem som reste med M/S Estonia i sitt arbete, tjänsteförsäkringar m.m. I några fall har de sammanlagda summorna blivit avsevärda, men detta varierar beroende på den enskildes försäkringsprofil. I ett avgörande skede av förhandlingarna med Skuld utverkades förklaringar från i sammanhanget viktiga svenska försäkringsgivare, att man avstod från "regresskrav" d.v.s. krav på återbetalning eller reduktion med belopp, som skadelidande erhållit från annan försäkringsgivare. Denna ömsesidiga förklaring gjorde mycket för att underlätta uppgörelsen med Skuld. Det medförde också högre ersättningar, än vad de skadelidande skulle ha kunnat få i rättegångar, där de nödgats föra bevisning om varje del av liden skada och hur kravet beräknats. Kombinationen av dubblerade ersättningar från mer än en försäkringsgivare och schablonersättningarna från Skuld kan sägas ha upplöst de samband mellan förlust och lidande å den ena sidan och utbetald ersättning å den andra, som annars är en typisk ingrediens i skadeståndsrätten.

De flesta svenska försäkringsbolagen handlade snabbt efter denna olycka för att lösa de drabbades akuta ekonomiska problem. Riksskatteverket underlättade också med ett klargörande att uppburna ersättningar endast undantagsvis skulle utgöra skattepliktig inkomst.

M/S Estonia ägdes av ett bolag registrerat på Cypern. Det estniska rederiet Estline AB hyrde fartyget och var såsom passagerarnas avtalspart befraktare och följaktligen praktiskt taget strikt ansvariga enligt Sjölagen. Ansvaret täcktes av försäkring hos Skuld, som är en s.k.

Protection and Indemnity Association. Sjölagen begränsar emellertid skadeståndskyldigheten genom system med s.k. särskilda dragningsrätter, SDR. Ansvaret för en passagerare skall t.ex. ej överskrida 100.000 SDR. Värdet av en SDR noteras dagligen med andra penning- och valutakurser. Hösten 1994 motsvarade det omkring 10,50 svenska kronor. Kort sagt kunde man sätta ett tak för den totala skadeståndssumman, som enligt Sjölagen kunde utbetalas i anledning av M/S Estonias förlisning. Det skulle ha legat omkring 260 miljoner kronor. Den totalt utbetalda summan förväntas i själva verket överskrida 400 miljoner kronor.

Svensk skadeståndslag och svensk sjölag var tillämpliga. Estnisk skadeståndsrätt bedömdes vara sämre för de drabbade. Enligt skadeståndslagen utgår vid dödsolycka ersättning för förlust av underhåll eller annan försörjning samt för begravningskostnad och annan skälig kostnad till följd av dödsfallet. En svår fråga är huruvida och i vilken utsträckning ersättning kan utges för det psykiska lidande, som vållas av en närståendes plötsliga bortgång. Svensk rättspraxis har varit utomordentligt återhållsam när det gäller skadestånd till tredjeman, d.v.s. till annan än den som direkt fallit offer. 1993 dömde dock Högsta Domstolen i två mål, där flickor hade blivit våldtagna och mördade på särskilt vidrigt sätt. I båda fallen tillerkände HD envar av föräldrarna 25.000 kronor efter att ha funnit att deras psykiska lidande berättigade till så mycket. Dessa avgöranden ingår i bakgrunden till uppgörelsen med Skuld.

Omdömesgilla advokater med erfarenhet av skadeståndS- och sjörätt kom snart fram till att det bästa vore ett samfällt handlande (class-action) gentemot Skuld för att i första hand söka nå ett bra och snabbt förhandlingsresultat och om detta misslyckades gå in i gemensam process. Jag stödde denna bedömning och den föreslagna handlingslinjen.

Den hotades från två håll. För det första ville SEA prioritera ansvarsfrågan framför den om ersättning. För det andra framfördes några praktiserande jurister den åsikten, att man borde börja med en rättegång för att fastställa ansvaret. Detta kunde ha inneburit år av processande med osäker utgång och utan ersättning till de berättigade, av vilka några verkligen behövde pengarna, och vid äventyr att de tillgängliga ersättningsbeloppen skulle begränsas av Sjölagen och ätas upp av rättegångskostnader.

I brev till alla kända anhöriga, genom media, i enskilda samtal samt i skrivelse till samtliga ledamöter av Sveriges Advokatsamfund tillrådde jag gemensamt uppträdande gentemot Skuld.

Den 21 november 1994 träffades ett antal estniska, norska och svenska advokater - tillsammans representerande omkring 250 dödsbon -

på Arlanda. Det beslöts att bilda en gemensam förhandlingsdelegation under ledning av den norske advokaten Espen Komnaes och med sju andra advokater från de tre länderna. Övriga advokater som representerade anhöriga skulle utgöra en referensgrupp. Delegationen och Skulds företrädare skred raskt till verket och trots åtskilliga svårigheter framlades ett förslag till uppgörelse redan den 3 januari 1995. För delegationens advokater var det viktigt, att ersättningen i varje enskilt fall skulle bli klart bättre, än vad den skulle ha blivit om vederbörande nödgats visa skadan och dess omfattning i domstol enligt svensk skadeståndsrätt. De fann, att detta mål hade uppnåtts.

För Skuld var det viktigt, att så många som möjligt antog förslaget, så man slapp ett antal processer. Skuld ställde därför det villkoret för att de skulle bli bundna av erbjudandet, att minst 90 procent av de som närmast ansedda anhöriga och de överlevande skulle ansluta sig. Till de närmast anhöriga räknades de, som hade förlorat hustru, make eller motsvarande samt barn eller unga, som var beroende av sina föräldrar och som hade förlorat en eller båda dessa. Föräldrar, som förlorat sina barn var inte bland dem, vilkas accept krävdes. Acceptfristen skulle löpa till den 20 mars 1995.

Erbjudandet, som nu är en bindande överenskommelse bygger på en indelning av de skadelidande i tio grupper med undergrupper. Den utgår från närheten i släktskap eller annan relation till den avlidne.

Grupp 10 är de överlevande. För varje grupp och undergrupp utfästs en schablonersättning, som är beräknad att överstiga vad den skulle ha varit enligt svensk skadeståndsrätt. För några familjer överskrider den totala summan det maximala belopp, som stipuleras i sjölagens regler, vilket skulle ha blivit ungefär 1 miljon kronor. Det finns i överenskommelsen också en särskild garanti. Om en skadelidande kan visa, att ett annat beräkningssätt skulle ha givit ett bättre utfall är han nämligen berättigad till ytterligare ersättning.

Envar av de överlevande erhåller 150.000 kronor utan att behöva visa några skadeföljder av vad de genomgått och med viss rätt att återkomma med ytterligare krav i händelse av framtida svårigheter till följd av olyckan.

Emellertid har de, som antagit erbjudandet också därigenom förbundit sig att avstå från att framdeles föra talan mot Estline AB eller Skuld i anledning av skadan. I enlighet med sedvänjan reglerar uppgörelsen mellan parterna ersättningsfrågan dem emellan i ett för allt. Detta hindrar inte någon från att ta upp saken mot andra såsom t.ex. skeppets tillverkare, klassningssällskap, myndigheter som utfärdad passagerarcertifikat för M/S Estonia etc.

De finns som är besvikna, särskilt föräldrar, som förlorat barn i

grupp 7 och personer med särskild anknytning till de omkomna i grupp 9. Visserligen är de ersättningar som tillerkänts dem höga i jämförelse med vad som tillerkänts i svensk rättspraxis i liknande fall. Föräldrar får för ett förlorat barn 50.000 kronor var, 75.000 kronor till ensam förälder. Men några av dessa föräldrar har inte kunnat relatera ersättningen till rådande rättspraxis utan har sett den som fullständigt obetydlig i förhållande till deras förlust. Förlusten av ett barn är typiskt sett bland de svåraste som kan drabba någon.

Under perioden fram till tidsfristens utgång 20 mars 1995 fanns det farhågor, att de nödvändiga 90 procenten inte skulle kunna uppnås. Jag fick också alarmerande besked om några juristers verksamhet för att försöka underminera uppgörelsen. De spred budskapet, att Skulds erbjudande var otillfredsställande från olika synpunkter och att det skulle ligga i åtminstone några gruppers intresse att processa mot Estline och Skuld eller att åtminstone förkasta budet och gå in i förlängda förhandlingar. Enligt min mening var sådana förslag varken grundade på en riktig analys av rättsläget eller i de skadelidandes intresse. I en debattartikel i Dagens Nyheter den 18 januari varnade jag för sådana förslag och tillrådde i generella ordalag, att man antog Skulds erbjudande. Nu följde en kort offentlig debatt i pressen och i TV. En expert i sjörätt, prof. Hugo Tiberg vid Göteborgs universitet, ställde sig på min sida. Det var slutet på debatten.

Efter att ha gått igenom alla svar, som inkommit till Skulds kontor den 20 mars, kunde man därifrån meddela, att totalt sett 98 procent hade antagit erbjudandet, således också de grupper vilkas anslutning inte hade krävts. Även klienterna till de advokater, som var kritiska mot uppgörelsen hade beslutat att gå med.

Nu följde arbetet med att fastställa rätt ersättningsbelopp i varje enskilt fall och att verkställa betalningarna. Beskeden antydde att svårigheter övervunnits och att de svenska skadelidandenas advokater ansåg sig ha läget under kontroll.

Ersättningarna till de anhöriga till de estniska och andra besättningsmän, som följde sitt fartyg i djupet har tagit tid, men detta har inte ingått i mitt uppdrag och redovisas inte här.

1.7 Sammanfattning av slutsatser och förslag

Slutsatser

Mer än 3000 personer i Sverige är som anhöriga eller på annat sätt direkt drabbade av Estoniakatastrofen. 49 svenskar överlevde den.

Många tusen fler har indirekt drabbats på ett eller annat sätt. De omkomna kom från olika delar av Sverige och skilda nivåer i samhället.

I vilken grad de direkt drabbades behov och intressen har mötts och tillfredsställts kan man försöka uppskatta, så länge det rör sig om ersättning för ekonomisk skada, allmän vägledning och instruktion vad gäller ekonomiska och praktiska frågor samt tillgången till viktig information. Det mesta som rör hur man handskas med en avhållen människas bortgång, personlig psykisk kris, frågor som rör respekt för sorgen, för de döda, ihågkommelse och minnesmanifestationer, är saker där man svårligen kan ha någon välgrundad uppfattning.

Generellt sett har de som lidit förlust och skada blivit väl tillgodosedda av försäkringsbolagen. Denna värdering grundar sig på en jämförelse med vad som vanligtvis medges i Sverige efter dödsolyckor och personskador. De svenska försäkringsgivarna handlade snabbt och avstod från att kräva återbetalning om ersättning för samma skada utgivits av mer än en försäkringsgivare.

Förhandlingsuppgörelsen med Skuld kommer förmodligen att påverka framtida uppgörelser efter olyckor med ett stort antal offer.

Den positiva bedömningen av hur de ekonomiska kraven uppfyllts skall inte dölja det faktum, att det finns grupper, som föräldrar som mist barn, som ingalunda ser den erbjudna ersättningen som varande i proportion till den förlust de lidit.

De första timmarna och dygnen efter katastrofen rådde kaos i informationen. Rederiet hade inga fullständiga eller riktiga passagerarlistor. De hade problem med internkommunikationen mellan Talinn och Stockholm. Polisen tvekade länge att utge information vars riktighet man inte kunde garantera. Viktiga telefonnummer blockerades.

Man vände sig till media och särskilt till TV för att få nyheter om olyckan. Några av medierna i sin tur bröt mot etiska principer i sin iver att erbjuda direkta nyheter och vittnesbörd från överlevande och anhöriga. En kvällstidning publicerade dagen efter olyckan passfoton på alla som veterligen varit ombord på M/S Estonia men utan att kunna ange vilka som överlevt, påträffats döda eller saknade. Andra journalister brast i hänsyn genom påträngande och okänsliga närmanden till sörjande och överlevande.

Senare fungerade informationen på det hela taget bra genom media, regeringen och dess talesmän och genom andra kanaler. Men en del av informationen har innehållit motsägelsefulla meningsutbyten, uttalanden som senare måst rättas och sådant, som kunde förväntas vara upprivande. Den till synes ändlösa strömmen av rubriker, nyheter och artiklar rörande katastrofen hör också till bilden av hur tillvaron tett sig för de anhöriga och överlevande.

Många av de anhöriga till Estoniakatastrofen, även om vi inte vet om de är i majoritet, är besvikna över regeringens beslut att varken bärga fartyget eller de dödas kroppar. Det finns också annan kritik. Denna har gjorts tydlig i de nationella stödgruppernas agitation. Huruvida detta varit av godo eller av ondo för de sörjande är en fråga som främst måste besvaras av dem som arbetar inom psykiatri, psykologi och själavård.

Återblicken ger upphov till en annan väsentlig fråga. Var det överhuvudtaget nödvändigt att avge alla dessa löften?

Inledande statsministeruttalanden tolkades av de flesta som ett löfte, att skeppet och de ombordvarandes kroppar skulle bärgas om detta överhuvudtaget var möjligt. Trots utlåtanden att bärgning var tekniskt genomförbar och att det inte fanns några juridiska hinder, beslöt regeringen på andra grunder att inte bärga. Efteråt kan det syns, att de skulle ha varit helt tillräckligt om regeringen i det första skedet hade inskränkt sig till ett löfte att bärgningsmöjligheterna liksom orsakerna till katastrofen skulle utredas snabbt men noga.

Utfästelserna att ordna rättsligt och tekniskt skydd för vraket och havsbotten däromkring – nationell och internationell lagstiftning för att garanter friden samt övertäckning av det sjunkna skrovet för att hindra ett inträngande – kunde ha väntat till dess att möjligheterna undersökts noggrannare och bättre kunskap vunnits om de anhörigas önskemål i denna del.

Ärkebiskopens ställande i utsikt av en minnesgudstjänst till havs var egentligen inte påkallat och blev senare återkallat.

Det är tveksamt om inrättande av en nationell minnesvård i Stockholm fyller något behov hos särskilt många.

Slutsatsen blir att många av löftena och utfästelserna i efterhand framstår som överflödiga eller för tidigt gjorda. Den bristande uppfyllelsen och upplevelsen av beslut fattade över deras huvuden har alstrat besvikelse hos många anhöriga och utgjort ett ledmotiv i de nationella stödgruppernas uttalanden.

Alla som så önskade hade tillgång till rättsligt biträde. Undersökningen av rättsläget och förhandlingarna med Skuld genomfördes med goda resultat. En av de nationella stödgrupperna, DIS, skall tillgodoräknas, att de tidigt fick kontakt med norska advokater, som från tidigare massolyckor hade erfarenhet av grupptalan. Efter inledande svårigheter samarbetade de nationella stödgrupperna väl med de advokater som anlitats.

Kommuner, sjukhus, arbetsgivare, myndigheter och organisationer gav god hjälp med stöd och information. Viktigast var stögrupperna och naturligtvis de drabbades egna sociala skyddsnät, deras familjer, släktingar och vänner.

Det framkommer, att de anhöriga, som drabbades av Estoniakatastrofen på många sätt har fått mer stöd och uppmärksamhet än vad som ofta är fallet vid mer alldagliga tragedier som då någon faller offer för en trafikolycka eller ett brott.

Detta visar på behovet av en allmänt förbättrad krisberedskap i det svenska samhället. Erfarenheten visar, att man lyckas bäst på orter, där det redan finns en fungerande organisation för att bistå offren för vardagens olyckor och brott.

Det var bra, att regeringen utsåg någon att ge allmän vägledning till anhöriga och överlevande beträffande hur de skulle tillvarata sina intressen. Många av dem har förklarat, att de känt trygghet genom denna vägledning i svåra frågor. Som neutral person har jag tagit emot mycket av den kritik, som egentligen riktats mot regeringen och andra centrala myndigheter. Min ställning borde dock ha varit klarare definierad för att tydligaregöra det oberoende uppdraget att tjäna de drabbades intressen och inga andra.

Förslag till regeringen:

- Att så långt det är möjligt och rimligt var och en som transporterar passagerare eller gods i luften eller till sjöss skall vara skyldig att tillhandahålla fullständiga och riktiga förteckningar över passagerare, besättning och andra ombordanställda med namn och övriga upplysningar nödvändiga för att identifiera dem och deras närmaste samt att sådana listor skall hållas tillgängliga för var och en, som behöver dem i sitt arbete för att stödja dem som drabbats av olycka.

- Att regeringen utser en arbetsgrupp för att se över rutinerna inom regeringskansliet vid större olyckor. Härvid skall särskild uppmärksamhet ägnas behovet av snabb och riktig information till de drabbade och till allmänheten, behovet av samordnat och konsekvent uppträdande från regeringens och centrala myndigheters sida, analys av de humanitära, ekonomiska, psykologiska och politiska följderna av alternativa beslut under övervägande för att skapa en beslutsordning som är snabb utan att vara förhastad.

- Att regeringen initierar en översyn av bestämmelserna om dödförklaring och därmed sammanhängande spörsmål.

- Att regeringen låter utreda den allmänna krisberedskapen med särskild inriktning på hur de drabbade efter alldagliga olyckor och

kriser bemöts och hjälps av polisen, försäkringsbolag, allmänna försäkringskassor, vården, socialtjänsten, kyrkorna och frivilligorganisationerna.

Förslag till centrala myndigheter:

- Att Socialstyrelsen överväger åtgärder för att befordra den kommunala socialtjänstens kompetens och beredskap för krisstöd.

- Att Rikspolisstyrelsen överväger hur informationen vid kriser och katastrofer kan sändas ut snabbare utan att allvarligt äventyra dess tillförlitlighet.

Förslag till lokala instanser:

- Att överväga, om man har den krisberedskap, som kan bli erforderlig och om personer, som drabbas av kris och katastrof verkligen får det stöd och den hjälp som de behöver. Övervägandena bör ske mot bakgrund av att människor överallt drabbas eller berörs av olyckshändelser, brott och hårda öden och att ingen kan säga var, när eller hur nästa katastrof kommer att drabba.

2 Inledning och presentation av rapporten

Estoniakatastrofen går till historien. Berättelsen därom kommer att återges många gånger och i många sammanhang. Olyckan och hur den och dess verkningar hanterades måste påverka det framtida arbetet på många fält; sjösäkerhet, räddningstjänst, kris- och katastrofberedskap, skadeståndsersättningar och mycket annat.

Detta har påverkat denna rapport. Ehuru särskild utredare rent formellt, så är det inte en utredning av vanligt slag jag haft att utföra. Detta har också påverkat rapporten, vilkens syfte är att dels redogöra för hur mitt vägledande arbete bedrivits och hur det varit, dels att till framtiden bevara vissa erfarenheter och noteringar, som kanske inte kommer att återfinnas lättillgängligt någon annanstans.

I det härnäst följande kapitlet återfinns redogörelsen för mitt uppdrag.

I kap. 4 har vi sammanställt en kronologi över större händelser under de första åtta månaderna efter olyckan. Den uppställningen tillsamman med pressrubrikerna i Bil. A belyser, hur de drabbade under hela denna tid gång på gång påmints om katastrofen genom ständigt nya händelser och rubriker. Detta har för många varit en del av påfrestningen och hör till bilden av hur man haft det.

Frågan om bärgning har jag av skäl som jag redovisar i nästa kapitel inte tagit ställning till. Den har emellertid i hög grad kastat sin skugga. Jag har därför i kap. 5 velat redovisa något av det som hänt före och efter beslutet att inte bärga, som kanske annars inte skulle bli allmänt känt.

Uppgörelsen med försäkringsgivaren, den norska assuranceforeningen Skuld, är såvitt jag förstår rättshistoria och kommer att få genomgripande betydelse vid skaderegleringar efter massolyckor i framtiden - och kanske även på andra sätt. Den ges en i sitt sammanhang insatt ganska ingående beskrivning i kap. 6.

Under våren 1995 kände mina medarbetare och jag en tilltagande osäkerhet med avseende på alla de anhöriga, som aldrig hördes eller syntes genom någon stödgrupp eller på annat sätt. Vi visste inte något om hur de kände det, hur de reagerat, på vad sätt de fått hjälp och stöd eller vad de hade för synpunkter och önskningar. Vi genomförde därför

ett antal informella med fördjupande intervjuer. Dessa, som jag anser vara av stort intresse finns sammanställda i kap. 7.

Slutsatser och förslag för framtiden har skrivits ned i kap. 8.

Katastrofen och dess efterspel tilldrar sig stort internationellt intresse. Därför finns även en sammanfattning på engelska.

3 Uppdraget - hur det tolkats och utförts

3.1 Namn

Vi antog benämningen Vägledning efter Estoniakatastrofen

3.2 Uppdragets innebörd och hur det tolkats

Enligt ordalagen i regeringsbeslutet har jag tillkallats att som särskild utredare vara till hjälp för överlevande och för anhöriga till de omkomna vid M/S Estonias förlisning genom att lämna information och allmän vägledning om hur de kan tillvarata sina intressen med anledning av katastrofen.

Det var från början viktigt att göra klart hur detta grannlaga uppdrag skulle tolkas; dess innehåll och dess begränsningar.

Det har på många håll och på skilda nivåer funnits en påtaglig tendens att i uppdraget tolka in uppgifter, utvidgningar eller begränsningar, som inte har stöd i regeringsbeslutet. Några har t.ex. velat se mig som "regeringens representant". Andra har talat om de "drabbades ombudsman". Andra åter har visat sig anse, att jag endast skulle syssla med skaderegleringar, o.s.v. Därför finns det anledning att tala om hur jag fattat mitt uppdrag.

A. Eftersom jag fått uppdraget av Sveriges regering, så kan mandatet inte avse andra personer än sådana som genom medborgarskap, bosättning eller på annat sätt står under svensk jurisdiktion och är berättigade till svenskt stöd. Detta innebär inte, att jag inte ansett mig böra dela med mig av synpunkter och information även till andra t.ex. intresserade personer och organisationer i Estland och övriga Baltikum, Internationella Sjöfartsorganisationer, o.s.v.

B. "Information och allmän vägledning" anser jag inte innefatta att vara den enskildes advokat, rådgivare eller kurator. Givetvis har vi - mina medarbetare och jag - i stor utsträckning besvarat förfrågningar i de

mest skilda ämnen, men vi har därvid varit noga med att endast ge generella svar, som inte kräver undersökning av eller närmare kännedom om omständigheterna i det enskilda fallet.

I övrigt har vi hänvisat de drabbade att söka erforderligt stöd och hjälp var och en på sin ort. Detta har även någon gång inneburit, att vi genom kontakter med dem, som på den orten haft uppgifter i sammanhanget, verkat för att det skulle fungera.

C. Uppdragets inriktning på hur de drabbade skulle kunna ta tillvara sina intressen, har givetvis den innebörden att främst de ekonomiska intressena såsom i samband med skaderegleringarna varit avsedda. Även andra intressen har dock beaktats, såsom att försöka påskynda viktiga besked och beslut och att vidarebefordra synpunkter och önskemål.

D. Jag har inte ansett mig böra ta ställning i frågor, där de sörjandes och överlevandes önskemål och åsikter gått vitt i sär såsom dem rörande bärgning av fartyget, omhändertagande av kvarlevor efter de omkomna eller det tekniska skyddet av vraket. I sådana frågor har jag endast tagit emot åsikter och information, som i viss mån vidarebefordrats.

3.3 Uppdragets utförande

3.3.1 Redovisning av allmänna kontakter

Vi har haft kontakt med Riksdagens justitieutskott, Statsrådsberedningen, Justitie-, Utrikes-, Social-, Kommunikations-, Finans-, Kultur- och Civildepartementen; liksom med Datainspektionen, Rikspolisstyrelsen, Riksskatteverket, Sjöfartsverket och Statens konstråd; ävensom med Ärkebiskopen och hans kansli; samt vidare med det särskilt tillsatta Etiska Rådet, med Haverikommissionen, med Kommittén om ideell skada och med förra regeringsrådet Magnus Sjöberg i hans egenskap av särskild utredare av administrativa aspekter på sjösäkerhetsfrågor.

Vi har också haft anledning till kontakter med åtskilliga landstings-, kommunala och andra lokala instanser.

Inom de privata och frivilliga sektorerna nämnes, som nyttiga och hjälpsamma instanser försäkringsbolag och deras paraplyorganisationer, banker och revisionsföretag, kooperationen, fackliga sammanslutningar m.fl. samt Kris- och Katastrofpsykologiska föreningen, Rädda Barnen, Svenska Livräddningssällskapet, Svenska röda korset samt Sveriges Advokatsamfund. Härtill kommer många enskilda i olika befattningar.

Alla dessa kontakter har genomgående varit bra. Man har visat stor

vilja till hjälpsamhet efter Estoniakatastrofen. Det har varit lätt att komma fram, komma till tals och få besked och gehör. Just när det gäller delar av regeringskansliet tycker dock mina medarbetare och jag att det stundom varit som att verka i ett tomrum vad avser information. Vi har inte fått den utan vidare. Förklaringen är väl att jag och mitt uppdrag inte riktigt gjort avtryck i delgivnings- och delningsrutinerna.

Jag har även medverkat i åtskilliga intervjuer i massmedia och hjälpt till vid deras förfrågningar liksom deltagit i debatter såväl i dagstidningar som i television. Härtill kommer ett antal intervjuer av mer akademisk karaktär i anslutning till olika forskningsprojekt och utvärderingar.

Internationellt har jag besvarat förfrågningar från och vidarebefordrat information till bl.a. advokater och massmedia i Estland, Tysklands regering, International Mariners' Associations' advokater i London samt European Consultations on Refugees and Exiles även baserad i London.

3.3.2 Kontakter med anhöriga och överlevande

Som närmare skall redovisas lite längre fram i det historiska avsnittet, så omkom i olyckan mer än 500 människor som hade fast anknytning till Sverige genom medborgarskap eller på annat sätt. Vi vet inte exakt hur många anhöriga som drabbats och kan för övrigt inte ge någon i alla lägen tillfredsställande definition på begreppet "anhörig". Vi räknar med fler än 3 000. Dessa är spridda över hela landet. 49 svenskar överlevde förlisningen.

Ganska snart efter katastrofnatten den 28 september 1994 bildades olika grupperingar dels som stödgrupper för att driva vissa frågor, dels lokalt för att gemensamt stödja varandra och enskilda och slutligen kring skilda centra för stöd och terapi. De skall beskrivas särskilt i avsnitt 3.3.4. nedan och i min översiktliga berättelse om uppdraget i 3.3.5. Mina kontakter med anhöriga och överlevande har emellertid skett på tre sätt. Dels genom allmänna meddelanden direkt till alla berörda, dels genom de nyss nämnda grupperingarna och dels direkt med enskilda.

Meddelanden, som distribuerats direkt till de drabbade har således skickats ut med datum 1994-11-22 och 1994-12-14. Dessutom har jag i massmedia, varom mera nedan i redogörelsen för skadereglering med Skuld, nått ut med anvisningsar.

Med några av grupperna har mina medarbetare och jag haft åtskillig korrespondens - mest med fax - och tidvis täta telefonkontakter liksom sammanträden med representanter för dem.

Jag har också medverkat med informerande föredrag och för att besvara frågor - liksom åtskilliga förbittrade angrepp på regeringen och andra delar av "etablissemanget" - vid möten någon gång inför stora församlingar och av flera timmars varaktighet.

Således deltog jag tillsammans med advokater inför Estoniaforum i Norrköping den 19 januari, ledde ett av mig sammankallat och protokollfört möte med representanter för flertalet stödgrupper i Stockholm den 2 februari, framträdde samma kväll inför ett antal terapigrupper på Ersta sjukhus, medverkade vid ett möte med överlevande på Södersjukhuset den 9 februari, närvarade vid ett möte med stödgrupper och ärkebiskopen på Kyrkans Hus i Uppsala den 11 februari, medverkade vid ett konstituerande årsmöte hos ST-Polisen på Polishuset i Stockholm den 29 mars och ledde det andra av mig sammankallade och protokollförda stödgruppsmötet i Stockholm den 20 april.

Slutligen har vi haft mer än ett par hundra telefonsamtal med förfrågningar från enskilda drabbade i de mest skilda ämnen alltifrån praktiska ekonomiska frågor till sådana med anknytning t.ex. till begravningsskick och minneshögtider. Viss korrespondens har även förekommit. Till sist har vi haft personliga sammanträffanden.

3.3.3 Andra, som hört av sig och varav några drabbats av sorg eller olycka på annat sätt än genom Estonia

En händelse så oerhörd i nutida svensk erfarenhet som M/S Estonias förlisning utlöser givetvis många reaktioner, varav jag fått ta emot några. Många skriver eller ringer bara för att få dela sina känslor och tankar, kort sagt för att få tala med någon. Det är inte alls bara anhöriga och överlevande. Vi har kontaktats av människor, som redan från början förklarat sig inte ha någon direkt anknytning till någon drabbad, men som ändå känt sig drabbade på något sätt av händelsen som sådan. Vi har talat med dem.

En grupp, som inte sällan hört av sig och som jag tror känns igen av många, är de som har idéer, uppfinningar och lösningar oftast av teknisk art, på svåra problem som bärgning, övertäckning av vraket och sådant. I regel har jag saknat kompetens att bedöma värdet av alla dessa uppslag. Jag tror ändå, att en del av dem vid en närmare granskning skulle kunna ha tett sig som intressanta om de skulle ha ingått i beslutsprocessens underlag under det att andra framstår som produkter

av en - låt vara inspirerad - stollighet. Det är i vart fall en intressant iakttagelse, hurusom en katastrof av detta slag synes förlösa åtskillig kreativitet.

En del av denna kreativitet har varit av mindre nogräknat, delvis brottsligt slag. Veckorna närmast efter katastrofen förekom uppgifter om inbrott hos personer, vilka i pressen rapporterats som omkomna eller saknade eller bedrägliga fakturor utan underlag eller grund till sådana personers företag eller dödsbon. Jag har inte därefter hört om sådant, så jag hoppas, att det i stort sett tagit slut. Jag har avrått från stöd till några som det förefaller professionella insamlare, sommarbarnslägerarrangörer m.m. I ett fall har jag som misstänkt bedrägeri anmält en insamling till föregivna "Stiftelsen M/S Estonias Minne", vilken föreföll vara baserad utomlands, men vars aktiviteter synes ha upphört enligt uppgift från Stockholmskriminalens bedrägerirotel, sedan man därifrån visat sitt intresse för deras förehavanden.

Vi har också fått tala med människor, som drabbats av andra olyckor än M/S Estonias. Anhöriga till brottsoffer - däribland till sådana som dödats under ett par av 1994 års mer uppmärksammade mord - liksom släktingar till trafikdödade och andra som drabbats av djupt tragiska och uppskakande händelser har hört av sig. De har alla varit väl medvetna om att jag inte har haft något uppdrag för deras räkning, men ändå hoppats på någon att få tala och rådgöra med. De har alla visat all tänkbar respekt för Estoniakatastrofen och de därav drabbade, men ändå i några fall velat påpeka bristerna när det gäller stöd i krisen för mer alldagliga tragedier och i några fall uttalade svårigheter att få gehör hos myndigheter och hjälpinstanser. Jag anser detta vara en viktig erfarenhet och återkommer därför till den i de avslutande konklusionerna och rekommendationerna.

3.3.4 Avgivna yttranden

På begäran av Sveriges Advokatsamfund, dess Stockholmsavdelning, har jag avgivit yttrande i anledning av jur.kand. Henning Sjöströms ansökan om återinträde i samfundet.

Därtill anmodad har jag vidare avgivit remissyttrande till Justitieministern över viss del av slutbetänkandet från Kommittén om ideell skada: Ersättning för ideell skada vid personskada (SOU 1995:33).

3.3.5 Om olika stöd- och anhörigföreningar

Som framgått ovan under 3.3.2 bildades ganska snart stödgrupper, anhörig- eller överlevandesammanslutningar eller tillfälligt fungerande gemenskaper. Jag kan se åtminstone tre olika typer av sådana:

A. Lokala organisationer av drabbade och sympatisörer med antagna stadgar och stadgeenligt vald styrelse, vilka bildats för att ge erforderlig hjälp och stöd åt de drabbade. Det är de lokala stödgrupperna.

B. Målmedvetet drivna föreningar med ambitionen att vara rikstäckande och med klart uttalade syften, som går utöver att tillfredsställa det direkta behovet av stöd. Även dessa kan redovisa stadgar och stadgeenligt valda styrelser, men med den snabba händelseutveckling, den korta tid som gått och den framgångsrika medlemsrekryteringen gör det svårt att uttala någon mening om det reella medlemsinflytandet. Det är de nationella stödgrupperna.

C. Grupperingar till stöd och hjälp, som naturligt uppstått i anslutning till olika kris- och terapicentra, utan att verksamheten formaliserats genom stadgar och förtroendeval. Jag har kallat dem krisgrupper.

För en närmare presentation av de flesta av dessa föreningar, deras uppkomst och syften hänvisar jag till historiken i nästa kapitel. Det finns emellertid andra, som vi haft ingen eller endast begränsad kontakt med t.ex. kring bibelskolan i Jönköping, vid Kooperativa Förbundet samt på Gotland. Här vill jag endast som bakgrund till berättelsen om mitt eget handlande göra några allmänna anmärkningar och omdömen.

Av de lokala stödgrupperna har vi främst arbetat med dem i Lindesberg, Norrköping, Uppsala och ST-Polisväsendets anhörigförening i Stockholm. Mitt intryck är att dessa föreningar fungerat utomordentligt väl och betytt mycket just i det, som de kommit till för nämligen att stödja och hjälpa av katastrofen drabbade medlemmar. I någon mån har hjälpen kommit utifrån, men det allra viktigaste har varit medlemmarnas inbördes stöd. En av förutsättningarna har då även varit, att föreningen som sådan förhållit sig neutral i tvistiga och uppslitande frågor, som den om bärgning. Dessa föreningar har också medlemmar från mindre orter i området där egna föreningar saknas.

Det finns två nationella stödgrupper, Internationella stödgruppen för anhöriga och överlevande, den Internationella stödgruppen, DIS, baserad i Stockholm och under ordförandeskap av Gunnar Bendréus samt Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga, SEA, baserad i Borlänge med Lennart Berglund som ordförande. Båda dessa föreningar har åtminstone

utifrån sett i mycket hög grad präglats av sin respektive ordförande. Båda dessa föreningar beslöt tidigt att söka medlemmar från hela landet, den första dessutom internationellt. I övrigt är de olika i mycket och har delvis motstridiga mål.

Internationella stödgruppen har varit neutral i bärgningsfrågan, prioriterade från början frågan om skadereglering med Skuld och fick tidigt kontakt med norska advokater, som varit engagerade mot samma försäkringsgivare i anledning av olyckan på färjan Scandinavian Star. Man har varit aktiv bl.a. med stödprojekt i Estland och bearbetar nu möjligheterna till en internationell skadeståndstalan mot Estonias tillverkare och aktuellt klassningssällskap.

SEA har aktivt engagerat sig för bärgning alternativt omhändertagande av omkomnas kroppar samt från början velat prioritera ansvarsfrågorna och låta frågan om ersättning komma i andra hand.

De två nationella stödgrupperna har ofta handlat och gjort utspel utan föregående samråd sinsemellan eller för den delen med de lokala anhörigföreningarna. Detta har lett till att många anhöriga känt sig oroade och osäkra om de skulle gå med i någon stödgrupp eller anhörigförening och vilket medlemskap, som bäst gynnade deras intressen. Till förvirringen bidrog, att Internationella stödgruppen från början hävdade, att de anhöriga inte behövde vända sig till några advokater utan att de vore tillräckligt att lämna fullmakt till dem och deras norska jurister. Man har också på sina håll ondgjort sig över vissa juristers sätt att söka värva klienter.

I sämsta fall oroades den sörjande av tre ovissheter, nämligen vilken nationell stödgrupp men skulle välja, om man skulle vara med i nationell eller lokal stödgrupp eller bådadera samt om man skulle eller inte skulle anlita advokat.

3.3.6 Personlig och översiktlig berättelse om uppdragets utförande

Förutsättningar i början

Det var i Allhelgonahelgen 1994 jag åtog mig uppdraget. Jag visste då inte mer om saken än den normalt uppmärksamme tidningsläsaren. Dock fanns bland de omkomna och deras hårt drabbade efterlevande vänner, som jag tyckt och tycker om.

Den 14 november kunde jag efter inläsning och informerande möten börja arbeta i ett rum, som jag fått låna på Civildepartementet.

Från första början framstod skaderegleringen med den norska

assuranceforeningen Skuld, som det viktigaste av vad jag hade att göra. Skälen härför och hur det hela gick till beskrivs därför särskilt i kapitel nr 6 härnedan. Emellertid ledde detta redan från början till svårigheter med de nationella stödgrupperna. Internationella stödgruppen ansåg till skillnad från mig, att de enskilda inte behövde anlita egna advokater. Dess ledning kritiserade mig och min funktion i en debattartikel i Dagens Nyheter redan innan jag börjat mitt arbete och utan att veta, vad detta skulle gå ut på. Angreppen fortsatte på olika sätt, men förklingade så småningom, sedan det blivit klart, att den stödgruppen och jag i allt väsentligt drog åt samma håll i frågan om skaderegleringen med Skuld.

SEA å sin sida tvekade ju att ställa sig bakom den gemensamma förhandlingsdelegationen i förhandlingarna med Skuld, eftersom man ansåg att ansvarsfrågorna skulle redas ut först. Rätt snart slöt man dock upp bakom delegationen förmodligen i insikten att detta var förenligt med medlemmarnas intresse och att de olika frågorna - ersättning, bärgning, ansvar, sjösäkerhet o.s.v. - med fördel kunde hållas isär.

När jag påbörjade mitt uppdrag hade det gått drygt sex veckor efter katastrofen. De två nationella stödgrupperna hade hunnit rätt långt i arbetet med att bygga upp sina organisationer och sätta sina mål. Deras båda ordförande, Bendréus och Berglund, liksom andra i deras respektive ledningar, har hela tiden utstrålat en stark övertygelse, om att man själv och den egna organisationen drev de rätta frågorna på bästa sätt. När så jag utsågs till mitt uppdrag, så tror jag inte att någon av dessa nationella stödgrupper uppfattade den funktionen som särskilt behövlig i vidare mån än jag kunde användas till stöd för just den organisationen och dess strävanden. Det har varit svårt att reda ut, hurusom det mig av regeringen givna uppdraget på flera sätt skiljer sig från det mandat, som var och en av dessa stödgrupper givit sig. De ansträngningar för att befordra samordning och samsyn, som jag initierat och som strax skall redovisas hade säkerligen haft större effekt om jag kunnat rycka in på ett tidigare stadium och befordra samsyn och samarbete mellan de olika stödgrupperna allt i de efterlevandens intressen. Den auktoritet och det förtroendekapital, som behövs i en sådan roll, hade då inte heller behövt naggs i kanten av onödiga missförstånd och misstänkliggöranden beträffande min roll i sammanhanget.

Från många anhörigas sida och inte minst från flera av stödgrupperna har man klagat över att regeringen och centrala myndigheter inte velat lyssna på dem utan i stället gång på gång fattat beslut över deras huvuden. Som ovan nämnts har man då också missförstått min uppgift, som ofta beskrivits som att vara "regeringens representant" eller i vart fall en del av "etablissemanget" och i den förmenta egenskapen

emottagit åtskillig kritik och emotionell bitterhet egentligen riktad mot andras beslut och åtgärder än mina. Ur denna synpunkt tror jag det varit lyckligare, om jag hade haft arbetslokaler någon annanstans än i ett departement och med en annan adress och telefonväxel än regeringskansliets.

Alldeles i början i november 1994 föranstaltades på min begäran och med hjälp av statsrådsberedningen ett möte, där jag fick träffa företrädare för alla de departement, som på olika sätt var involverade i Estoniakatastrofens efterspel. Det var värdefullt för att få en överblick över arbetet på centralt håll. Senare var det dock ej alltid lätt följa vad som skedde trots regelbundna möten för utbyte av information med representanter för statsrådsberedningen och kommunikationsdepartementet. Som framkommer på andra ställen i denna utredning, så företedde även informationen till de anhöriga och till allmänheten en splittrad bild.

Meddelanden till de anhöriga m.m.

Det kändes givetvis angeläget att kunna meddela sig direkt med de efterlevande anhöriga. Rikspolisstyrelsen hade ett omfattande register med namn och adresser till dödsbon och enskilda efterlevande. Jag kände i allra första början en viss oro över att utan vidare få över en kopia av det registret. Hos polisen var det till följd av bestämmelser om förundersökning sekretesskyddat, men så skulle det inte bli hos mig. Som särskild utredare har jag varit en myndighet. Material som från en myndighet lämnas över till en annan får karaktären av offentlig handling hos den senare. Min oro i inledningsskedet gällde risken att journalister, marknadsförare och andra skulle använda ett sådant anhörigregister på ett mindre nogräknat och hänsynsfullt sätt, men framför allt faran för kriminellt bruk av adresserna. Jag erinrar om att vi i inledningsskedet fick rapporter om brottslighet som utnyttjat uppgifter av detta slag, som varit synliga i massmedia. - Motsvarande överväganden torde ha förekommit hos Kommunikationsdepartementet under förberedelserna till de brev som kommunikationsministern tillställt samtliga med adress kända anhöriga. I vart fall kom jag rätt snart till slutsatsen, att dessa farhågor förhoppningsvis var överdrivna och inte borde få hindra, att vi hade ett register hos oss och använde det för kommunikation med alla kända berörda. Så har skett. Särskilt tillstånd till registret och nämnda användning har sökts och erhållits hos datainspektionen.

Med hjälp av registret kunde vi också på en karta markera alla de orter, där grupper eller enstaka anhöriga fanns liksom överlevande. Märkesnålarna är spridda över hela landet och ger på sitt sätt en bild

och ständig påminnelse om katastrofens svårgripbara omfattning.

Den 22 november 1994 skickade jag ut det första meddelandet till anhöriga och övriga intresserade. Jag redogjorde kort för mitt uppdrag och hur jag kunde nås.

När det gällde skaderegleringen rekommenderade jag de skadelidande att gå samman och anlita gemensamt ombud på närmaste huvudort. Därtill borde, skrev jag, ej anlitas annan än välansedd jurist med kompetens i skadeståndsrätt. Dessa ombud kunde sedan gemensamt söka den sjörättsliga och annan expertis, som fordras för att sköta förhandlingarna på ett ur yrkesmässig och advokatetisk synpunkt bra sätt. Det poängterades dock, att detta endast var en vägledande rekommendation, som inte inkräktade på envars rätt att fritt välja hur man skulle låta sig representeras.

Här kan det vara lämpligt att inflika de viktigaste skälen till att jag hela tiden ganska envetet hävdat, att de skadelidande borde söka hjälp av egen advokat eller annan bra jurist. Skälen är fyra. Först och främst krävs kunskap om rättsregler, skadeståndspraxis och om förhållandena kring den enskilde för att rätt kunna beräkna och framställa dennes anspråk. Det kan inte ske centralt och kollektivt. För det andra kunde det förutses, vilket också blev fallet, att försäkringsgivarens anbud skulle komma att få en så invecklad och för lekmannen svårförståelig uppbyggnad, att det i många fall skulle krävas förklarande hjälp på platsen för att kunna ta ställning. För det tredje hade praktiskt taget alla, som vi fick kontakt med även andra juridiska problem av de mest skiftande slag vid sidan av dem som hade anknytning till den gemensamma skaderegleringen. För det fjärde slutligen, så skulle om något gick galet och det blev aktuellt att utkräva disciplinärt eller ekonomiskt ansvar av ombuden, detta inte utan vidare låta sig göras om t.ex. ombudet var en nationell stödförening eller på annat sätt rättsförhållandet mellan uppdragsgivaren och ombud skulle vara oklart. Är ombudet å andra sidan ledamot av Sveriges advokatsamfund, så finns ju klara regler för hur man skall göra om klienten är missnöjd.

I slutet av mitt första meddelande skrev jag på som jag tyckte förekommen anledning om vikten av att hålla isär de olika frågorna: skadeståndet, personlig hjälp och stödverksamhet, frågan om bärgning eller inte, frågor om minnesmanifestationer av skilda slag o.s.v. Jag kunde ha tillagt sjösäkerhetsfrågorna. Jag menar att de olika frågorna borde skötas på skilda sätt och med respekt för alla som drabbats.

I samarbete med advokatsamfundet distribuerade jag ungefär samtidigt ett meddelande till samtliga advokatbyråer i landet, så att de skulle vara beredda och underrättade om de grundläggande tankarna kring hur arbetet med skaderegleringen skulle läggas upp.

Det första meddelandet ledde till att många hörde av sig med frågor och begäran om förtydliganden. Det gällde i hög grad sådana frågor som redan berörts ovan om vilken stödförening man borde tillhöra, om man samtidigt kunde tillhöra stödförening och anlita advokat o.s.v. På detta gavs besked, som var lugnande och klargörande för många: Att man kunde tillhör vilken eller hur många stödföreningar man ville och att det inte alls fanns hinder för att tillhöra stödförening och anlita advokat, men att man inte kunde ge fullmakt att förhandla med försäkringsgivaren åt mer än ett ombud, att man var fri att när som man så önskade gå ur en stödförening m.m. Att en given fullmakt när som helst kan återkallas var för många en nyhet.

Som alla vet, så har praktiskt taget allt arbete efter, all beröring med Estoniakatastrofen ägt rum i skuggan av den uppslitande konflikten i frågan om fartyget skulle bärgas eller inte alternativt om man skulle försöka omhänderta så många av de omkomnas kroppar som möjligt eller låta dem vara kvar med eller utan skydd över vraket. Dessa frågor ha djupt splittrat förespråkare för de båda sidorna bland de anhöriga och tidvis ställt de två nationella stödgrupperna mot varandra. Bärgningsanhängare har särskilt efter beslut i december 1994 att varken bärga eller omhänderta kroppar mot regeringen och många centrala instanser riktat oförsonlig kritik, där - säkerligen i några fall obearbetade - känslor av förtvivlad sorg, bitterhet och besvikelse blandas med förnimmelsen att inte vara lyssnad till, inte fått delta i beslutsprocessen. Det har för många känts som diktat ovanifrån, som inte visat tillbörlig respekt för den enskildes sorg och förlust och som om denne överhuvud taget inte skulle ha intagit en rimlig ståndpunkt i bärgningsfrågan. I den frågan har det som många framhållit inte varit möjligt att nå ett beslut, som inte på något sätt är fel. Följaktligen finns det inte heller någon orimlig ståndpunkt.

Som jag redovisat ovan i avsnitt om hur jag tolkat mitt uppdrag, så har jag inte ansett mig kunna ta ställning i frågor som dessa där de anhörigas önskemål och åsikter gått vitt isär.

I mitt andra och sista meddelande direkt till de anhöriga, som daterades den 16 december 1994, försökte jag klargöra min strävan till strikt neutralitet i bärgningsfrågan. De flesta har troligen förstått och respekterat min inställning, men det har inta hindrat, att man hela tiden både vid enskilda samtal och större möten velat dra in mig i diskussionen eller åtminstone få mig att svara på frågor om varför etiska rådet, regeringen, ärkebiskopen m.fl. gjort som de gjort och sagt som de sagt.

I kapitel 5 nedan återkommer jag till bärgningsfrågan - eftersom den är så central - inte för att återupprepa vad alla vet utan för att redovisa

några fakta och tankar, som ej är så allmänt kända framför allt hur man resonerade i det etiska rådet, där jag under de flesta mötena var närvarande som neutral iakttagare och observatör.

Det här meddelandet i december 1994 innehöll i övrigt aktuell information och vägledning i frågan om ersättning från försäkringsgivaren Skuld, erbjudande om besök och kontakter på andra sätt samt praktiska upplysningar. Där lämnades också information om en enkät som skulle skickas ut av en läkare, Kristina Brandänge, vid Ersta sjukhus, där stödsamtal med flera anhöriggrupper ägt rum sedan början av oktober. Flertalet har sedermera fyllt i och skickat tillbaka enkäten, men ett fåtal har reagerat negativt mot vad de uppfattat som alltför närgångna och störande frågor.

Man kan säga att det första skedet avslutades strax efter nyåret 1995, då ett erbjudande om uppgörelse förelåg från Skuld och fristen för dess godtagande eller förkastande började löpa. I den frågan blev mina ståndpunkter kända genom offentlig debatt i massmedia, varom mera nedan i kapitel 6. Nu etablerades också bättre och mer organiserade kontakter med olika stödgrupper, advokater etc. genom vilka jag kunde kommunicera med de anhöriga.

Därför skickades inte några ytterligare meddelanden direkt till de anhörigas och överlevandes adresser.

Några möten med anhöriga

Visserligen var det långt gånget, men kanske ändå inte för sent för att försöka få till stånd ett närmande mellan de olika stödgrupperna eller åtminstone ett undanröjande av missförstånd och en samsyn och kanske en samordning av strävandena i några frågor. Vi började därför undersöka möjligheterna till ett möte. Vi bedömde, att det inte skulle var meningsfyllt om inte de två nationella stödgrupperna, Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga, SEA, samt Internationella stödgruppen, DIS, ville vara med. Det krävde en del brev och telefonsamtal innan jag fick löfte om medverkan från DIS. SEA var positiva. Jag har ibland haft intrycket att man på det hållet välkomnar varje slag av möte som ett forum att framföra sina ståndpunkter.

Resultatet blev att de två nämnda nationella stödgrupperna samt ett antal lokala sådana, ett tjugotal personer, träffades den 2 februari 1995 i Rädda Barnens trevliga möteslokal på Torsgatan i Stockholm.

Efter inledande presentation lämnade jag information om mitt uppdrag samt aktuella upplysningar. Därefter fick stödgrupperna presentera sig själva utförligare med uppgifter om hur de bildats,

ändamålet och vad som nu för var och en av dem var det viktigaste. Huvudsyftet med mötet var ju att man skulle lära känna varandra, undanröja oklarheter och missförstånd samt utröna möjligheterna till samsyn och gemensamt handlande. Bara detta, att de i någon mån skulle lära känna varandra framstod som angeläget. Detta och det följande mötet av detta slag protokollfördes ganska noga. Utkast skickades till deltagarna, som kom in med synpunkter och önskemål, som beaktades innan de slutgiltiga mötesanteckningarna sändes ut till deltagarna. Den intresserade hänvisas till dessa protokoll, som finns arkiverade. I det följande tar jag bara upp det viktigaste samt ett fåtal notiser av särskilt intresse.

Lindesbergsgruppen bildades omgående som en krisgrupp och på initiativ av räddningstjänsten där. Inom kort bildade lokala grupper i Fellingsbro, Frövi och Ramsberg gick snart samman i ett centralt organ i Lindesberg för informationsfrågor. De flesta medlemmarna var även med i SEA. - Prästerna i Lindesberg ville emellertid inte stödja fortsatt verksamhet och påstods snarast ta avstånd från att bilda grupper, eftersom man därigenom skulle "förlänga sorgearbetet".

Norrköpingsgruppen bildades nästan omgående som en arbetsgrupp med representanter för kommunen, kyrkan, lasarettet, polisen och den lokala avdelningen av Pensionärernas RiksOrganisation, PRO. De närvarande representanterna var inte själva anhöriga till någon omkommen. Detta förhållande anfördes någon gång emot dem i debatten vid detta och senare möten.

Internationella Stödgruppen, DIS formerade sig i månadsskiftet oktober-november kring en interimsstyrelse och konstituerades i slutet av året. Fyra huvudpunkter uppgavs, nämligen psykologiskt stöd, skadereglering-en med Skuld, haverikommissionen och den framtida sjösäkerheten. Man hade inriktat sig på de föräldralösa barnen i Tallinn. Deras ersättningar fick inte komma i händerna på maffian. Man ville vara med som observatörer i haverikommissionen. Rederierna har inget ekonomiskt intresse av sjösäkerhet. DIS har gett ut information genom "Estoniabulletinen".

Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga, SEA uppstod spontant genom att de anhöriga samlades i församlingshemmet i Borlänge och genom att många av offren hade anknytning till den lokala avdelningen av Metallarbetarförbundet samt bildades som stiftelse under offentlig tillsyn den 11 november 1995. Ändamålet var att bistå anhöriga och över-

levande samt verka för att orsaken till katastrofen och ansvarsfrågan utreds. De flesta medlemmarna är från Dalarna, Hudiksvall, Vilhelmina, Jönköping, Skövde och Stockholm. Man framhöll, att om regeringen genast hade gjort en förteckning över de omkomna och anhöriga, så hade man inte behövt bilda några nationella stödgrupper. Det hade räckt med lokalt stöd.

ST-polisväsendets anhörigförening, ST-gruppen tillkom på initiativ av polismyndigheten i Stockholms län. Det började med en minneshögtid i Stadshuset. Man konstituerade sig senare i början av 1995. Huvudsyftet är att hjälpa varandra. Stockholm är speciellt. Man lever fysiskt nära, men ändå långt från varandra. Det var bra, att andra grupper driver andra frågor och många medlemmar deltar också i andra grupper.

Uppsalagruppen bildades i november på initiativ av kommunen och har antagit stadgar. Uppgiften var att hjälpa och stödja anhöriga, att verka för ökad sjösäkerhet och att klarlägga ansvarsfrågan. Man ville även stärka kontakterna med Estland. De nämndemän, som var ombord på Estonia hade ju varit på vänortsbesök i Tartu.

I ett tidigt skede inleddes samarbete med Uppsala Advokatbyrå i ersättningsfrågan. Beredskapen i Uppsala har varit god med en fungerande krisgrupp, en särskild sådan för nämndemännens anhöriga och bra stöd från polisen och kyrkan.

- Inte oväntat ser man hur bildandet av stödgrupper och beredskapen påverkats av vilka kategorier, som större grupper av omkomna från olika orter tillhört: Pensionärer från Norrköping, före detta metallare från Borlänge, polisanställda i Stockholm och nämndemän från Uppsala.

Den senare delen av denna mötesdag ägnades åt att redovisa ståndpunkter i olika frågor. Jag underströk, att avsikten inte var att envar skulle övertyga alla andra om riktigheten av den egna ståndpunkten utan att lära känna varandras åsikter och undanröja missuppfattningar. På så sätt genomfördes diskussionerna även om det hettade till åtskilliga gånger både mellan några av deltagarna och i kritiken mot regeringen och "etablissemanget".

I *bärgningsfrågan* deklarerade SEA, att man redan före regeringsbeslutet beslutat att på eget initiativ utreda frågan. Demokratiska principer måste tillämpas i frågan om omhändertagande av omkomna anhöriga. SEA redovisade sina planer på en enkät, som ju sedan också förverkligades. Regeringen hade i sitt beslut utgått från att man skulle kunna förhindra plundring. Om detta visar sig praktiskt omöjligt, så brister det i förutsättningarna.

- Här kan inskjutas, att detta resonemang med stor emfas framförts

gång på gång i olika sammanhang. Närmast för det tanken till avtalsrätten och en förutsättnings betydelse för ett avtals giltighet. Från bl.a. vår sida har det då påpekats, att regeringens beslut inte är av avtalskaraktär utan att det är ett politiskt beslut. Påpekandet har inte gjort något större intryck.

SEA förklarade även, att man inte förordade lagstridig bärgning i privat regi.

ST-gruppen verkade inte för bärgning, men uttalade sig som SEA om felaktiga förutsättningar.

DIS sade, att man inte driver bärgningsfrågan, att en enkät borde ha genomförts i demokratisk ordning långt tidigare och att SEAs kategoriska inställning hade försvårat en samordning.

Grupperna från Lindesberg, Uppsala och Norrköping förklarade sig neutrala i bärgningsfrågan ehuru det fanns enskilda medlemmar, som var starkt engagerade för eller emot. Från Norrköping meddelades, att de flesta från början varit för bärgning, men att allteftersom tiden gått hade en klar majoritet mot uppstått. Man vädjade till SEA att inte genomföra enkäten. En sådan skulle skapa oro.

Vidare berättades om *minnesmärken*, som inrättats eller planerades på olika orter.

Kulturministerns uttalande, att en *nationell minnesvård* måste ha ett kulturellt värde, väckte frågan för vem vården egentligen var tänkt. I Estland hade man löst det enkelt med ett träkors. I Stockholm hade de anhöriga fortfarande ingenstans att gå.

Under de här diskussionerna framkom så många olika synpunkter, att det kändes riktigt att ge ordet fritt för *allmänna synpunkter*. Man var starkt kritisk på många punkter. - *Informationen* hade överlag fungerat dåligt och tillhandhållits främst genom media och inte från de ansvariga. - Det fanns ingen vilja att låta de berörda få *insyn*. De anhöriga har i praktiken inte fått något *inflytande*. - Det sades, att *Peter Nobels funktion* skulle ha inrättats direkt efter katastrofen. - Det klagades över *beslutsvånda och långhalning* från regeringens och myndigheternas sida. Någon sade, att som polisman måste man fatta riktiga beslut på några sekunder, men här ältas det i månader och blir ändå fel. - Det uttalades misstro mot representanter för *regeringen* och centrala myndigheter därför att de lämnat besked, som i efterhand inte visat sig hålla. Ordet klantighet återkom. - Man kritiserade det *etiska rådet* för att enskilda ledamöter tillkännagivit sin uppfattning på förhand samt vägrat att tala med de anhöriga.

En kvinna, som *förlorat en vuxen dotter* i skeppsbrottet hade till en början alls inte fått någon information och mötte i skilda sammanhang en vägran eller en oförmåga att överhuvudtaget se henne som nära

anhörig.

SEAs ordförande riktade kritik mot *advokater*, som var engagerade i förhandlingarna med Skuld. I ett par hänseenden fann jag kritiken berättigad och vidarebefordrade den senare till vederbörande.

Ordföranden för DIS ville rikta kritik mot Advokatsamfundet för rekommendationen att anlita lokala ombud, vilket enligt honom vore obehövligt i det inledande skedet. Detta var ju just den rekommendation från min sida, som Advokatsamfundet hjälpt till med att sända ut och som jag redogjort för tidigare.

Men allt var inte bara kritik. Från DIS framhölls, att ett alltför högt tempo i beslutsfattandet kunde leda till misstag och att det vore orealistiskt att förvänta sig ett helt fungerande system från allra första början. Från Norrköping uttalades förståelse för att vissa beslut blev som de blev.

Uppsalagruppens ordförande underströk, att stödgruppernas roll främst borde vara att ta hand om de anhöriga och erbjuda stöd i sorgearbetet och att man borde kunna samordna sig med andra grupper. Det fördes också en diskussion om vilken rätt olika talesmän för grupper hade att tala å alla anhörigas vägnar och flera talare underströk, att var och en borde göra klart vilka eller vilken han eller hon hade uppdrag att företräda. Man borde kunna samordna sina krafter kring frågor, där man är eniga.

Mötet avslutades ned att grupperna angav sina närmaste mål samt önskemål om vad jag i min funktion såsom särskild utredare och vägledare borde göra. Det gällde, att mitt uppdrag inte borde avslutas förrän slutdagen för Skulds utbetalning av ersättningarna; förbättrad information; utverkande av ett klargörande från Riksskatteverket avseende eventuell skattskyldighet för ersättningarna från Skuld; samt att jag skulle ordna ett nytt möte av samma slag och gärna i samma lokal.

Bland mer speciella önskemål vill jag nämna ett, som framfördes av SEA med stöd av Uppsalagruppen. Det handlade om de enligt mångas mening alltför låga ersättningarna till kategori 7 i Skulds förslag till uppgörelse och önskemål om en översyn i den delen. Uppsalagruppen ville även, att jag skulle verka för att certifieringsfrågorna och klassningssällskapens roll närmare skulle utredas.

Så avslutades detta möte. Det var utan tvekan nyttigt. Man fick komma till tals och det lyssnades. Mina medarbetare och jag lärde mycket. Deltagarna måste ha lärt av varandra. Samtidigt så stod det klart, att de mer talföra representanterna för särskilt de nationella stödgrupperna inte nödvändigtvis var representativa för flertalet anhöriga om vilkas belägenhet och önskningar vi således visste mycket litet.

Samma kväll, den 2 februari, hade jag antagit en inbjudan att komma som föreläsare till Ersta sjukhus, drivet av Diakonanstalten där. Här hade under ledning av ovannämnda läkaren Kristina Brandänge som mest sexton krisgrupper arbetat i terapi sedan ganska snart efter katastrofen. Regelbundet inbjöds deltagarna i samtliga fall till föreläsningsaftnar. Efter ett kortare anförande med aktuell information inbjöds åhörarna till kommentarer och frågor. Det visade sig att frågan om bärgning var den helt dominerande, att bitterheten och kritiken mot regering, centrala myndigheter och etiska rådet var avsevärda. Flertalet deltagare i det välbesökta mötet - ett hundratal personer - uppfattade mig tydligen, som rätt mottagare av vad man ville framföra. Jag kände ett behov att senare få diskutera det inträffade under lugnare former med Dr. Brandänge och hennes medarbetare. Vi fick då inblickar i sorgearbete och kristerapi och fick bl.a. höra om den fördjupade kris som erfarenhetsmässigt var vanlig ungefär sex månader efter förlusten. Jag fick även klart för mig hurusom terapeuterna på Ersta i hög grad delade många anhörigas förbittring över hur bärgningsfrågan hanterats och t.ex. ställde sig helt oförstående inför att det etiska rådet i sina avväganden i stor utsträckning beaktat även andra synpunkter än anhörigas.

Den 11 februari var jag med vid ett möte i kyrkans hus i Uppsala, vartill ärkebiskopen inbjudit anhörigföreningarna. Jag återkommer till detta i ett särskilt avsnitt nedan, men även vid det mötet framkom mycket kritik och starka känslor.

Enligt tidigare önskemål ordnade vi ett andra möte med stödgrupperna den 20 april 1995. Även från detta har vi detaljerade anteckningar. Här medverkade i stort sett samma grupperingar, som första gången dock med några nya ansikten. Stämningen var mindre spänd och man gick igenom ett antal frågor. Något av detta skall återges.

Vi började med information och uppföljning av tidigare väckta frågor. Ett par skall beröras här. - SEA hade begärt att jag skulle verka för en av regeringen eller på annat sätt utfärdad *rättegångskostnadsgaranti,* så att enskilda skadelidande utan risk skulle kunna väcka talan mot M/S Estonias ägare. Jag förklarade, att jag inte tänkte vidta någon åtgärd i anledning av detta. Som huvudskäl angav jag att möjligheterna att nå resultat i en (sådan) process måste relateras till svensk skadeståndsrätt och att det framstår som högst osannolikt, att en domstol - annat än i enstaka undantagsfall - skulle döma ut högre belopp än Skuld erbjudit. Det kan nu anmärkas, att även i sådana fall finns en täckande garanti i uppgörelsen med Skuld. Inom SEA var man "besviken över Nobels avvisande hållning". Av Lennart Berglunds kommentar framgick vidare, att man egentligen ville få ansvarsfrågan prövad gentemot

ägarna. Jag har ju för min del sagt det vara angeläget att hålla isär de olika frågorna såsom ansvarsfrågan och ersättningsfrågan. - De närvarande ansåg, att problemen med information till de anhöriga från departement och myndigheter kvarstod.

Därefter följde allmän information - och diskussion. Jag berättade om den *nationella minnesvården* och beslutet att förlägga den till en plats intill Galärkyrkogården på Djurgården. SEAs ordförande bad att få antecknat, att en anhörig reagerat mot, att man kan se finlandsfärjorna från platsen. - ST-gruppen uppgav att minnesanteckningarna efter det ovannämnda mötet med ärkebiskopen den 11 februari gav det felaktiga intrycket, att de anhöriga skulle ha varit emot en *minnesgudstjänst till havs*, vilket inte var riktigt. - I samband med redogörelsen för *skaderegleringen* med Skuld anfördes, att det fanns andra olösta frågor, där man kunde kritisera Skulds uppträdande. De ersättningsberättigade borde således informeras om att andra försäkringsbolag såsom Länsförsäkringar och Trygg-Hansa avstått från regresskrav gentemot Skuld även vad gäller sakskador. Det anmärkes att jag tagit upp frågan med advokatgruppen och Skuld och fått intrycket, att frågan blivit löst.

Därefter följde en lång diskussion sedan jag redovisat det dåvarande dagsläget i frågorna om det *tekniska - övertäckning - och rättsliga skyddet av förlisningsplatsen*. Lagförslaget att straffbelägga dykning och annat vid vraket sades egentligen rikta sig mot de anhöriga, som ville ha upp sina omkomnas kroppar. De tekniska förutsättningarna för övertäckning vore helt orealistiska och därför bör inte lagstiftningen påskyndas. Övertäckning kan försvåra tekniska undersökningar, som kan bli nödvändiga för att utreda ansvarsfrågan. Risken för vrakplundring med resultat att föremål från Estonia kommer ut i marknaden är överhängande liksom andra hot mot vrakplatsens griftefrid. Någon menade dock, att lagstiftningen borde genomföras oberoende av övertäckningen.

Missnöje mot *haverikommissionen* formulerades också. SEAs ordförande hade intrycket, att man ville skydda Estland och de estländska intressena. Det ansågs vidare anmärkningsvärt att så litet blivit gjort vad gällde *sjösäkerheten* efter olycksnatten den 28 september 1994.

I övrigt talades det om samordning och uttrycktes önskemål att Peter Nobels funktion i någon form skulle finnas kvar även efter den 30 juni 1995. Man ville även ha ytterligare ett möte.

Jag kallade också till ett sådant utsatt till den 9 juni, men det inställdes då knappt någon anmälan kom in. Visserligen kom en anmälan från SEA, men för sent och intresset var ändå inte tillräckligt. Till någon del kan detta ha berott på att vi råkat välja dagen för

skolavslutningarna.

Den 18 maj ordnade SEA på Ersta en minnesstund åtföljd av en paneldiskussion. Det var ursprungligen tänkt, att riksdagspartierna skulle sända representanter till panelen, men de ville inte medverka. SEAs ordförande ville att jag skulle leda paneldiskussionen, men jag avböjde att vara med. I den brevväxling per telefax, som Berglund och jag hade om detta, framlade jag min principiella ståndpunkt. Jag återger därför ett par avsnitt ur mitt brev till SEAs ordförande den 23 maj 1995:

"Det är skillnad på de uppgifter, som Du tagit Dig an och de som jag på regeringens förfrågan åtagit mig. Du driver med energi och initiativrikedom frågor, som är väsentliga för många anhöriga men långt ifrån alla. Det finns även de som är direkt kritiska till Dig och SEA. Jag har att ge stöd och vägledning till överlevande och anhöriga främst med avseende på hur de skall ta tillvara sina ekonomiska intressen. Jag är *inte* regeringens representant..... Vi har alltså helt olika roller. Du driver Era frågor i bestämd riktning. Jag försöker ta hänsyn till alla."

I fortsättningen ifrågasatte jag det lämpliga i att koppla en minnesstund till en paneldiskussion, som mycket väl kunde bli upprivande.

Innan detta avsnitt avslutas skall även nämnas ett önskemål framförallt från SEA att jag skulle medverka till en konferens, där alla anhöriga, alltså även de från Balticum och andra länder, skulle beredas tillfälle närvara. Det har inte inom ramen för mitt uppdrag varit möjligt att utreda meningen med eller förutsättningarna för en sådan konferens.

Kontakter med ärkebiskopen

Som nämnts deltog jag i ett av ärkebiskopen sammankallat anhörigmöte i Kyrkans hus i Uppsala den 11 februari 1995. Syftet var att diskutera en minnesgudstjänst i första hand tänkt att äga rum till havs.

De två nationella stödgrupperna var där med delegationer ledda av de två ordförandena. Representerade var även grupperna i Lindesberg, Norrköping och Uppsala samt ST-gruppen. Av de 30 närvarande var det hela 13 från SEA.

Mötet inleddes av ärkebiskopen som beklagade, att tidigare kommunikation gått över massmedia. Fortsättningen präglades av både i tonläge och ordval skarpa angrepp på ärkebiskopen Gunnar Weman från några SEA-medlemmars sida. Han beskylldes huvudsakligast för att ha tagit ställning i bärgningsfrågan. "Ska inte ärkebiskopen gå i spetsen för att de omkomna skall komma i vigd jord?" frågade en. Ärkebiskopen beskylldes för att medverkat till splittringen i denna fråga och för att vara "regeringens förlängda arm". "Prata rakt och inte runt," ropade

någon.

SEA-ordföranden Lennart Berglund bemödade sig att på sakligare sätt uttryck sina följeslagares oroliga känslor och kritik.

Det gick dock så långt att en kvinna från en av de lokala stödgrupperna till sist frågade SEA-gruppen om de inte förstod att deras uppträdande kunde försvåra för andra i deras sorgearbete.

Jag har velat återge denna episod för att den ger en bra bild av stämningslägena bland de anhöriga vid denna tid. Jag försökte även då på platsen säga, att allting som hade med Estoniakatastrofen var så oerhört svårt, att det knappast för någon var möjligt att inte göra något fel och att vi därför borde visa respekt inte bara för varandra och våra känslor utan även för våra svårigheter.

Vad som i övrigt förekom vid detta möte tar jag inte upp här. Det resulterade dock inte i något beslut utan ärkebiskopen skulle återkomma sedan han ytterligare övervägt saken.

Allteftersom tiden gick gjorde jag den bedömningen att det i vart fall för flertalet anhöriga skulle vara bra ju fler frågor, som kunde avföras från dagordningen. Jag tror att läkningen i en stor sorg ofta kan fördröjas av ouppklarade angelägenheter av skilda slag. Därför skrev jag ett brev till ärkebiskopen den 4 april, redogjorde för de olika frågor, som redan helt eller delvis blivit lösta samt påpekade avslutningsvis, att frågan om en minneshögtid snart var den enda större fråga där tidsplan saknades.

Som bekant, beslöt ärkebiskopen sedan att inte hålla någon gemensam minnesgudstjänst.

Den nationella minnesvården

En annan fråga, som hotade att bli föremål för utdragen handläggning var den om den nationella minnesvården och dess placering i Stockholm. Det rådde ju total osämja mellan olika berörda instanser rörande den tilltänkta placeringen på Skeppsholmen och på Kulturdepartementet föreföll saken handläggas enbart på tjänstemannanivå. Efter att ha besökt de alternativa tänkbara platserna samt haft ett möte hos Statens konstråd skrev jag till kulturministern den 10 mars 1995 och framförde vissa allmänna synpunkter samt önskemålet om en snabb hantering av frågan.

Kulturministern ringde mig därpå, sade sig uppskatta initiativet och synpunkterna samt satte sig snabbt in i frågan, som ledde fram till beslut.

Det juridiska skyddet av M/S Estonias vrak

Regeringen beslöt ju den 15 december 1995, att vraket efter M/S Estonia inte skall bärgas och att några åtgärder för att ta upp de omkomna inte heller skall vidtas. I detta regeringsbeslut sades vidare, att platsen där fartyget förlist skall betraktas som en gravplats. För att säkerställa gravfriden skulle fartygsvraket täckas över och rättsligt skydd åstadkommas i samarbete med de estländska och finska regeringarna.

Överläggningarna mellan Estland, Finland och Sverige, som sedan följde resulterade i en överenskommelse, som undertecknades i Tallinn den 23 februari 1995. Denna traktat innehåller bl.a. att vraket efter M/S Estonia och ett genom latitud och longitud bestämt rektangulärt område närmast omkring det skall betraktas som ett sista vilorum för de omkomna och att verksamhet som stör deras frid skall kriminaliseras, art. 4.

I art. 5 stadgas, att part skall underrätta part, dvs. de tre fördragsslutande staterna - och andra stater, som senare kan ansluta sig till denna överenskommelse - skall underrätta varandra om sådan kriminaliserad verksamhet vare sig den är förestående eller pågående "och i vilket ett fartyg som för denna avtalsslutande parts flagg är inblandat". Denna underrättelseplikt gäller alltså inte något fartyg, som seglar under annat flagg än en fördragsslutande stats. Jag tror, att denna inskränkning och det som förespeglat förhandlarna, som skrivit avtalet, hänger samman med att endast personer som befinner sig under någon fördragsslutande stats jurisdiktion, dvs. domsrätt, kan ställas inför rätta för i traktaten kriminaliserade handlingar.

Enligt min uppfattning kan det dock finnas skäl att rapportera även andra fridshotande incidenter, där fartyg av andra nationaliteter är inblandade. Även om inte förövarna kan ställas till rätta, så kan ju andra reaktioner tänkas som att anropa fartyget och försöka få dem ombord att avstå från sina förehavanden eller att omedelbart ta upp saken på diplomatisk eller politisk nivå med vederbörande regering osv.

Dessa synpunkter framförde jag i ett brev till Utrikesdepartementets rättsavdelning den 23 maj 1995. Jag uttryckte där även förhoppningen att man skulle anstränga sig att till överenskommelsen ansluta fler sjöfarande nationer, särskilt de runt Östersjön.

För att Sverige för sin del skulle fullgöra vad man åtagit sig i den här omtalade traktatsöverenskommelsen, överlämnades till riksdagen den 30 mars 1995 en prop. 1994/95:190 med förslag till lag om skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia. Lagen antogs sedermera. Enligt förslaget trädde den i kraft den 1 juli 1995 alltså vid halvårsskiftet som det vanligen blir med av vårriksdagen beslutad

lagstiftning. Med tanke på att försommaren brukar bjuda på väder, som är lämpligt för dykning och sådana företag hade jag skrivit till riksdagens justitieutskott med förslag att lagen skulle påskyndas och träda i kraft tidigare. Så blev det inte och senare framkom ju, att vissa anhöriggrupper ville ha det ännu senare, ja, några ville inte ha denna lagstiftning alls.

Diskussioner med anhöriggrupperna i denna fråga föranledde oss att titta närmare på själva förbudet mot dykning och annan undervattensverksamhet i lagens 2 paragraf. Jag framförde sedan i ett nytt brev till justitieutskottet, att den föreslagna lagtexten fått en så kategorisk utformning, att även tillbörlig eller rent av önskad verksamhet var förbjuden. Inte heller det brevet ledde till någon ändring.

3.3.7 Kris- och katastrofpsykologiska föreningens seminarium

Vid detta seminarium, som hölls i Solna 24-25 april 1995, redovisade många olika instanser vilken beredskap de haft eller kunnat inrätta i anledning av katastrofen och vad de tyckte sig ha uträttat. Det var upplagt i tidsföljd, så att det började med det första larmet, sedan följde scenerna i terminalen och så fram till bärgningsfrågan, stöd och terapi.

En del av det som framkom var av intresse för mitt uppdrag. Jag återger därför några av mina intryck från seminariet och i några hänseenden med min egen kommentar. I övrigt hänvisas till organiserande föreningens rapportering.

Tillsammans med barnläkaren Lars H. Gustafsson, som var ledamot av det etiska rådet redogjorde jag för hur man där nått fram till beslutet att inte bärga. Detta återkommer jag till i avsnittet 5 nedan.

Om sjöräddningen, Estline och polisen

Från Stockholms radio sjöräddningen redovisade Lars Wennberg, att larmet kom en halv timme försenat från den finska sidan, att det tagit en timme innan det blev klart, att chefsskapet för hela räddningsoperationen - Search and Rescue Mission Co-ordinator, SMC -skulle ligga på svensk sida, att telegrafisten på Estonia gjort fel som sänt nödsignalerna på allmän i stället för nödfrekvens. Det sades vidare, att "det var trångt på scen i gryningen" med totalt 17 helikoptrar och en "fixed-wing". Den bristande koordinationen i luften på olycksplatsen skulle bl.a. bero på att de finska piloterna inte talar engelska. Åt detta borde något göras, sades det men att finnarna ville avvakta haverikom-

missionen.

Bristerna i larmet och räddningsorganisationen skulle alltså hänföras till Estonias telegrafist och den finska medverkan. Påståendet att de finska piloterna inte skulle kunna kommunicera på engelska väckte min häpnad.

Mats Björud var VD för Estline sedan januari 1994. Företaget ansvarar bl.a. för marknadsföring, restauranger och butiker m.m. samt terminalerna. Björud fick larmet från Stockholms radio. Han stördes från början i arbetet av journalister. Polisen skulle försöka få fram uppgifter.

På terminalen vimlade det av folk, präster, psykiater, sköterskor. Färjebolag kräver normalt inte passagerarlistor, men Estline gör det med hänsyn till visumkrav m.m. Det visade sig dock, att uppgifterna från kontoret i Tallinn inte stämde. "Beklagar, vi lärde behovet av en krisberedskap."

Länspolismästaren i Stockholms län Sven-Åke Hjälmroth med medarbetare beskrev bl.a. hur mängder med journalister samlades i terminalen dit också de första anhöriga anländer redan kl. 7 på morgonen och att polisen ville separera dessa grupper. Unga poliser exponerades för påfrestningar i denna uppgift. Redan kl. 8 var hela hallen fylld och situationen ytterst besvärlig framför allt med hänsyn till informationsläget. Räddningscentralen låg inte i terminalen utan i Åbo. Media låg hela tiden före. Polisen kunde inte bekräfta deras uppgifter. Polisen ville inte försöka hålla takten med massmedia eller komma före dem på bekostnad av exaktheten i de uppgifter man lämnar.

Det är givetvis aktningsvärt, att polisen och andra myndigheter inte vill lämna eller vidarebefordra uppgifter vars fullständiga riktighet man inte kan gå i god för. Men om detta skall innebära att den oerhört viktiga katastrofinformationen även i framtiden helt skall ligga i massmedias händer, så är det heller inte helt bra, som jag ser saken. Jag återkommer därför till denna dilemma.

Senare under seminariet lämnade kriminalinspektör Josi Lundin sin personliga berättelse, som började med att hon haft svårt att sova på kvällen den 27 september och gått upp för att ta in kläder från balkongen i den storm, som rasade och hur hon senare tänkt på dem i livbåtarna då ännu i föreställningen att de flesta ändå skulle sitta bibehållna i dem.

Hon beskrev vidare hur hon fått order att hjälpa till med uppsättandet av en krisgrupp, hur "debriefing"-handledare utbildats i alla distrikt och om hur frivilliga samarbetspartners valts inom kyrkan och brandförsvaret. Gruppen avvecklades efter tolv dagar.

Läkarna

Först lämnade docenterna i psykiatri Tom Lundin och Bo Brisman en exposé över hurusom praktiskt taget alla ingredienser, som kan försvåra en anhörigförlust och en sorg fanns för handen då M/S Estonia sjönk. Det skedde långt borta, det var svårfattbart, det gick fort, det var mörkt, det var rysligt oväder med oerhört höga vågor och det var många som omkom. Många länder var berörda och många deltog i räddningsarbetet. Dessa allmänt kända förhållanden relaterades akademiskt till för sorgepsykiatrin kända fakta.

Chefskuratorn Gudrun Hansson på Södersjukhuset där en grupp överlevande och en annan med anhöriga togs om hand beskrev den svåra och förvirrade situationen i början. Härtill bidrog inte minst journalister. Hon sade bl.a. att hon ej var utbildad att mitt i natten hålla presskonferens på engelska med skjutjärnsjournalister.

Dr. Christina Brandänge på Ersta sjukhus och en medhjälpare i hennes stab, beskrev hur man raskt kom igång med ett flertal grupper för "debriefing" - och annan terapi. I början var det kaos på alla plan. Det var viktigt att ha en fast tid att passa och en plats att gå till. Det var svårt att det inte fanns någon minnesplats. De som fanns i grupperna kände sig osedda och ohörda. Detta bl.a. gav upphov till de av Brandänge senare utsända enkäterna. Vad som hänt måste gås igenom om och om igen. Överlevande kom och bidrog med sina berättelser. Samma frågor fick samma svar, gång på gång.

TV 4 - Nyhetsredaktionen

Redaktionens Bengt Magnusson började med att nämna överlevande Kent Härstedts bok "Det som inte kunde ske" och vad den berättar om vissa journalisters fullständiga brist på hänsyn och etik. Trots detta framstod det under det väldiga pådraget som "oerhört stimulerande" att återge katastrofen och allt ikring den. Magnusson redogjorde för journalistiska frågeställningar, som hur mycket man kunde dramatisera, om "jakten på autentiska röster", kunde man få vården att ge presskonferenser etc. Behandlingen i massmedia återkommer i avsnitt 7.

Kyrkan och anhöriggrupper

I 350 pastorat hade gudstjänster hållits den första kvällen med sammanlagt 15 000 besökare. Lokalt har kyrkan varit till stort stöd på flertalet drabbade orter.

I Norrköping fick anhöriggruppen stöd bl.a. av samordningskurator Rita Berggren vid lasarettet med en Estoniajour, som redan på den andra dagen den 29 september började få många frågor även av rent praktisk natur inför det kommande årsskiftet gällande hyresbetalning och annat liksom angående risken för inbrott i de saknades hem.

Anna-Greta Johansson, fackligt förtroendevald var med och bildade snabbt anhöriggruppen ST-polisen. Det var en berättelse om sorg och gripenhet men också om handfast beredskap och god sammanhållning i en klart definierad grupp av drabbade anhöriga.

Allmänt omdöme

Det var mycket värdefullt, att Kris- och katastrofpsykologiska föreningen anordnade detta berättande seminarium vid den tidpunkten drygt ett halvt år efter den stora olyckan. Många av dem som bidrog under dessa dagar är också värdefulla upplysningspersoner vid framtida mer fördjupade utvärderingar ur olika mer specialiserade aspekter.

Med undantag för vad som redovisades från Stockholmspolisen och den till den knutna anhöriggruppen och ytterligare någon instans, så måste jag dock göra den reflexionen, att våra kontakter med de anhöriga och intervjuerna med flera av dem inte till alla delar bekräftar den övervägande positiva bild av beredskapen, som gavs under dessa dagar.

En redogörelse föreföll mig dock så intressant och viktig, att den får ett särskilt underavsnitt som slut på detta kapitel. Det gäller Vilhelmina.

Vilhelmina

Vilhelmina i Västerbottens län är en av landets till invånarantalet minsta och till ytan största kommuner med en innevånare per kvkm.

I centralorten finns ett gymnasium. När M/S Estonia sjönk fanns tre lärare och fem elever därifrån ombord på hemväg från ett vänortsbesök i Litauern. Ingen av dem överlevde. Ett femtiotal anhöriga drabbades direkt av sorgen. Även många andra, inte minst barn berördes djupt. De omkomna ungdomarnas föräldrar kom också att höra till dem, som kände sin förlust förringad genom den ersättning, som erbjöds av Skuld. Det återkommer jag till i kap. 6 om skaderegleringen.

Det var dock även känt, att krisberedskapen fungerat exceptionellt väl i denna så hård drabbade kommun. Det var polismästaren i Vilhelmina, Olof Ersgård, som på seminariet berättade närmare om detta.

För några år sedan hade man inrättat en brottsofferjour i Vilhelmina. Brottsligheten där var dock inte så omfattande, att jouren hade full sysselsättning. Nedläggning övervägdes, då man fann, att jouren ju mycket väl borde kunna användas för att ge stöd i andra kriser t.ex. efter dödsfall i trafikolyckor eller självmord. Så blev det också och därför har man en bra krisberedskap i Vilhelmina.

Det första katastrofbudet kom kl. 7.30 från skolan. En stöd- och ledningsfunktion upprättades genast i samarbete mellan kyrkan, polisen, räddningstjänsten och socialtjänsten. Församlingshemmets husmor inrättade hemmet till centrum för krisstödet. Ortens handlare levererade bröd och mat m.m. Stödjande personal engagerades bland socialsekreterare och psykologer. Dessa stödpersoner fick i sin tur regelbundet stöd parvis genom "debriefing". Förutom på församlingshemmet, där de anhöriga hade sin fasta punkt och fick stöd och information under de närmaste dagarna gavs också stöd på skolan, där oron var stor. Snart kom även många barn till församlingshemmet. Man hade inte från första början tänkt på dem, men kom snart igång med kristerapi för dem också. De fick bl.a. rita. Teckningarna finns kvar. Varje kväll hölls förbön och i samband därmed meddelade polismästaren de senast tillgängliga och tillförlitliga nyheterna. Samarbetet mellan kyrkan och polisen var så gott, att kyrkoherden kallade polismästaren en liturgisk resurs.

Lokala massmedia utförde sitt arbete på ett bra sätt, men Aftonbladet och Expressen var påträngande utan hänsyn. Man skapade därför en ordning, där bara pastorn, polismästaren och skolchefen talade med massmedia och enbart på fastställda tider.

På tredje dagen efter katastrofen, lördagen den 1 oktober kom det definitiva budet som utsläckte allt hopp om att någon från Vilhelmina överlevt. Ingenstans på något sjukhus i Finland eller annorstädes fanns någon överlevande, som på grund av medvetslöshet eller annat hindrats att ge sig till känna. Polismästaren hade plikten att på en gång ge det slutgiltiga kollektiva sorgebudet till ett femtiotal anhöriga. Han talade också om tyngden i den plikten.

Nu började en ny fas. Sorgearbetet skulle vidta. Alla som medverkat under de första kritiska dygnen behövdes ej mer. Viktigt var dock att behålla organisationen.

4 Större händelser från den 29 september 1994 till den 30 juni 1995

4.1 Katastrofen och dess offer

Passagerarfärjan M/S Estonia förliste strax före klockan 01 svensk tid natten till onsdagen den 28 september 1994 under färd från Tallinn till Stockholm.

Fartyget ägdes - indirekt - gemensamt av Nordström & Thulin AB och Estonian Shipping Company Ltd. Fartyget seglade under estnisk flagg men var parallellregistrerat på Cypern.

De ansvariga för fartygets drift var försäkrade av Assuranceföreningen Skuld Gjensidig i Oslo.

Ombord fanns 989 personer av 16 olika nationaliteter. Olyckan krävde 852 liv. 137 personer räddades. 94 personer anträffades döda. 758 människor saknas.

550 av de ombordvarande var svenska medborgare. Av dessa omkom 501 medan 49 räddades. 39 påträffades döda.

524 av de omkomna var folkbokförda i Sverige.

Bland de omkomna fanns många gruppresenärer. Bland större grupper kan nämnas ett trettiotal anställda i Lindesbergs kommuns stadsbyggnadsförvaltning, ett knappt tjugotal elever från Pingstkyrkans bibelskola i Jönköping, dryga femtiotalet pensionärer från PRO i Norrköping, ett drygt 60-tal civilanställda inom Polisen i Stockholms län, drygt 40 personer från Metalls pensionärsklubb i Borlänge och knappt 30-talet nämndemän/kommunpolitiker från Uppsala. Bland övriga grupper omfattande ett tiotal personer kan nämnas fackliga företrädare från Metallindustriarbetareförbundet inom Ericsson-koncernen, lärare och elever från gymnasieskolan i Vilhelmina, anställda vid Statoil, personer med anknytning till kooperativa institutet inom KF, anställda vid Söders bostadsgrupp i Stockholm och på Söders korttidshem.

Den äldsta av de omkomna svenskarna var en kvinna född 1907, den yngsta en flicka född -89.

Offren efterlämnade ett stort antal anhöriga. I listor som upprättats

av RPS anges adresser på 632 anhöriga. Det verkliga antalet är betydligt större.

Skulds erbjudande om ersättning sändes ut till 2 200 personer. Mer än 2 300 accepterade erbjudandet. I denna grupp ingår dock såväl överlevande som anhöriga bosatta utomlands.

Efterlevande till katastrofens offer är bosatta över hela landet. Nära anhöriga finns i varje län och i åtminstone 130 av landets kommuner.

Beräkningar har gjorts som visar att var tionde svensk hade någon anhörig, vän eller bekant ombord.

Siffran 524 omkomna i Sverige bosatta personer kan jämföras med trafikoffren under ett år. Vägtrafiken skördade 580 offer år 1994.

4.2 Vad som hände

Den första informationen till anhöriga och allmänhet

Ett första, brådskande, TT-meddelande om olyckan kom kl. 01.31. "Färjan Estonia befaras ha sjunkit söder om finska Utö".

Enligt Sveriges Radios utvärdering av sin insats efter katastrofen fick allmänheten det första beskedet om färjans förlisning i den korta ordinarie nyhetssändningen i P3 och P4 kl. 02.00. Meddelandet upprepades i nyhetssändningen kl. 03.00. Någon extra nyhetssändning förekom inte förrän kl. 04.45. Radio Sweden satte däremot in en extra nyhetssändning på engelska strax före kl. 03.00. Efter kl. 04.45 förekom extra nyhetssändningar med en halvtimmes mellanrum.

Sveriges Radios lokala kanaler hade som vanligt start för nyhetssändningarna kl. 06.00. Därefter förekom upprepade extra nyhetssändningar. Genom dessa kanaler förmedlades även telefonnummer till krisjourer, upplysningscentraler m.m.

Enligt Sveriges radios utvärdering fick 50 % av befolkningen vetskap om förlisningen genom radions sändningar.

Såväl Sveriges Television som TV4 hade extra nyhetssändningar under morgontimmarna.

60 % av befolkningen hade nåtts av nyheten före kl. 7.30. Två timmar senare var motsvarande siffra 82 %. Enligt lyssnarundersökningen var radion så långt den främsta nyhetsförmedlaren.

Den första nyhetsrapporteringen avsåg olyckan som sådan och räddningsarbetet. Efter ett par timmar visades de första bilderna med intervjuer med räddade.

Det skulle dröja innan katastrofens följder i fråga om antal offer och offrens identitet blev klarlagda. Oklarheter rådde såväl kring antalet

personer ombord som kring namnen. En anledning till detta var, enligt den skrift som EstLine AB och E-Line Ltd publicerat efter katastrofen, "M/S Estonia", att det fanns brister i materialet. Personer som deltog i gruppresor och familjer hade gått ombord utan att passagerarkort fyllts i för var och en.

Polismyndigheten i Stockholm upprättade en upplysningscentral i våldsrotelns lokaler. I den förutnämnda extra nyhetssändningen i radion kl. 04.45 hade det uppgivits att anhöriga till passagerarna kunde ringa till polisen i Stockholm för vidare uppgifter. Vid 6-tiden var det en kö om 60-70 samtal hos sju telefonister. Vid 11-tiden på förmiddagen var 60 telefoner bemannade i centralen. Under dygnet besvarades 6 000 fler samtal än under ett jämförelsedygn.

Enligt Rikspolisstyrelsens dokumentation och utvärdering av polisens insatser i samband med katastrofen utfördes inte någon intern larmning inom polisen. De framför allt berörda polismyndigheterna - utom den i AB län - dvs. i C, E, F och W län fick information om katastrofen framför allt genom media, resebyråer och personliga relationer till anhöriga eller bekanta ombord.

RPS fick under de första dygnen förfrågningar om 2 300 misstänkta försvunna.

Krismottagningar m.m.

Redan under morgontimmarna inrättades olika slag av krismottagningar för offrens anhöriga runt om i Sverige, så t.ex. i de särskilt drabbade orterna Borlänge, Uppsala och Norrköping.

Vid Estlines terminal i Stockholm bildades en ledningsgrupp och en samordningscentral där representanter för rederiet, sjukvården, polisen och räddningsverket ingick. En särskild telefonväxel sattes upp, bemannad av 20 personer. Lite senare fanns även läkare, präster, psykologer och representanter för frivilligorganisationer på plats.

Krismottagningarna hade skiftande karaktär. I några fall var det redan existerande lokala krisgrupper och liknande som trädde i funktion, i andra fall var det mera spontant tillkomna krismottagningar. I flera fall deltog den organisation som varit med och arrangerat Estlandsresan i verksamheten vid krismottagningen.

De första reaktioner över olyckan på det nationella planet

Olyckan inträffade en dryg vecka efter riksdagsvalet. Landet regerades

av en expeditionsministär under Carl Bildts ledning. En socialdemokratisk regering skulle träda till under Ingvar Carlsson.

Både Bildt och Carlsson uttalade sig i media redan under morgontimmarna den 28 september. Nyhetstelegrammen talade om skakade och nedstämda statsministrar. I ett TT-meddelande talade Bildt om katastrofen som den svåraste olyckan i Sverige i modern tid, "En mänsklig tragedi som vi ännu inte har riktigt klart för oss".

På ett extra regeringssammanträde under onsdagen beslutade regeringen att tillsätta en krisgrupp, som bland annat skulle se på frågan om hjälp till de anhöriga. Beslut fattades om nationell sorgeflaggning.

Under dagen hade Bildt kontakt med kungen, blivande statsministern och ärkebiskopen Gunnar Weman.

Under onsdagseftermiddagen sammanträffade regeringscheferna i Sverige, Finland och Estland. Dagen därpå träffades en överenskommelse mellan de tre länderna om en gemensam haverikommission.

Kung Carl Gustaf uttryckte under onsdagen sitt deltagande med de anhöriga i ett telegram till rederiet. "Djupt skakad av nyheten om m/s Estonias förlisning under den gångna natten -- ber jag Er att till de drabbade anhöriga framföra mitt deltagande och min djupa medkänsla". På kvällen höll kungen ett TV-sänt tal till nationen.

Ingvar Carlsson förklarade att han som statsminister skulle tillsätta en kommitté som skulle se över det internationella samarbetet för att förebygga färjekatastrofer. "Tre stora färjekatastrofer har ägt rum i Sveriges närhet under de senaste åren. Detta är helt oacceptabelt".

Redan under onsdagen kom både Bildt och Carlsson in på frågan om sökande efter vraket och omkomna. Enligt ett TT-telegram klargjorde Bildt att "man kommer att göra allt för att snabbt hitta vraket och alla döda som fortfarande finns ombord. Det är av uppenbara humanitära skäl angeläget att hitta så många omkomna som möjligt, inte minst med hänsyn till de anhöriga."

I en radiointervju på onsdagsmiddagen sade ärkebiskopen att han tyckte det skulle vara lämpligt att man i församlingarna runt om i landet höll kyrkorna öppna under kvällen och att man också gärna kunde anordna en särskild gudstjänst under kvällstid.

På onsdagskvällen hölls en radiosänd sorgegudstjänst i Uppsala domkyrka, och samma kväll direktsändes en gudstjänst från Storkyrkan i Stockholm i TV. Under de efterföljande dagarna förekom sorgegudstjänster över hela landet.

Söndagen den 2 oktober hölls en nationell sorgegudstjänst i Storkyrkan i närvaro av kungen och drottningen och stora delar av det officiella Sverige. Talmannen Ingegerd Troedsson, Carl Bildt och Ingvar Carlsson talade.

Riksdagens högtidliga öppnande två dagar senare var präglat av katastrofen.

Medierna

Under den närmaste tiden efter Estonias förlisning var medierna helt dominerade av katastrofen. Som exempel kan nämnas att Dagens Nyheter den 29 september hade åtta hela sidor om katastrofen. Under en dryg månad fanns varje dag något redaktionellt inslag med anknytning till olyckan. Även under de efterföljande månaderna berördes olyckan i det närmaste dagligen från någon aspekt. Aftonbladet hade olyckan och dess följder som förstasidestoff varje dag under en dryg vecka. Torsdagen den 29 september upptogs nästan 30 sidor av händelsen.

Media Monitor, näringslivets mediainstitut, har gjort mätningar som visar att Estoniakatastrofen var den allt överskuggande inrikesnyheten under 1994. Som exempel kan nämnas att 5,2 % av Aktuellts inslag under året avsåg katastrofen att jämföras med 3,9 % för frågan om svenskt EU-medlemskap. Även som utrikesfråga upptog katastrofen en stor del av inslagen i de största nyhetsprogrammen.

Internationell haverikommission

Enligt en överenskommelsen mellan Estland, Finland och Sverige bildades en för de tre länderna gemensam haverikommission den 29 september. Uppgiften var att klarlägga orsaken till olyckan och att ge underlag för åtgärder för att förhindra en ny olycka. Kommissionen bestod av tre ledamöter från respektive land under ordförandeskap av en av de estniska ledamöterna. Regeringen uppdrog åt Statens haverikommission att biträda i utredningsarbetet.

Inledande av förundersökning

Den 30 september inledde Överåklagaren i Stockholm en förundersökning gällande misstanke om grov vårdslöshet i sjötrafik och grovt vållande till annans död. Förundersökningen är inte avslutad. Bl.a. avvaktas resultatet av haverikommissionens arbete.

Frågan väcks om bärgning

Som redan nämnts väcktes frågan om sökande efter vraket och de omkomna upp redan den 28 september, då Carl Bildt i en TT-intervju sade att man kommer att göra allt för att snabbt hitta vraket. Uttalandet återgavs i tidningarna dagen därpå.

Den 29 september uppdrog regeringen (expeditionsministären) åt Sjöfartsverket att undersöka de tekniska och legala förutsättningarna för att återfinna och omhänderta omkomna från Estonia.

Den 29 september uttalade sig även Ingvar Carlsson i bärgningsfrågan. "Alla ansträngningar skall göras för att få upp fartyget". Uttalandet upprepades i en Aktuellt-intervju dagen därpå. Fartyget måste tas upp "av hänsyn till de människor som redan drabbats väldigt hårt och det här är tror jag för hela vårt land en oerhört svår upplevelse och allt vi kan göra föra att minska påfrestningarna bör vi göra." På reporterns fråga "Oavsett vad det kostar att bärga fartyget" svarade Carlsson "Ja, jag är beredd att förorda att även om det kostar väldigt mycket så skall vi försöka det".

I Dagens Nyheter den 30 september fanns en artikel om hur en bärgning skulle kunna genomföras under rubriken "Dyr och riskfylld bärgning väntar". Den inleds med orden "Men statsminister Bildt har med eftertryck sagt att katastrofoffrens kvarlevor måste föras hem. I Svenska Dagbladet samma dag fanns en artikel under rubriken "Målet är att bärga Estonia" där Carlssons uttalanden återgavs.

Sjöfartsverket redovisade sitt uppdrag den 11 oktober. Förutom de legala förutsättningarna berördes de dykeri-, bärgnings- och skeppstekniska förutsättningarna. Enligt rapporten var det tekniskt möjligt att bärga färjan. Verket konstaterade att ett omhändertagande av omkomna, särskilt om det skulle ske genom ett lyft av fartyget, skulle få betydande praktiska och även etiska konsekvenser. Belysningen av det låg enligt verket utanför uppdraget.

Fortsatt hantering av bärgningsfrågan

Uppdraget följdes av ett nytt uppdrag genom regeringsbeslut den 20 oktober. Sjöfartsverket skulle nu i "nära kontakt med berörda myndigheter i Sverige, Estland och Finland genomföra en konsekvensanalys som underlag inför ett samlat ställningstagande avseende omhändertagande av de omkomna från färjan Estonia".

Samma dag tillkallade kommunikationsministern ett etiskt råd - Etiska rådet - som skulle bistå regeringen i de etiska frågorna kring

katastrofen. Rådet skulle också delta i det offentliga samtalet om etiska frågor i samband med förlisningen och medverka vid kontakter med överlevande, anhöriga och andra berörda. Rådet hade nio ledamöter.

Sjöfartsinspektionens rapporteringsrutiner

Regeringen gav den 3 november en särskild utredare i uppdrag att kartlägga Sjöfartsinspektionens rapporteringsrutiner. Utredaren, fd regeringsrådet Magnus Sjöberg, skulle undersöka hur sjösäkerhetsinformationen analyseras och hur den förs vidare till berörda personer inom inspektionen. Han skulle också undersöka hur informationen byts mellan Sjöfartsinspektionen och andra berörda organ, t.ex. klassningssällskap, redareföreningar och försäkringsgivare.

Registrering och identifiering av offren

När en större olyckshändelse eller naturkatastrof inträffat utomlands skall enligt gällande regler en särskild expertgrupp - vanligen kallad identifieringskommissionen - biträda vid identifiering av omkomna svenska medborgare och andra personer med nära anknytning till Sverige.

Identifieringsarbetet utfördes så gott som uteslutande i Helsingfors. Den svenska identifieringskommissionens arbete bestod huvudsakligen i att inhämta s.k. ante mortemuppgifter (jämförelseuppgifter) beträffande de saknade svenskarna och att vidarebefordra uppgifterna till den finska polisen. Endast en kropp identifierades i Sverige.

Registrering av dödsfall - dödskrivning

En av de frågor som katastrofen gav upphov till var den rättsliga ställningen avseende de ombordvarande, som varken fanns bland överlevande eller påträffats döda.

När någon försvunnit och det kan antas att han avlidit, skall normalt domstolen dödförklara personen innan vederbörande kan registreras som avliden.

Med stöd av vissa rättsfall kan emellertid i synnerliga undantagsfall en bortovarande, vars kropp inte kunnat anträffas, registreras som avliden utan föregående dödförklaring. Det skall då av en utredning framgå att det är helt uteslutet att den bortovarande kan vara vid liv.

RSV gjorde den bedömningen att de som försvunnit i samband med

katastrofen trots frånvaron av dödsbevis och dödförklaring kunde dödskrivas. En förutsättning för sådan registrering skulle dock vara att det var styrkt att personen befunnit sig ombord på Estonia. En information av detta innehåll gick ut till de lokala skattemyndigheterna, som fattade beslut i den enskilda fallen. Besluten grundades på ID-kommissionens bedömning att personen fanns ombord.

I slutet av oktober hade merparten av de saknade registrerats som avlidna. Det sista underlaget från ID-kommissionen förelåg den 8 november. Av landets 131 lokala skattemyndigheter var 65 berörda i samband med dödskrivningarna.

Det anses att en sådan registrering inte i sig har någon rättsskapande verkan, men uppgiften brukar godtas av domstolar och andra myndigheter så att boutredning och arvskifte kan förrättas.

Nationell minnesvård

Den 20 oktober gav regeringen Statens konstråd i uppdrag att undersöka förutsättningarna för en nationella minnesvård för att hedra olycksoffren. Enligt uppdraget skulle konstrådet samråda med de kommuner där särskilt många människor drabbats.

Särskild utredare

Den 3 november utsåg civilminister Marita Ulvskog Peter Nobel till särskild utredare med uppdraget att vara till hjälp för överlevande och för anhöriga till de omkomna vid Estonias förlisning genom att lämna information och allmän vägledning om hur de kan ta till vara sina intressen med anledning av katastrofen.

Bärgning av bogvisiret

Den 10 november fick den svenska försvarsmakten regeringens uppdrag att bistå vid bärgning av Estonias bogvisir. Visiret bärgades i slutet av november.

Förhandlingar med Assuranceforeningen Skuld

M/S Estonias ägare och övriga ansvariga för fartygets drift var vid olyckstillfället genom försäkring hos norska Assurancerforeningen Skuld

Gjensidig täckta för ansvar som följde av fartygets drift. I månadsskiftet oktober/november träffade företrädare för de anhöriga Skuld första gången.

För förhandlingarna med Skuld bildades en förhandlargrupp bestående av advokater från Sverige, Estland och Norge som företrädare för anhöriga, överlevande och anhöriggrupperingar i de tre länderna. Till förhandlargruppen knöts en referensgrupp med representanter för anhörigföreningar och ombud för skadelidande. I referensgruppen ingick även Peter Nobel.

Förhandlingar pågick under november och december månad.

Manifestation till stöd för bärgning

Den 17 november höll en grupp anhöriga en manifestation till stöd för bärgning. Ett åttiotal anhöriga togs emot i regeringskansliet av bl.a. kommunikationsminister Ines Uusmann och samordningsminister Jan Nygren. Den 25 november träffade statsminister Ingvar Carlsson och Nygren en grupp av anhöriga.

Ekonomiskt stöd från regeringen till anhörigföreningar

Den 1 december beslutade regeringen att högst 3 mkr skulle användas för stöd till anhörigföreningar som bildas med anledning av Estonias förlisning. Stödet skulle avse sådana föreningar som hade till syfte att tillvarata anhörigas och efterlevandes ekonomiska, juridiska och sociala intressen.

Dykningar på vraket

I början av december utfördes de första dykningarna på vraket. Sjöfartsverket anlitade ett norskt och ett holländskt bärgningsbolag för ändamålet.

Etiska rådets ställningstagande

Den 12 december överlämnade det Etiska rådet sitt ställningstagande till kommunikationsministern. Det innebar i korthet att Estonia inte borde bärgas och att inte heller dykning efter ett okänt antal av de omkomnas kroppar borde ske. Rådet ansåg att platsen där fartyget förliste borde

fridlysas och betraktas som en gravplats. Fartyget borde förslutas så att gravplundring och all privat dykning blev omöjlig. Rådet ansåg att regeringen borde överväga en fond för barn och ungdomar som mist sina föräldrar, En fond för livet.

Sjöfartsverkets konsekvensanalys angående bärgning

Den 12 december överlämnade Sjöfartsverket sin konsekvensanalys till statsministern och kommunikationsministern. Liksom tidigare konstaterades att fartyget kan bärgas, med viss reservation för ett misslyckande. Vid vändning av fartyget skulle ett antal kroppar fragmenteras. Verket bedömde det som möjligt att med hjälp av dykare ta hand om mellan 100 och 300 kroppar. I rapporten redovisades tänkbara vägar att fridlysa fartyget juridiskt och att teknisk förhindra intrång i det. Verket framförde att omhändertagande- och identifieringsarbetet vid en bärgning troligen inte skulle kunna utföras utan att den deltagande personalen utsattes för psykisk traumatisering.

Regeringens beslut i bärgningsfrågan

Den 15 december fattade regeringen sitt beslut i bärgningsfrågan. Beslutet innebar att Estonia inte skulle bärgas och att inte heller några åtgärder för att ta upp de omkomna skulle vidtas. Fartyget skulle täckas över och särskilda åtgärder vidtas i samarbete med de estniska och finländska regeringarna för att rättsligt skydda gravplatsen.

Regeringen gav Sjöfartsverket i uppdrag att skyndsamt lämna förslag till regeringen om hur fartyget skulle kunna övertäckas och bevakas.

Statsministern tillkännagav regeringsbeslutet inför riksdagen. Det hade uppdragits åt berörda polismyndigheter att samtidigt underrätta anhöriga till de omkomna.

Handlingsprogram för ökad sjösäkerhet

Regeringen beslutade den 22 december att tillkalla en kommitté för att analysera möjligheterna att ytterligare utveckla säkerheten inom sjöfarten. Till ordförande i kommittén utsågs senare chefsjuristen vid Posten Christina Striby.

Ersättningserbjudande från Skuld

Efter avslutade förhandlingar mellan förhandlargruppen och Skuld förelåg ett ersättningserbjudande den 4 januari 1995. I erbjudandet delades de skadelidande in i tio kategorier i huvudsak efter den skadelidandes anknytning till den omkomne. Grupp 10 utgjordes av överlevande vid katastrofen. För att erbjudandet skulle bli bindande för Skuld förutsattes att minst 90 % av de grupper som utgjordes av make/motsv och barn till de omkomna samt de överlevande accepterade erbjudandet. Acceptfristen löpte fram till den 20 mars.

Under de efterföljande veckorna hölls informationsmöten för berörda framför allt på de orter som var särskilt drabbade av katastrofen. Vid mötena informerade advokater ur förhandlar- resp. referensgrupperna om innehållet i erbjudandet.

Anhörigföreningar

Under hösten 1994 och våren 1995 bildades ett antal föreningar av efterlevande till Estoniakatastrofens offer. Bakgrunden till föreningarna varierade, liksom ändamålet med föreningens verksamhet. Två av föreningarna hade ambitionen att vara rikstäckande, andra var mera lokalt bundna.

Internationella stödgruppen för anhöriga och överlevande i Estonia-katastrofen (DIS) formerade sig kring månadsskiftet oktober/november och konstituerades formellt den 11 december. Föreningen verkar efter fyra huvudpunkter: psykosocialt stöd, försäkringsfrågan, haverikommissionen och den framtida sjösäkerheten. Företrädare för föreningen tog i tidigt skede kontakt med Assuranceforeningen Skuld i ersättningsfrågan med målet att nå en snabb uppgörelse.

Föreningen ger ut Estonia-bulletinen.

Stiftelsen Estoniaoffren och Anhöriga (SEA) bildades den 11 november och leds av ett kansli i Borlänge. Ändamålet är att bistå anhöriga och överlevande samt att verka för att orsaken till katastrofen och ansvarsfrågan utreds.

En bakgrund till att föreningen bildades var en insamling, som sattes i gång av anhöriga som samlats i kriscentret i församlingshemmet i Borlänge. En stor del av de anslutna kommer från Dalarna, men föreningen har också stora grupper medlemmar i bl.a. Hudiksvall, Vilhelmina, Jönköping, Skövde och Stockholm.

SEA har utrymme i TV4:s text-TV.

Stödföreningen för Estoniaoffren i Uppsala län bildades i början av november. Uppgiften är att hjälpa och stödja anhöriga, att verka för ökad sjösäkerhet samt att ansvarsfrågan klarläggs. Föreningen växte fram ur verksamheten i kriscentret i kommunen. En stor del av medlemmarna är anhöriga till de omkomna nämndemännen.

Initiativet till att bilda *ST-polisväsendes anhörigförening* kom från polismyndigheten i AB-län. Konstituerande möte hölls i början av januari 1995. Huvudsyftet är att medlemmarna skall kunna hjälpa varandra. Flera av medlemmarna deltar även i andra stödföreningars verksamhet.

Initiativet till *Föreningen för anhöriga till saknade och omkomna från Estonia, vilka var anställda i Lindesbergs kommun* kom från lokala grupper av anhöriga i Fellingsbro, Frövi och Ramsberg. Föreningen verkar på det lokala planet med informationsfrågor och stödjande insatser. Verksamheten kom i gång under våren 1995. En stor del av medlemmarna är även med i någon av de rikstäckande föreningarna.

Föreningen Estonia Anhöriga i Norrköping med omnejd föregicks av den krisgrupp med representanter från bl.a. kommunen, lasarettet, kyrkan, polisen och PRO som bildades nästan omgående efter olyckan. Anhörigföreningen konstituerade sig i februari 1995 och är bl.a. engagerad i frågan om ett minnesmärke på orten. Man följer även haverikommissionens arbete.

De nu nämnda föreningarna har alla mottagit ekonomiskt stöd av regeringen för sin verksamhet i enlighet med de förutnämnda beslutet.

Även *Stöd- och brottsofferföreningen i Vilhelmina* har fått sådant stöd. Föreningen bildades 1990 för att utgöra en stödfunktion för människor som utsatts för brott eller drabbats av andra olyckor. Organisationen är uppbyggd för att kunna ta hand även om större olyckor. Föreningen samarbetar med kyrkan, socialförvaltningen, räddningstjänsten och polisen.

Prickning av massmedia

Pressens Opinionsnämnd prickade vid sitt sammanträde den 17 januari

1995 tidningen Expressen. Anmälningarna mot tidningen avsåg publiceringen dagen efter katastrofen av bilder på personer som enligt uppgift hade följt med färjan och saknades efter olyckan. Nämnden ansåg att tidningen genom bildpubliceringen och särskilt genom presentationen på första och sista sidan grovt brutit mot god publicistisk sed.

Avtal om rättsligt skydd för gravfriden

Den 23 februari 1995 träffades i Tallinn en överenskommelse mellan Estland, Finland och Sverige om rättsligt skydd för gravfriden vid vraket efter Estonia. Enligt överenskommelsen skall vraket och det kringliggande området betraktas som ett sista vilorum för olycksoffren. Avtalsparterna åtog sig att införa lagstiftning som förbjuder all verksamhet som stör gravfriden, såsom dykning eller annan undervattensverksamhet.

Övertäckning av fartyget

Den 2 mars 1995 beslutade regeringen om övertäckning av Estonia som bevarar fartyget som en ostörd gravplats. Övertäckningen skulle göras med en skalkonstruktion av betong.

Sjöfartsverket fick i uppdrag att upphandla och leda arbetet.

Rapport om Sjöfartsinspektionen

Den 10 mars 1995 redovisade den särskilde utredaren sitt uppdrag avseende sjösäkerhetsarbetet inom Sjöfartsinsepektionen. Utredaren fann brister främst i fråga om ledning och styrning av den praktiska tillsynsverksamheten och i fråga om inhämtande och vidarebefordran av information av intresse för sjösäkerheten. Brister ansågs också föreligga vid analysen av tillgängligt material eller sådant material som borde göras tillgängligt samt i fråga om uppföjningen av beslutade åtgärder. Utredaren ansåg bl.a. att en fortlöpande utvärdering av det arbete som utfördes "på fältet" borde komma till stånd.

Sjöfartsinspektionens chef lämnar sitt uppdrag

Den 15 mars meddelade sjösäkerhetsdirektören Bengt Erik Stenmark att han önskade lämna sin tjänst för att övergå till andra arbetsuppgifter

inom verket.

Enkät om bärgning

Den 24 mars 1995 redovisade SEA resultatet av en enkät bland anhöriga om inställningen i bärgningsfrågan. Enligt redovisningen fanns det en liten övervikt mot att omkomna omhändertas.

Bättre sjösäkerhet

Den 30 mars överlämnade regeringen en proposition till riksdagen med förslag till ändringar i fartygssäkerhetslagen. Förslagen innebar införande av en internationell säkerhetskod, obligatorisk registrering av passagerare samt säkerhetskontroll av last.

Lag om gravfrid

Den 30 mars överlämnade regeringen en proposition till riksdagen med förslag om en särskild strafflag om skydd för gravfriden vid vraket efter Estonia. Enligt förslaget får dykning eller annan undervattensverksamhet inte bedrivas i vraket eller inom ett anslutande område i Östersjön. Den som bryter mot förbudet skall kunna dömas till böter eller fängelse i högst två år.

Riksdagen antog lagförslaget i slutet av maj. Lagen trädde i kraft den 1 juli.

Uppdrag att utforma en nationell minnesvård

Den 30 mars uppdrog regeringen åt Statens konstråd att svara för utformningen av minnesvård med anledning av Estonias förlisning. Minnesvården skall vara belägen inom ett område söder om Galärkyrkogården på Kungl. Djurgården i Stockholm som kungen ställt till förfogande. Konstrådet skulle uppdra åt högst fem konstnärer att inkomma med skissförslag. Uppdraget skall vara slutfört senast den 28 september 1996, dvs. andra årsdagen efter katastrofen.

Bindande avtal om ersättning

Den 31 mars 1995 kunde Skuld meddela att totalt 98 % av de skadeli-

dande hade accepterat erbjudandet. Rederiet, Skuld och de skadelidande var därmed bundna av avtalet. Innan utbetalning kunde ske skulle beräkning ske av ersättningen till varje enskild skadelidande.

I ett informationsblad till skattemyndigheterna gjorde Riksskatteverket bedömningen att skadeståndena i allt väsentligt var skattefria.

Delrapport från haverikommissionen

Den 7 april 1995 överlämnade den gemensamma haverikommissionen en delrapport till regeringarna i Estland, Finland och Sverige. Delrapporten behandlade i huvudsak tekniska fakta. Kommissionen hade redan tidigare fastlagt att olyckan initierades av att bogvisirets låsanordningar inte kunde klara av de belastningar som de utsattes för under de förhållanden som rådde i fråga om fart, kurs och sjögång. Fartyget hade kapsejsat på grund av att stora vattenmängder kommit in på bildäcket. Låsanordningarna var tillverkade med mindre hållfasthet än vad som behövdes enligt beräkningar. Kommissionen konstaterade också att klassificeringssällskapets konstruktionskrav för bogportar var mindre stränga när Estonia byggdes än de krav som ställs numera.

Ingen av Svenska Kyrkan anordnad gudstjänst till havs

I ett brev till de anhöriga den 3 maj meddelade ärkebiskopen att han inte skulle ta något initiativ till en gemensam gudstjänst till havs eller vid kusten.

Ärkebiskopen hade dessförinnan haft kontakter med enskilda anhöriga och med företrädare för anhörigföreningarna.

Minneshögtid till havs

Den 19 juni deltog omkring 500 anhöriga i en minneshögtid vid platsen för Estonias förlisning. Minnesfärden hade arrangerats av Internationella Stödgruppen.

En ytterligare minneshögtid till havs hölls i augusti.

5 Frågan om bärgning och gravfrid

I första hand var frågan om M/S Estonia skulle bärgas eller inte. I andra hand, särskilt om fartyget inte skulle tas upp, gällde det om man skulle omhänderta så många som möjligt av de omkomna eller avstå från detta. I tredje hand gäller det om och på vad sätt olycksplatsen med vraket och de omkomna skall skyddas.

Som framgått tidigare i denna berättelse och som för övrigt är allmänt bekant har det varit och är stora meningsskiljaktigheter i dessa frågor. Jag har därför inte tagit ställning bortsett från några påpekanden av närmast juridisk art i samband med försöken att etablera ett rättslig skydd för det sjunkna fartyget.

Det är inte heller nu min avsikt att gå in i denna debatt eller upprepa sådant, som är allmänt känt. Däremot vill jag återge vad som är mindre känt kring det av många bärgningsanhängare hårt kritiserade etiska rådet samt något om Stiftelsen Estoniaoffren och anhörigas, SEAs, likaledes av många kritiserade enkät.

Olika uttalanden från regeringen och andra i bärgningsfrågan har översiktligt redovisats i föregående kapitel.

5.1 Etiska rådet

5.1.1 Etiska rådets uppdrag

Den 11 oktober 1994 hade Sjöfartsverket på regeringens tidigare uppdrag redovisat de tekniska och legala förutsättningarna för att återfinna och omhänderta omkomna från M/S Estonia. Som bekant utmynnade detta i, att en bärgning av fartyget var tekniskt möjligt och att det såvitt man kunde se inte heller fanns några folkrättsliga eller andra juridiska hinder.

Den 20 oktober uppdrog regeringen åt Sjöfartsverket att genomföra en konsekvensanalys avseende omhändertagande av de omkomna, vilket skulle ske i nära kontakt med berörda myndigheter i Sverige, Estland och Finland.

Samma dag bemyndigade regeringen kommunikationsministern Ines

Uusmann att "tillkalla ett råd med uppdrag att bistå regeringen i etiska frågor och överväganden avseende Estonias förlisning och dess följder. Rådet skall vidare informera om och kunna medverka till diskussioner i etiska frågor samt bistå i kontakter med överlevande, anhöriga och andra berörda från färjeolyckan".

Man lägger märke till att rådet kom till för att bistå regeringen och inte någon annan i etiska frågor och överväganden. Rådet skulle även medverka i diskussioner i etiska frågor och hjälpa till med olika kontakter. Det har således inte varit meningen att rådet skulle verka enbart bakom lyckta dörrar. Denna innebörd av rådets uppdrag kan, om man så vill, ses i relation till kritiken, att etiska rådet inte efterhörde de anhörigas önskemål eller förde deras talan liksom kritiken mot att enskilda ledamöter av rådet klargjorde sina uppfattningar innan rådet i sin helhet var berett att uttrycka någon ståndpunkt.

5.1.2 Etiska rådets sammansättning

Till ledamöter av detta etiska råd utsåg kommunikationsministern följande: Sten Andersson, Lars H. Gustafsson, Peter Paul Heinemann, Caroline Krook, Anders Lindström, Yrsa Stenius, Eva Sahlin, Karin Söder och Bertil Werkström. Av rådets nio ledamöter var således fyra kvinnor och fem män. Såväl borgerligt som socialdemokratiskt synsätt var representerat.

Kritiska röster har ifrågasatt det etiska rådets kompetens för sin uppgift.

I rådet fanns: En ordförande för en av olyckan berörd facklig sammanslutning, nämligen Sjöfolksförbundet, med även gedigen internationell facklig erfarenhet; en hög tjänsteman på socialstyrelsen; en författare och f.d. chefredaktör för en kvällstidning, som nyligen utgivit en personlig tänkebok om svåra motgångar och hur de upplevts; två företrädare för den svenska kyrkan, en f.d. ärkebiskop och en domprost; två f.d. utrikesministrar varav en då ännu ordförande för Rädda Barnen och en med färska upplevelser av internationellt fredsarbete; slutligen två läkare, en för sitt humanitära engagemang känd barnläkare, den andre en för sin allmänmänskliga klokhet genom radio riksbekant och uppskattad medicinare.

Det är svårt att se, att det generellt skulle finnas grund för någon kritik mot rådets sammansättning eller kompetens. Man kan spekulera i om inte den kritiken i själva verket gäller det etiska rådets uppdrag och följaktligen dess funktion. Detta är något som jag återkommer till i de sammanfattande slutsatserna och förslagen.

Varför åtog sig dessa personer uppdraget att sitta i det etiska rådet? Uppdraget var i och för sig hedrande, men framstod också som svårt i den redan på ett tidigt stadium rätt allmänna insikten, att det i samband med denna till sina dimensioner icke fattbara katastrof inte fanns något, som var helt rätt eller någon lösning, som inte var allvarligt felaktig. Det handlade kort sagt om en typ av avgöranden, som man helst skjuter ifrån sig om man är rädd om sin sinnesfrid och vill undvika svåra avgöranden och bitter kritik. De som kom att ingå i rådet tillhör i stort sett en människotyp, som inte skräms av sådant och snarast uppfattar det som en moralisk plikt att inte hålla sig undan. Som en av rådets ledamöter uttryckt det: "Om det har inträffat en fruktansvärd katastrof och en minister ringer och ber en hjälpa till, så gör man det, om man tror att man har något att bidra med". Jag kan tillägga, att det var väl ungefär så jag själv kände, när jag blev tillfrågad om mitt uppdrag.

5.1.3 Det etiska rådets arbete och överläggningar

På egen begäran var jag närvarande som observatör vid rådets sammanträden den 14 och 28 november samt den 7 december 1994. Huvudsyftet var att få kunskap, framförallt genom att få del av de föredragningar, som Sjöfartsverkets chefsjurist Johan Franssom gjorde inför rådet liksom även experter från andra myndigheter. Som observatörer var också en eller två representanter för kommunikationsdepartementet samt Sveriges ambassadör i Estland där. Rådet hade ytterligare ett möte i början av december, där jag inte var med.

Den följande beskrivningen av arbetet i det etiska rådet bygger på dels egna iakttagelser dels på de erfarenheter som ledamoten Gustafsson redogjorde för inför Kris- och katastrofpsykologiska föreningens seminarium i april 1995, se kap. 3.3.7 ovan. När tankegångarna är Gustafssons anges detta.

Flera av rådets ledamöter berättade om anhörigkontakter de haft. Gustafsson menar, att man i efterhand kan se, att de blev för begränsade. Han vill också för framtiden dra den lärdomen, att åtminstone en ledamot av ett sådant råd bör friställas från andra arbetsuppgifter för att under den tid uppdraget pågår kunna arbeta mer intensivt, inte minst genom fler och mer systematiska kontakter med anhöriga. En sådan person borde vidare ha god kunskap om krishantering och vara förtrogen med etiska problemställningar.

Ändå visste rådet mycket väl hur splittrade de anhöriga var i frågan och man kunde redogöra för starka reaktioner på båda håll. Det berättades även om åtminstone en familj, där ett barn omkommit och

där fadern var starkt för en bärgning och modern emot, ehuru hon gav efter för att inte ytterligare öka påfrestningarna i familjen.

Det var en allmän uppfattning, att det inte var möjligt att fatta ett beslut, som inte för många skulle innebära en stor besvikelse. Jag vill här göra den reflexionen, att en sådan valsituation kan leda till en viss uppgivenhet, eftersom det blir fel hur man än bestämmer sig, jämfört med ett läge där det kan vara svårt och arbetskrävande att nå dit. Någon sådan uppgivenhet kunde jag dock inte märka under överläggningarna, som präglades av att man tog sin uppgift på djupaste allvar och en stämning av respekt för de omkomna och för de efterlevandes sorg.

Man fick föredragningar från Sjöfartsverket, från rättsmedicinare och från Rikspolisstyrelsens identifieringskommission. Man fick även se bilder från det inre av oljeplattformen Alexander Kielland med omkomna, som varit under vattnet i tre år innan plattformen bärgades liksom liknande bilder från en annan bärgning efter ännu längre tid. Allt detta gjorde naturligtvis ett start intryck på mig och, har jag all anledning att tro, även på rådets ledamöter.

Ingen hävdade, att en bärgning skulle vara juridiskt otillåten eller teknisk omöjlig. Ekonomiska aspekter berördes såvitt jag vet inte alls. Däremot kom det stora antalet döda och den tid ett omhändertagande skulle ta starkt i blickpunkten liksom tankar om hur proceduren skulle påverka de omkomnas kroppar och kvarlevor. Att vända fartygsskrovet rätt för ett lyft, skulle innebära en upprepning av de stora förskjutningar av allt löst ombord, som förmodades ha skett vid förlisningen. De lyftande stålwirarna, skulle skära djupt in i eller trycka in överbyggnaden. Omhändertagandet av alla kroppar kunde inte ske med en gång, utan i samband med röjning ombord undan för undan vilket skulle innebära att mångas kvarlevor under allt för lång tid exponerades för luft och värme med snabb förruttnelse som följd.

Hur allt detta uppfattades tycker jag mig kunna utläsa i etiska rådets utlåtande, där det står: "Om fartyget bärgas kommer många att uppfatta detta som en ovärdig behandling av döda kroppar".

Vad beträffar polismän, räddningstjänst och andra handräckare liksom obducenter och deras medhjälpare så var de visst i och för sig inriktade på sådana arbetsuppgifter, som en bärgning skulle kräva av dem, men långt ifrån i den stora omfattning, som det skulle bli fråga om.

Om man avstod från att bärga fartyget uppstod frågan om inte enstaka kroppar kunde tas omhand. Detta skulle dock leda till nya svårigheter, bl.a. när de gällde att avgöra hur uppdraget skulle begränsas och vilka risker personalen förväntades ta innan man avbröt det hela. Här tänker jag dock, att det rimligtvis måste vara en utväg - den enda

rätta - att överlåta åt arbetsledningen för anlitade dykare, att med hänsyn till deras säkerhet och de tekniska förutsättningarna avgöra, när arbetet skall avbrytas.

Så här långt har jag sökt sammanfatta det viktigaste av vad som vid tiden för etiska rådets överläggningar bör ha framstått som förutsättningar och utgångspunkter. Går vi så över till hur dessa överläggningar genomfördes, så kan det först sägas, att det inte var mycket debatt i den meningen, att de olika ledamöternas inlägg kunde ställas mot varandra inordnade till stöd för motstridiga synpunkter. Snarare var det så, att den ene efter den andra i ofta mycket personliga tonfall formulerade sin syn och sin tolkning och att allt detta på det hela taget väl sammanföll.

Mera speciella synpunkter framkom även. Man talade om vad det skulle innebära för landet och inte minst för barn, att en utdragen bärgning eller omhändertagande operation under lång tid med nya slagkraftiga inslag uppmärksammades i massmedia. Någon talade om prejudikatsaspekten och vad beslut i den ena eller andra riktningen kunde innebära vid framtida katastrofer.

Gustafsson lade såväl inför etiska rådet som senare inför Kris- och katastrofpsykologiska föreningens seminarium i april 1995 fram ett försök att systematisera och bringa ordning och överblick i de olika etiska frågor, som mötte. Detta föreföll att vara till stor hjälp för samarbetet i nämnden.

Gustafsson delade in de etiska frågorna efter tre aspekter:

1. Hänsyn till de dödas rättigheter;
2. Lidandeaspekten med tanken dels på de anhöriga och dels på bärgningspersonalen:
3. Maktaspekten uttryckt som frågan om vem som egentligen skulle besluta att bärga eller inte och därmed sammanhängande frågor.

Analysen av etiska rådets överläggningar och ställningstaganden kan göras efter denna indelning.

Samtalen om de omkomnas rättigheter och vilka önskemål de kunde eller skulle ha haft byggde naturligt mest på de olika anhörigas uppfattningar om detta. Diskussionen speglar också frånvaron av ensamt styrande regler i frågor som dessa i ett pluralistiskt och i stora delar sekulariserat samhälle som vårt. Samhället som sådant kan knappast hävda, att vissa tänkesätt skulle vara riktigare än andra. Diskussionen ur dessa aspekter verkade knappast utslagsgivande.

Lidandet hos de anhöriga vid en katastrof som M/S Estonia kan inte beskrivas. Kanske skulle någon enskilds förlust, vånda och sorg kunna

fångas med de rätta orden, men inför olyckan i dess hela vidd är det knappast möjligt. Frågan blev på vilket sätt beslut om bärgning eller icke bärgning kunde tänkas påverka lidandena inom olika grupper av anhöriga. Det talades ingående om detta med tonvikt naturligtvis på såväl bärgningsförespråkarnas som bärgningsmotståndarnas önskningar och farhågor. Det sågs som ett olösligt dilemma. Tankar kom dock till uttryck, att det måhända för många bärgningsanhängare ändå vore möjligt att godta ett beslut att inte bärga under det att en bärgning skulle kunna utsätta motståndarna för ett uppskjutet och förnyat lidande. I sin slutliga motivering skrev ju rådet även: "De som uppfattar förlisningsplatsen som en naturlig gravplats ser en bärgning som en form av gravskändning". Gustafsson understryker dock, att detta är en osäker bedömning och att det hade behövts fler ingående samtal med fler anhöriga på tu man hand. Således framstod inte heller dessa resonemang som utslagsgivande.

I detta svåra läge blev överväganden kring risker för bärgningspersonalen av betydelse. Från representanter för berörda personalkategorier hade man ju fått höra, att dessa i och för sig var inställda på att utföra arbetsuppgifter av den typen, men att omfattningen i tid och antal offer, när det gällde M/S Estonia skapade tvekan. Inhämtade yttranden från psykiatrisk expertis gav vid handen, att en bärgning av det fartyget skulle innebära särskilda risker för psykiska skador med tanke på det stora antalet döda, däribland familjer, kvinnor och barn; utsikten, att många av de omkomna inte kan återfinnas, vilket kan skapa besvikelse hos anhöriga och en känsla av misslyckande hos bärgarna; döda, som störs, skadas eller förruttnar samt reaktionerna hos familjer, som vill ha sina döda vilande i frid kan alstra tvivel inför uppgiften och ångestskapande moraliska betänkligheter. Sådana problem kan säkert minskas men inte elimineras genom omsorgsfull rekrytering och rätt stöd till personalen. Man måste också betänka, att förutom teknisk personal för det största lyft av ett sjunket fartyg, som någonsin gjorts, skulle krävas folk för röjning ombord, omhändertagande av de omkomna och deras transport till plats för förvaring, obducering och identifiering och slutliga beredning för gravsättning samt annan personal för bevakning, psykiskt stöd, underhåll med arbetslokaler, kost och logi, sanitet etc. Fysiska risker kunde också tänkas. Om det var svårt för Etiska rådets ledamöter att komma till en klar uppfattning om den bästa lösningen med hänsyn till de omkomna eller till de anhöriga, så var det, så som saker och ting framställdes, inte svårt att se riskerna för fysisk fara och psykisk ohälsa hos de många som skulle engageras i en bärgning.

Den fråga, som berördes minst av rådet under de sammanträden, som jag bevistade, gällde omhändertagandet av enskilda kroppar ur vraket,

om detta skulle ligga kvar. Jag har ovan berört frågan när och hur och på vems beslut en sådan bärgning skall avbrytas. Men det förnams, att det även ur etisk synpunkt kändes svårt för flera ledamöter, att tänka sig en del av de omkomna omhändertagna efter ett urval, som helt styrdes av det tekniskt möjliga och var i fartygsskrovet slumpen placerat dem, under det att resten måste lämnas. Den tankegången återfinns i rådets utlåtande: "Om dykare skulle gå ned och hämta upp ett antal kroppar skulle tillfälligheter avgöra vilka kroppar, som skulle kunna hämtas upp .... Familjer som är tillsammans skulle kunna splittras. Nu finns de omkomna i en gemensam grav." Detta sistnämnda är inte helt riktigt, eftersom många av dem som befann sig i vattnet då fartyget sjönk, inte kunde räddas. Några enstaka av dessa kan ännu flyta upp och påträffas. I vart fall har jag fått veta, att en mer ingående diskussion om omhändertagande av enskilda kroppar fördes under rådets fjärde möte. Det kan jag inte redogöra för, eftersom jag inte var med.

Med de slutliga rekommendationer rådet kom till, är det naturligt att frågor om juridiskt och tekniskt skydd för vraket inställde sig. Här kom de ursprungliga idéerna, om hur sådant kunde åstadkommas från Sjöfartsverkets föredragningar. Möjligen fick rådet intrycket att det hela var lättare än vad det senare skulle visa sig vara.

Jag kunde aldrig spåra någon tvekan i rådet beträffande det lämpliga i att det var regeringen och ingen annan, som skulle fatta de slutliga besluten i bärgningsfrågan.

5.2 SEAs enkät

Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga, SEA, har som framkommit från början uttalat sig för en bärgning och i ett senare skede för att man skulle försöka omhänderta så många av de omkomnas kroppar som möjligt. Man har också kritiserat och som bristande respekt för demokrati påtalat, att de anhöriga inte i tillräcklig utsträckning blivit lyssnade till och fått påverka besluten. När regeringen så den 15 december 1994 beslöt att varken bärga fartyget eller försöka ta upp enstaka kroppar därifrån, beslöt SEA, att genom en egen enkätundersökning utröna hur de anhöriga ställde sig. Om en majoritet talade för en bärgning av kroppar, skulle SEA verka för att regeringens beslut revs upp. Vid en majoritet emot var man beredd att ej längre driva frågan.

SEAs initiativ att göra en enkätundersökning var starkt kontroversiellt, men genomfördes ändå i mars 1995. Viss kritik riktades inte oväntat mot frågornas utformning. Frågeformuläret var dock inriktad på om den tillfrågade var för eller emot ett omhändertagande av kroppar

ur vraket. Resultatet av undersökningen blev, att en majoritet av de tillfrågade var emot ett sådant omhändertagande. Denna majoritet blev dock knapp. Siffrorna har därför ett visst intresse.

En enkätsammanställning den 24 mars 1995 utan anmärkning granskad av auktoriserade revisorn Rolf Eriksson i Borlänge samma dag ger följande siffror.

Totalt utskickades 810 enkäter varav 517 till mottagare i Sverige, 249 till Estland och 44 till "Övr. länder". Svarsprocenten blev i Sverige 82 och totalt 73.

Det kan då med en annan nedbrytning av siffrorna än i SEAs sammanställning konstateras, att av de tillfrågade i Sverige var 35% för ett omhändertagande, 40% mot under det att 7% svarat "Vet ej" samt återstående 18% alltså inte svarat alls.

SEA, som inte räknar med bortfallet får då 42% för, 49% mot och 9% "vet ej".

Från Estland och "Övr. länder" redovisas en majoritet för ett omhändertagande. Det totala resultatet enligt SEAs redovisning blev 49% för och 51% emot.

Givetvis kan ytterligare frågetecken sättas i kanten. Enkäten har ej nått alla. I många fall är mottagaren en enskild person, men i andra är det ett dödsbo eller en familj. Ändå konstaterar man, att svarsprocenten var hög och antalet svarande, som var positiva till ett omhändertagande stort, även om de inte nådde majoritet, Det har ju spekulerats åtskilligt i att många, som varit för en bärgning eller ett omhändertagande kanske ändå under den tid som gått och efter regeringens beslut godtagit, att alla de omkomna skall få bli kvar. Om det är riktigt kan man fråga sig hur en undersökning av önskemålen skulle ha utfallit om den gjorts tidigare, t.ex. någon gång under hösten 1994.

Trots utfallet av SEAs enkät har frågan om bärgning eller omhändertagande inte helt avförts ur diskussionen. SEAs talesmän och anhängare menar nämligen, att om det inte visar sig möjligt, att genom övertäckning eller liknande metod, skapa ett absolut och hundraprocentigt skydd för vraket och de där vilande omkomna, så brister det i förutsättningarna för regeringens ickebärgningsbeslut i december 1994. Inte så få anhöriga plågas av upprivande föreställningar om hänsynslösa internationella vrakplundrare. Detta förstärks av rykten eller vandringssägner om hur värdeföremål och souvenirer från andra sjunkna fartyg bjuds ut på en makaber marknad. Man ser regeringens beslut som villkorat av vissa förutsättningars absoluta uppfyllelse. Dessa anhöriga har svårt att se regeringens beslut i bärgnings- och övertäckandefrågorna som ett rent politiskt beslut och ett slutgiltigt och definitivt sådant. - Det kan som mer än ett kuriosum erinras, att de Internationella stödföre-

ningen, DIS, i sin tur vänt sig mot beslutet att täcka över Estonias skrov.

Frågorna kring bärgning har jag inte tagit ställning till. Men hur de uppfattats och hanterats har betydelse för en värdering av det som hänt de anhöriga efter katastrofen.

6 Uppgörelsen med Skuld

Mitt uppdrag var att lämna information och allmän vägledning till de överlevande och till de omkomnas anhöriga om hur de kunde ta tillvara sina intressen i anledning av katastrofen. Även om drabbade givetvis har även andra intressen än de rent ekonomiska, är frågan om ersättning av betydelse.

Den uppgörelse, som träffats mellan de drabbade och den norska assuranceföreningen Skuld och hur den nåddes kommer med all sannolikhet att vara av intresse långt utöver den direkta skaderegleringen efter M/S Estonias förlisning. Den innebär, tror jag, ett viktigt steg i den internationella utvecklingen mot ett välfungerande system för skadeersättning efter massolyckor.

Denna uppgörelse ägnas därför ett särskilt kapitel.

6.1 Bakgrunden: Katastrofer och processer

M/S Estonias undergång är den senaste och största i en serie allvarliga sjöolyckor i nordvästereuropeiska farvatten under det senaste årtiondet. Antalet allvarliga, men av ett bristfälligt sjösäkerhetssystem ej uppmärksammade tillbud, har varit betydligt större. Men det är inte det, som jag skall skriva om nu.

Den 6 mars 1987 havererade den brittiska färjan Herald of Free Enterprise utanför Zeebrügge på den belgiska kusten med 188 dödsoffer som följd. - Natten till den 7 april 1990 utbröt eld ombord på Bahamasflaggade passagerarfartyget Scandinavian Star på färd mellan Fredrikshavn och Oslo, vilket krävde 158 människoliv. - Den 14 januari 1993 sjönk en polsk lastfärja Jan Heweliusz på Östersjön mellan Polen och Ystad varvid 54 ombordvarande omkom.

Det estniskflaggade ro-ro passagerarfartyget M/S Estonia sjönk den andra timmen på natten till den 28 september 1994 på öppet hav på Östersjön mellan Estland och Stockholm. Såvitt man nu vet omkom 852 människor, varav 501 svenska medborgare och ytterligare 23, som var bosatta i Sverige, då de förolyckades. 137 människor överlevde olyckan varav 41 svenskar. Antalet dödsbon i Sverige blev 524. Antalet

skadelidande anhöriga uppskattas till ungefärligen 3 000 spridda över hela landet. Till dessa skadelidande skall också läggas de 41 svenskar, som överlevde och indirekt även deras närmaste, som utsatts för påfrestningar.

Dessa stora olyckor har ju ej endast medfört många människors död utan även fysiska och psykiska skador hos de överlevande ibland av svårt och varaktigt slag. I båda fallen uppstår i regel ekonomisk skada, som kan mätas, även om det finns stort utrymme för ifrågasättande av såväl mätmetoder som resultat. Därutöver uppstår andra skador i form av mänskligt lidande, psykiskt och fysiskt. Det kallas ideell skada och kan inte mätas på något meningsfullt sätt i pengar. Därför har vi en internationell diskussion om huruvida i sig omätbara ideella skador skall ersättas på en mycket hög nivå som t.ex. ofta i USA eller på en motsvarande låg nivå, som i Sverige.

Stora materiella och ekonomiska värden har också gått till spillo i dessa haverier.

Kraven på ersättning, skadestånd, för alla person- liksom sakskador blir mycket stora, men fördelade på många ersättningsberättigade sakägare.

De penningsummor, som är tillgängliga och åtkomliga för att tillfredsställa skadeståndsanspråken i anledning av dessa sjökatastrofer är inte obegränsade. Här finns tak av skilda slag. Innan exempel ges på sådana tak skall det erinras om den grundläggande skadeprocessuella principen, att ingen har rätt till ersättning för större skada än vad som kan styrkas. De flesta skador ersätts dock inte efter dom i ett skadeståndsmål utan genom frivillig, utomprocessuell skadereglering. De normer, tariffer, tabeller etc. som därvid följs bygger emellertid i sin tur på rätts- och domstolspraxis liksom på bedömningar om vad som är rimligt i olika lägen. Det sjörättsliga ersättningssystemet är likartat. De sammanlagda skadeståndsbelopp, som kan erbjudas efter en sjöolycka är maximerade enligt sjörättsliga regler, som kort skall beskrivas i nästa avsnitt. Det kan också finnas andra begränsningar eller tak. Den ansvariga skadevållarens samlade tillgångar kanske inte räcker till för att ersätta skadorna. Även försäkringsgivare eller andra garanter kan i sina avtal ange ett högsta ersättningsbelopp, som ej kan överskridas. Stora katastrofer kan uttömma ett försäkringsbolags resurser och tvinga det i konkurs.

Kort sagt finns på ena sidan ersättningsbelopp, som inte är obegränsade och på andra sidan stora, ibland svårberäknade och komplicerade skadeståndskrav framförda av många drabbade. Hur skall då skaderegleringen gå till för att de skadelidande skall bli ersatta på ett så snabbt, rättvist och effektivt sätt som möjligt?

Det sägs, att den brittiska färjans förlisning 1987 ledde till hundratalet rättegångar mot fartygets ägare och försäkringsgivare med ett stort antal advokater inblandade. Detta skall ha lett till att åren gick utan någon ersättning till de efterlevande, att rederiet och försäkringsgivaren hotades av ruin och att advokat- och rättegångskostnaderna slukade hela det tillgängliga ersättningsbeloppet. Denna bild är måhända förenklad. Jag känner inte till detaljerna och finner det inte nödvändigt att forska i dem. Klart är, att det hela framstod som ett stort och beklagansvärt misslyckanden inte minst ur de skadelidandes synpunkt.

Processer är dyra och tidskrävande. Ett företag, som skall svara i ett antal svårare skadeståndsmål måste anlita inte bara rättegångsombud utan dessutom avsätta erforderliga administrativa resurser på den normala verksamhetens bekostnad, anlita expertis, riskera negativ publicitet o.s.v. Små och medelstora företag kan i denna situation lätt nå den gräns där deras fortsatta existens hotas. Därför ligger det typiskt sätt inte endast i de skadelidandes utan också i redares och sjöförsäkringsföretags intresse att undvika ett träsk av utdragna rättegångar.

På dessa erfarenheter vilande insikt fanns för handen efter den svåra branden på Scandinavian Star 1990. Försäkringsgivare var då liksom i Estoniafallet den norska assuranceföreningen Skuld. Norska advokater, som företrädde de efterlevande nådde förhandlingsvägen en snabb uppgörelse med Skuld. Denna uppgörelse byggde på indelandet av de ersättningsberättigade efterlevande i olika kategorier alltefter deras familje- eller annan relation till den omkomne med olika schablonbelopp för varje kategori. Den kom att tjäna som modell även för förlikningsavtalet mellan de av Estoniakatastrofen drabbade och Skuld.

Denna utveckling kan mycket väl vara en del av en större sådan gentemot kollektivt förda processer och förhandlingar, som kan vara på väg också i Sverige, se Per Henrik Lindblom: Grupptalan - Det angloamerikanska class-actioninstitutet ur svensk perspektiv, Norstedts 1989 samt betänkandet Grupprättegång, Del A-C, SOU 1994:151.

6.2 Rättsläget

Framställningen i detta och nästföljande tre avsnitt bygger förutom på eget material och minnesanteckningar på bl.a. en "PM om redares ansvar" av advokaten Karin Grauers den 24 oktober 1994, samt artiklar i Advokaten - Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Nr 7 1994 av advokaten och sjökaptenen Max Slotte: "Ansvarsregler och skadereglering vid omfattande olyckor", och Nr 4 1995 av advokaterna Mats Ardhe och Christer Magnergård: "Estonia - efter katastrofen".

En människas död har många rättsverkningar. Det är viktigt inte minst för de efterlevande, att dödsfallet konstateras med rättsligt bindande verkan. I normala fall sker det genom utfärdande av en dödsattest. Men om en person försvunnit tillämpas reglerna i Ärvdabalkens 25 kap. om dödförklaring. Ansökan om sådan får göras tio år efter försvinnandet, fem år om den saknade skulle vara över sjuttiofem år gammal. Om det kan antas, att den som är borta var i livsfara, då han senast fanns i livet gäller tre år och vid utredd livsfara, ett år.

Under tiden närmast efter Estoniakatastrofen fanns det en utbredd oro för att dessa något otympliga regler skulle vålla de anhöriga besvär t.ex. när det gällde skadeersättningarna. Det fanns därför på justitiedepartementet en beredskap att på kort varsel föreslå lagändring. I det akuta läget löstes dock frågan på administrativ väg genom att skattemyndigheterna utan dröjsmål dödskrev de saknade, när det blev klart, att allt hopp var ute, att de skulle kunna påträffas vid liv.

Det kan ändå finnas anledning att för framtiden se över hur civilrättslig dödförklaring och administrativ dödskrivning förhåller sig till varandra, i vilken utsträckning den senare tar över den förra och om nuvarande regler kan förväntas fungera väl i olika situationer.

Det här kapitlet handlar om skaderegleringen vid sjöolyckor mellan de drabbade å den ena sidan och olycksfartygets ägare och deras försäkringsgivare å den andra, närmare bestämt uppgörelsen med Skuld. Det skall ändå bara erinras, att ersättningar har utbetalats och kommer att utbetalas i kraft av även andra regler och andra försäkringar. Lagen om allmän försäkring innehåller således bestämmelser om olika former av efterlevandepension. Många av de omkomna hade också egna avtalsförsäkringar, såsom liv- och olycksfallsförsäkringar, hemskyddsförsäkringar med reseskydd eller särskilda resskyddsförsäkringar med anhöriga som förmånstagare. Andra hade grupplivförsäkringar. Många av de som reste på M/S Estonia i tjänsten var försäkrade för arbetsskada.

Typiskt sett har dessa försäkringsavtalade ersättningsbelopp utbetalats utan hänsyn till att mottagaren fått ersättning även från annat håll, alltså utan att minskas av sådana skäl. Givetvis har detta utfallit med stora olikheter. De efterlevande till dem, som var väl försäkrade har i några fall fått ut betydande belopp. Motsatt, där försäkringar helt saknats, har man fått nöja sig med vad som kan erhållas genom allmän försäkring och från Skuld.

Det allmänna intrycket är att de på detta sätt berörda svenska försäkringsbolagen skött skadeersättningarna efter denna stora olycka snabbt, effektivt och tillmötesgående. Det har inte hörts något om den misstrogna och byråkratiska gnetighet, som det ibland klagas över i

samband med mer alldagliga skade- och olycksfall.

Det blev också redan på hösten 1994 klart, att de svenska försäkringsgivarna i samband med personskadorna inte hade för avsikt att ställa regresskrav mot Skuld eller kräva återbetalning av dem, som fått ersättning med belopp motsvarande vad de skulle få av Skuld. Detta var en viktig förutsättning för en uppgörelse med Skuld och ledde till att även Skuld å sin sida erbjöd ersättningar utan att snegla på vad den ersättningsberättigade kunde få eller fått på annat håll. Genom detta allsidiga avstående från regresstalan, återkrav eller reduceringsregler undvek man att hamna i en mycket komplicerad förhandlingssituation, för att inte tala om krångliga beräkningar.

Hur mycket av ersättningarna går bort i skatt? Den frågan oroade också många i början. Riksskatteverket kunde dock rätt snart lämna de lugnande beskeden, att varken ersättning för psykiskt lidande eller ersättning för bortfallen försörjning utgjorde skattepliktig inkomst. Det kunde inte uteslutas, att det rent undantagsvis kunde uppkomma lägen där någon del av ersättningen måste tas upp till beskattning, t.ex. där skattepliktigt underhållsbidrag uppburits, men på det hela taget var detta inte något problem. Riksskatteverket sände också ut en PM i frågan till alla de lokala skattemyndigheterna.

När ett stort fartyg går under och många människoliv går till spillo inställer sig obönhörligen frågan om vem eller vilka det är som bär ansvaret. Frågan ha en moralisk och en juridisk dimension. Jag håller mig nu till den sista. Kanske har konstruktören felat, eller tillverkaren, eller beställaren, eller alla tre tillsammans. Ansvar kan dock också ligga på den myndighet, som givit fartyget tillstånd att gå till sjöss eller expertis, som de i sin tur förlitat sig på. Det kan också vara så att människor omkommit, som skulle ha kunnat räddas, om sjöräddningen fungerat bättre. Frågan hos vem eller hos vilka ansvaret skulle kunna läggas erbjuder svårigheter. Primärt är det emellertid, den som enligt Sjölagen är "bortfraktare", som bär strikt ansvar på sätt, som strax skall närmare anges.

Ägarförhållandena kring Estonia är svåröverskådliga. Formellt stod ett bolag på Cypern som ägare, den estniska staten hyrde fartyget och ett svensk bolag skötte den tekniska driften. Ett annat bolag ansvarade för marknadsföring, terminaler samt restauranger ombord och all därtill knuten personal. Åter ett annat skrev kontrakt med besättningen. Även dessa komplikationer har dock fått sin lösning genom Sjölagens bestämmelser om "bortfraktare", se längre fram.

Förlisningen inträffade, när skeppet var på väg på internationellt vatten mellan Estland och Sverige. Antingen estnisk eller svensk rätt kunde ha tillämpats vid skaderegleringen. De svenska rättsreglerna

bedömdes vara förmånligast för de skadelidande. Det blev de som kom till användning.

Rätten till ersättning regleras i två lagar, Skadeståndslagen (omtryckt i SFS 1975:404) samt Sjölagen (omtryckt i SFS 1985:176). Sjölagen genomgick vissa ändringar per den 1 oktober 1994. Eftersom M/S Estonias förlisning inträffade strax dessförinnan gäller Sjölagens äldre lydelse. Ändringarna hade dock inte påverkat regleringen av personskadorna.

Man kan säga, att Skadeståndslagen talar om vilken rätt man har att få ersättning för liden skada och att Sjölagen anger vem som är ersättningsskyldig efter en olycka till sjöss liksom förutsättningar och begränsningar för den skyldigheten.

Enligt Skadeståndslagen utgår vid dödsolycka ersättning för förlust av underhåll - eller försörjning - samt för begravningskostnad och annan skälig kostnad till följd av dödsfallet.

Beträffande "Ersättning för ideell skada vid personskada", så har Kommittén om ideell skada utarbetat ett betänkande med den titeln, SOU 1995:33, som ingående beskriver bl.a. gällande rätt i frågan samt i en bilaga de psykiska skador, som kan uppkomma i följd av en traumatisk händelse. När det gäller psykiskt lidande hos tredjeman, d.v.s. annan än den som direkt drabbats har man i Sverige intagit en mycket återhållsam, jag frestas skriva ogin, hållning. Detta beror dock inte främst på brist på förståelse för t.ex. en anhörigs lidande utan på den tidigare nämnda omöjligheten att överhuvudtaget mäta sådant psykiskt lidande i pengar. Det var först helt nyligen, som två rättsfall med ohygglig bakgrund ändrade praxis så, att ersättning för psykiskt lidande vid tredjemansskada kunde utdömas. Dessa rättsfall har betydelse som bakgrund till vissa aspekter på uppgörelsen med Skuld.

Det var året innan Estoniakatastrofen som Högsta domstolen i plenum avgjorde dessa mål (NJA 1993 s. 41 I och II). I det första fallen dömdes en man, sedan han först våldtagit och därefter på ett bestialiskt sätt mördat en sjuttonårig flicka. Flickans föräldrar och trettonåriga syster letade i en veckas tid efter henne. När hon hittades var hon så vanställd, att de anhöriga hindrades att få se henne. Det hade rått ett mycket gott och nära förhållande mellan den mördade flickan och hennes föräldrar och syster. Gärningsmannen hade känt till dessa förhållanden och umgåtts i familjen. HD fann anledning att i rättspraxis inta en mindre restriktiv hållning än dittills beträffande möjligheterna för närstående att få ersättning för sina psykiska besvär. Skadestånd skulle alltså utgå till de anhöriga för sveda och värk med anledning av de psykiska besvär som tillfogats de anhöriga och HD fann att utredningen om dessa besvär gav stöd för att uppskatta skadeståndet till 25.000

kronor för var och en av dem. Det skall alltså märkas, att det krävdes utredning om deras psykiska besvär. - I det andra fallet hade en liten flicka mördats av en granne med vilkens dotter hon brukade leka. Tingsrätten, som först dömde i målet ansåg, att det fanns "en tillräcklig anknytning" mellan gärningsmannen och flickans föräldrar och tillerkände var och en av dem skadestånd för psykiska besvär med "yrkade" 50.000 kronor. HD ansåg liksom i det första fallet, att skadestånd skulle utgå, men att utredningen om besvären inte gav stöd till högre belopp än 25.000 kronor till var och en av dem.

Efter dessa två rättsfall 1993 hade alltså rättsläget för ersättning till psykiskt lidande vid tredjemansskada förbättrats något i förhållande till tidigare. Nivån är dock så låg, att många säkert frågar sig om det är bättre än ingenting alls.

Går vi så till Sjölagen (i dess lydelse 1 oktober 1994), så definieras i 171 § som "bortfraktare" den som genom avtal, yrkesmässigt eller mot vederlag åtar sig att med fartyg befordra passagerare eller passagerare och resgods. I 188 § sägs, att bortfraktaren är ansvarig för personskada, som drabbar passageraren på grund av händelse under resan om skadan har vållats genom fel eller försummelse av bortfraktaren eller någon som han svarar för. Motsvarande gäller för resgods och sakskador. I Estoniafallet hade det estländska rederiet Estline hyrt fartyget och träffat avtal med passagerarna och stod följaktligen som bortfraktare. Estlines ansvar täcktes genom försäkring hos den norska Assuranceföreningen Skuld, en s.k. Protection and Indemnity Association. Försäkringsavtalet innehöll en klausul, som friskrev Skuld från ansvar om grov vårdslöshet kunde läggas bortfraktaren till last. En annan sak är vanligt fel eller försumlighet.

Jämlikt 191 § måste bortfraktaren för att gå fri från ansvaret för person- och sakskador vid t.ex. en förlisning visa, att olyckan inte har orsakats av fel eller försummelse hos bortfraktaren eller någon, som denne svarar för. Det lär vara ovanligt, att en bortfraktare, ett rederi lyckas bevisa, att fel eller försummelse inte begåtts. Estline påstod heller aldrig något sådant. Man kan säga att i praktiken råder s.k. strikt ansvar. Det inträder i och med att olycka inträffat.

Men ansvaret är begränsat på andra sätt. Vid de beräkningarna använder Sjölagen som enhet samma s.k. särskilda dragningsrätter, SDR, som begagnas av Internationella valutafonden. Värdet av en SDR noteras dagligen på samma sätt som de olika valutorna på penningmarknaden. Hösten 1994 låg det omkring 10 kronor och 50 öre. Ansvaret skall enligt Sjölagen inte överskrida 100.000 SDR för varje passagerare alltså drygt en miljon kronor. Därutöver finns en total maximering till 25 miljoner SDR motsvarande drygt 260 miljoner svenska kronor. Detta

är det belopp, som totalt kunnat förfogas över, om man inte nått en uppgörelse i godo med Skuld. Det kan redan nu nämnas, att de totala ersättningsbeloppen efter uppgörelsen förväntas väsentligen överskrida 400 miljoner svenska kronor.

För fullständighetens skull skall även nämnas, att bortfraktaren helt kan förlora sin rätt till ansvarsbegränsning om det kan visas, att han eller någon som han svarar för har vållat olyckan med uppsåt eller genom grov vårdslöshet och med insikt om att olyckan sannolikt skulle inträffa. Det hade inte under hösten 1994 och har ej heller när detta skrives ett år senare framkommit något, som vid en kunnig, ansvarsfull och objektiv bedömning skulle kunna läggas till grund för ett påstående, att rederiet-bortfraktaren, befäl eller besättning i avsikt eller grov vårdslöshet insett att olyckan sannolikt skulle inträffa. Å andra sidan så skulle ju i sådan situation försäkringsgivarens ansvar bortfallit och de skadelidande varit hänvisade till rederiets tillgångar. I en sådan situation hade man nog också kunnat förvänta, att rederiet skulle krävt full bevisning enligt svensk skadeståndsrätt för varje belopp som krävts från de skadelidandes sida.

Detta är i en komplicerad situation de viktigaste rättsliga utgångspunkterna för skaderegleringen med Skuld.

6.3 Möjligheter och hotbilder

I inledningen till detta kapitel visas mot en nutida katastrofhistorisk bakgrund, hur det vid svåra olyckor med många offer kan ligga i både de skadelidandes och skadeståndsskyldigas intresse, att nå en förhållandevis snabb uppgörelse. Den skadeståndsskyldiges berättigade ovilja mot många, långdragna och på skilda sätt förödande processer är en förhandlingsfördel för de skadelidande. I Estoniafallet gällde det å andra sidan för dem att bryta igenom de sjörättsliga maximibeloppen till de drabbade, som kort angivits härovan.

Att avgöra om en sak skall påskyndas eller fördröjas är sällan lätt. När det gäller människor, som drabbas av en svår sorg eller annat trauma, tror jag det i regel vara bra, om så många frågor som möjligt i samband därmed kan lösas och på så vis avföras från dagordningen, så att den drabbade kan får ro att påbörja sin egen läkningsprocess. Ordet sorgearbete används mycket. Men det finns i samband med Estoniakatastrofen och liknande händelser mycket påtagliga och praktiska hänsyn att ta. Hyror och räkningar förfaller till betalning. Hyres- och andra rätter kan gå förlorade. En rörelse kan stå eller falla vid en allvarlig störning av ekonomin. Många har det så, att de inte kan

planera sin tillvaro utan kunskap om vilka ersättningar som kan påräknas efter det att en anhörig dödats vid en olycka.

Långvariga dröjsmål redan på några månader med utbetalning av ersättningar kan medföra, att drabbade tvingas gå från hus och hem eller lägga ned smärre företag av vilka de haft sin utkomst.

Min uppfattning var från början, att Estoniakatastrofen erbjöd ett skolexempel på en situation, där de skadelidande borde gå samman i process, eller om det inte behövdes, i gemensam förhandling. Sedan jag utsetts till särskild vägledare för de drabbade fördjupades och bekräftades denna uppfattning genom samtal med i sjö- och skadeståndsrätt kunniga jurister och andra.

Det framstod ganska snart som den enda vettiga lösningen, att man genom en gemensam förhandlingsdelegation skulle söka uppnå ett bra och snabbt resultat gentemot i första hand Skuld. Skulle detta inte lyckas borde man uppträda gemensamt i en process. En process utesluter som bekant inte en förlikning. Tvärtom har inledandet av en rättegång ofta visat sig vara det sista medlet att få en motsträvig motpart till förhandlingsbordet.

Det framstod som mycket viktigt, att de drabbade sökte sin rätt på just detta sätt och inte hamnade i långdragna och till sina konsekvenser oförutsägbara situationer. Den procedur, som vi var angelägna att få igång föreföll emellertid hotad från två håll. Dels var det ju Stiftelsen Estoniaoffer och anhöriga, SEA, som ville prioritera ansvarsfrågorna. Dels var det en falang bland advokaterna, med Henning Sjöström som synligaste exponent, som från början syntes vilja inta en militant hållning. Sjöström hade vid denna tid ännu inte återinträtt i Sveriges Advokatsamfund med ledde ändå de advokater, som var knutna till Juristhuset Lawhouse Advokatfirman Sjöström AB.

Faran, att en förhandlingsuppgörelse med Skuld skulle spräckas från första början, framstod som högst verklig. Det låg nära till hands, att många av de sörjande, som i sin förtvivlan ville finna dem som bar skulden till olyckan och ställa dem till svars, skulle välja den vägen om auktoritativa personer försäkrade, att den var framkomlig. Denna fara var egentligen inte över förrän uppgörelsen var klar på våren 1995. Ett sådant scenario skulle innebära, att splittrade förhandlingar och eventuellt rättegångar skulle föras direkt med Estline och Skuld avvaktande i bakgrunden. Det skulle innebära, att det dröjde mycket länge innan flertalet ersättningar betalades ut. Beloppen skulle bli avsevärt längre eftersom såväl den svenska skadeståndsrättens alla beviskrav och begränsningar samt de sjörättsliga maximeringarna skulle inträda. Advokatarvoden och andra kostnader skulle äta upp mycket, kanske allt, som fanns att tillgå.

Oron var stor även bland de anhöriga, som önskade och var beroende av en snabb och bra uppgörelse. Så här skrev en insändare som förlorat sin make i katastrofen: "... Jag vet att många, många kvinnor och barn kommer att få det svårt i framtiden med sin försörjning om uppgörelsen med Skuld går om intet. Även i denna fråga blir den svaga gruppen, dvs kvinnor och barn som blir lidande. De har ofta inte förmåga eller kraft att stå emot kraftfulla självsäkra män och i detta fall män som inte mist någon som bidrar till deras försörjning. Med vilken rätt framför de kollektivets åsikter? Visst skall vi utkräva ansvar och visst skall vi värna om sjösäkerheten, men jag är övertygad om att det kan göras på andra sätt. Och hur hjälper det alla dem, oftast kvinnor, som nu får gå från hus och hem, vilket har blivit en realitet ...".

6.4 Gemensamma förhandlingar

Det var viktigt att jag gav mitt stöd åt gemensamma förhandlingar. Detta skedde genom mina i ett tidigare avsnitt omnämnda meddelanden till samtliga kända anhöriga den 16 november och den 14 december 1994 och det till landets samtliga advokatbyråer, som gick ut den 28 november 1994. Det skedde även vid många samtal, möten och sammankomster. Jag framhöll ofta, att den som genom sitt handlande stjälpte en uppgörelse med Skuld skulle dra på sig ett mycket stort ansvar.

Det blev också så att SEA avstod från aktioner som skulle kunna få sådana verkningar och lät förhandlingarna ha sin gång. Henning Sjöström och honom åtföljande advokater från Juristhuset syntes också undan för undan dämpa sin opposition mot den samlade bedömningen av jurister som var engagerade i saken.

Tanken på gemensamma förhandlingar fanns från början, ehuru den hos många inte genast tagit klar form. Den Internationella stödgruppen hade tidig kontakt med den norske advokaten Espen Komnaes, som varit engagerad på de skadelidandes sida i uppgörelsen med Skuld efter Scandinavian Starolyckan 1990.

Den 21 november 1994 samlades på Arlanda ett antal advokater från Estland, Norge och Sverige tillsammans representerande närmare 250 dödsbon och några överlevande. Ordförande var advokaten Jan Fenger-Krog, Falun. Närvarande var också ledande företrädare för de två nationella stödgrupperna.

Vid mötet berättade advokat Komnaes om sina erfarenheter från den tidigare uppgörelsen. Jag redovisade min uppfattning att en grupptalan (Class Action) var den form man borde använda. Förutsättningar och

svårigheter gicks igenom. Man beslöt så att bilda en gemensam förhandlingsdelegation och att den skulle ledas av advokaten Komnaes biträdd av en annan norsk advokat, Øystein Ore.

I delegationen ingick vidare advokaterna Harras Lään och Aare Tark från Tallinn, Estland samt de svenska advokaterna Mats Ardhe, Uppsala, och Karin Grauers, Peter Lindskog samt Christer Magnegård, alla från Stockholm. Övriga engagerade advokater kom att ingå i en referensgrupp ledd av Fenger-Krog.

Denna förhandlingsdelegation gick till verket utan att låta sig allvarligt störas. Trots många svårigheter och stötestenar gick förhandlingsarbetet raskt framåt och redan den 3 januari 1995 kunde Skuld lägga fram sitt ersättningserbjudande. Det återfinns som bilaga.

För Skulds del var det viktigt att få största möjliga anslutning till uppgörelsen. Man krävde 90-procentig anslutning från de ersättningsmässigt mest gynnade kategorierna, makar och samboende, barn och överlevande. För de förhandlande advokaternas del var det viktigt, att ersättningen i varje givet fall skulle bli högre än vad utfallet skulle ha blivit vid en vanlig reglering under svensk skadeståndsrätt.

I sin ovan nämnda redogörelse i Advokatsamfundets tidskrift skriver advokaterna Ardhe och Magnergård bl.a.: "Det finns ingen färdig modell för skadereglering efter svåra olyckor med ett stort antal skadelidande. Våra erfarenheter från Estonia är dock att det är viktigt med ett snabbt förhandlingsresultat och att det är viktigt att skapa trygghet för de skadelidande. Många skadelidande har uttryckt att sådan trygghet skapades genom tillsättning av Peter Nobel, vars insatser haft stor betydelse för att skapa en fungerande förhandlingsmodell och för att komma fram till ett snabbt förhandlingsresultat. Våra erfarenheter är vidare att svenska myndigheter, institutioner och enskilda som kommit i kontakt med skadelidande biträtt förhandlingsgruppen och skadelidande på ett föredömligt sätt."

6.5 Skulds erbjudande

Erbjudandet, se bilaga, som nu också är bindande avtal, är en vidareutveckling av det som låg till grund för uppgörelsen efter branden på Scandinavian Star.

Det bygger på en indelning av de skadelidande i tio kategorier eller grupper ibland med undergrupper alltefter den skadelidandes släktskap eller annan anknytning till den omkomne. Grupp 10 är de överlevande. För varje grupp eller undergrupp utbetalas ett schablonbelopp, så beräknat att det ligger högre än vad det skulle ha blivit enligt svensk

skadeståndsrätt. Räkneexempel för kärnfamiljer ger också en total ersättning, som ligger långt över sjölagens maximeringar, liksom den totala ersättningssumman kommer att ligga långt över sjölagens totalmaximering.

Det finns även en särskild säkerhetsventil. Om nämligen någon skadelidande kan visa, att de beräkningsgrunder som använts gentemot annan skadelidande skulle ge ett högre utfall, så kan krav på tilläggsersättning riktas mot Skuld.

Som tidigare nämnts påverkas ersättningarna inte av ersättning som den skadelidande fått från annat håll.

Ränta utgår utöver gällande diskonto från den 1 december 1994 till dess betalning skett. Ersättningsbeloppen gäller i svenska kronor med viss värdereduktion inom några grupper för skadelidande, som är bosatta i länder med väsentligt lägre levnadsstandard än den svenska.

Acceptfristen sattes till den 20 mars 1995. Som ovan nämnts krävdes 90 procent anslutning från grupperna 1-4, maka, make eller sambo samt barn upp till 21 år och grupp 10, de överlevande. Dessa skulle få 150.000 kronor var med rätt att ställa nya krav vid senare tillkommande besvär.

Som brukligt är vid skaderegleringar, så får de som godtar uppgörelsen också förbinda sig att betrakta den som slutlig en uppgörelse i ett för allt.

Det innebär, att ingen som ingått avtalet därefter kan resa krav mot Skuld eller rederiet, som går utöver eller vid sidan av vad de tillförsäkrats i det accepterade erbjudandet. Som jag påpekat, så innebär detta inte något hinder mot att t.ex. väcka talan mot tillverkare, sjöfartsmyndighet eller annan, som kan komma att anses vållande till katastrofen.

Uppgörelsen framstår som en väl genomarbetad lösning av de ekonomiska frågorna och ur strikt ekonomisk synpunkt fördelaktig för alla parter. Den snabbhet varmed den arbetades fram är också något övervägande positivt.

Ändå var det en besvikelse för några, som inte såg sin sorg och sin förlust på rätt sätt värderade däri. Detta gäller särskilt föräldrar till omkomna barn i grupp 7 och några personer med särskilda anknytningar i grupp 9. Visserligen blev deras ersättningar mycket höga om man jämför med vad som enligt svensk praxis utdöms i jämförbara fall. Det har redogjorts för detta ovan. Man måste dock inse, att förlusten av ett barn generellt sett tillhör de allra svåraste. Att då känna, att man på något sätt inte räknas som nära anhörig, kan göra det ännu svårare.

6.6 Debatten med Juristhuset

Tiden mellan erbjudandet i början av januari och till acceptfristens utgång den 20 mars 1995 blev spännande, särskilt i början. Skulle den 90 procentiga anslutningen nås? Man såg i andanom förhandlingar med Skuld för det fall, att man kom i närheten, men inte ända fram.

Jag nåddes av oroande underrättelser, att vissa jurister avrådde anslutning och i stället tillrådde att de skulle få fullmakt att föra fortsatta och nya förhandlingar eller process. De estländska advokaterna i förhandlingsdelegationen liksom styrelseledamöter i den Internationella stödgruppen rapporterade, att en livlig sådan verksamhet pågick även i Baltikum.

Det framstod för mig mycket angeläget att innan det var för sent göra vad jag kunde för att hindra vad jag såg som ett hot mot en för de drabbade viktig uppgörelse. Det fanns enligt mitt sätt att se saken också anledning att ifrågasätta såväl kunskaper, som omdöme och motiv hos dem, som på detta sätt försökte kullkasta uppgörelsen. I det läget gick jag ut i offentlig debatt. Beslutet att göra så vilade också på bedömningen, att det var bättre att få en offentlig och rejäl diskussion i dessa frågor i början av acceptfristen än i slutet. Det skulle ge dem som berördes av Skulds erbjudande bättre möjligheter till en samlad bedömning, än om frågeställningarna efter att ha legat och pyrt skulle blossa upp i öppna meningsmotsättningar, när tidpunkten för avgörande beslut låg nära.

Dagens Nyheter publicerade på sin debattsida den 18 januari 1995 en artikel, som av redaktionen gavs den generaliserande rubriken "Jurister lurar anhöriga". I densamma redogjorde jag för bakgrunden och varnade utan namns nämnande för jurister, som inte grundade sina råd på erforderlig undersökning av gällande rätt eller andra avgörande omständigheter. Generellt sett tillrådde jag i artikeln, att man skulle godta Skulds erbjudande. Avsikten var att offentligt, klart och tydligt säga var jag för min del stod i denna fråga.

Motangrepp kom i en artikel, "Oskäligt bud till Estoniaoffrens anhöriga" under Svenska Dagbladets Brännpunkt den 31 januari signerad av Henning Sjöström, Chefsjurist, Juristhuset, och Johan Lindbo, advokat där, med kritik av mig och mina ställningstaganden. Den bemöttes av mig på samma ställe den 5 februari under rubriken "Vilseledande tokerier". Jag debatterade även med Lindbo i TV Stockholm samt i programmet Godmorgon Sverige i TV 2. Därutöver förekom tidningsintervjuer med båda sidor under denna tid.

Professorn i sjörätt vid Göteborgs universitet, Hugo Tiberg, bidrog med en analyserande och informativ artikel i Svenska Dagbladet den 11

februari 1995. Hans slutsats blev, att den som stjälper det givna överbudet riskerar att göra sina klienter en evig otjänst. Härefter avstannade denna debatt, som säkert inte var lätt att följa för i sakfrågorna oinvigda, men som handlade om vad som var bäst för de skadelidande. Sammanfattningsvis kan sägas att Juristhuset inte fick något stöd för sina ansträngningar, att omintetgöra ett antagande av Skulds erbjudande. Det visade sig senare, att deras klienter också antog budet. Den här debatten följdes uppmärksamt även i Estland och estländska massmedia. Dess avslutning hade en lugnande inverkan även där.

Samtidigt var advokaterna i livlig verksamhet med att informera de skadelidande om innebörden av Skulds erbjudande och alla upptänkliga frågor, som blev aktuella i sammanhanget.

Ett informationsmöte med anhöriggruppen i Norrköping den 19 januari 1995 kan anföras som exempel på ett väl fungerande samarbete mellan förhandlingsdelegationen och den som på orten var de skadelidandes juridiska ombud. Tillsammans med mig medverkade advokaten Christer Magnegård, som förutom att han företrädde åtskilliga anhöriga även varit en av de drivande i förhandlingsdelegationen. Dessutom medverkade Norrköpingsadvokaten Rolf Lindeberg, som företrädde en mycket stor andel av de omkomnas familjer i Norrköping. Magnergård klargjorde den föreslagna uppgörelsens uppbyggnad och enskildheter under det att Lindeberg, väl insatt i sina många klienters skiftande förhållanden på ett utmärkt sätt kunde fånga och formulera frågor och svar. Det var utmärkt information. Liknande möten ägde rum runt om i landet.

I slutet av acceptfristen växte förhoppningarna, att det hela skulle gå i lås.

6.7 Uppgörelsen

Vid acceptfristens utgång den 20 mars 1995 vidtog på Skulds Stockholmskontor ett vidlyftigt arbete att gå igenom tusentals formulär från alla de kända anhöriga som fått erbjudandet. Den 31 mars meddelande Skuld, att 98 procent accepterat erbjudandet och att Assuranceföreningen Skuld och de skadelidande därmed var bundna av avtalet. Skuld har även därefter under hand bekräftat, att dessa 98 procent inte avser endast de grupper, från vilka 90-procentig anslutning krävdes utan alla grupper och ej endast anhöriga i Sverige utan samtliga av alla nationaliteter.

Nästa fas innefattade beräkningar på grundval av alla uppgifter, som

lämnats i acceptformulären samt de skadelidandes bekräftelser på gjorda ersättningsberäkningar. Först därefter kunde man påbörja utbetalningarna, som enligt avtalet skulle vara genomförda den 19 juni 1995. Det fanns komplikationer i form av oklarheter beträffande anknytningar, uppehållstillstånd liksom ersättningskrav i sig. Tidigare okända ersättningsberättigade har först i ett sent skede kunnat bli registrerade. Några utbetalningar blev därför fördröjda, men på såväl försäkringsgivarsidan som bland advokaterna ansåg man sig i slutet av juni, då mitt uppdrag avslutades ha läget under kontroll. Sedermera har betalningarna verkställts.

Skuld har vidare för de skadelidande, som önskat det ordnat med en utländsk kapitalförsäkring för att ge en trygg och säker förvaltning av de i många fall höga belopp, som utfallit.

Frågor om advokatarvoden har i några fall vållat svårigheter. Det finns dock goda mekanismer för arvodesprövning bl.a. genom det kostnadsfria skiljeförfarande, som Advokatsamfundet jämlikt sina stadgar erbjuder.

Ersättningarna till omkomna besättningsmäns anhöriga har inte omfattats av mitt uppdrag. Den frågan drog dock ut på tiden.

Inte minst den stora anslutningen till uppgörelsen med Skuld ställer den och dess tillkomsthistoria i en särskild belysning. Det som här skett kan knappast förbigås vid framtida skaderegleringar efter masskatastrofer.

Som en avslutande notis nämnes, att Skuld var namnet på en av de tre nornorna, Urd, Verdandi och Skuld, som i den fornnordiska mytologin vid världsträdet Yggrasils rot avgjorde gudars och människors öden. Tidigare ville man sätta namnet Skuld i samband med verbformer som "skall" eller pluralis "skola" och menade, att Skuld var framtidens norna. Senare forskning avstår från en sådan härledning.

7 Vad de anhöriga säger

7.1 Varför intervjuer?

Under uppdragets gång har vi i olika sammanhang träffat företrädare för och medlemmar i de olika anhörigföreningarna. Därigenom tror vi oss ha fått en god bild av hur det mera allmänt fungerat framför allt på de orter som varit särskilt drabbade av olyckan: Borlänge, Uppsala, Norrköping m.fl. Vi fick ett intryck av att det på dessa orter, präglade av Estoniakatastrofen, blev ganska väl sörjt med information och med hjälp och stöd av olika slag.

Det var naturligt att ställa frågan hur det såg ut i andra delar av landet, på orter som inte hade ett stort antal drabbade. Vi markerade de anhörigas bostadsort på en Sverigekarta. Kartan illustrerade väl att de som var de närmast berörda av olyckan fanns utspridda över hela landet.

Stora koncentrationer fanns på de orter från vilka gruppresor utgick. Men anhöriga fanns spridda över hela Sverige, i varje län och i åtminstone 130 av landets kommuner. Anhöriga fanns från Skurup i söder till Gällivare i norr och från Gotland i öster till Strömstad i väster.

Anhöriga kontaktade oss direkt med frågor och problem av olika slag. I många fall var dessa anhöriga inte knutna till någon anhörigförening. Flera föreföll att ha det bekymmersamt. Några hade akuta ekonomiska eller praktiska problem. Andra behövde någon att tala med i största allmänhet. Var dessa personer representativa? Var det möjligen så att anhöriga ute i landet på orter utan krisgrupper, stödföreningar och liknande i allmänhet befann sig i en sämre situation än andra, och i så fall, vad var det de som stod utanför saknade?

Dessa frågor oroade, men hur skulle vi få dem besvarade? Skulle man fråga kommunerna direkt, eller kanske församlingarna, eller vårdcentralerna? Skulle dessa alls känna till alla på orten som förlorat anhöriga vid Estonias förlisning? Och om man nu frågade dem, hur objektivt skulle svaret bli? Det skulle ju handla om att värdera sina egna insatser.

Vi antog dessutom att många kommuner, landsting, myndigheter och kanske även församlingar skulle göra egna utvärderingar av sin krisberedskap i samband med Estoniakatastrofen.

Detta resonemang ledde oss fram till att vi skulle fråga anhöriga direkt. Vi skulle be dem att själva berätta hur det varit efter katastrofen, inte i en enkät utan i en serie intervjuer.

Allteftersom tiden gått har vi tyckt oss få ytterligare skäl att låta de anhöriga komma till tals direkt. Som en röd tråd genom "eftermälet till Estoniakatastrofen" löper nämligen många anhörigas uppfattning att saker och ting skett över deras huvuden. Genom intervjuer skulle de anhörigas erfarenheter, iakttagelser, synpunkter och förslag kunna förmedlas direkt.

För tydlighetens skulle vill jag markera att vad som återges i det följande är fritt framförda ord från enskilda och sammanställningar ur intervjuerna. Mina egna reflektioner och kommentarer finns i särskilda avsnitt.

Betänkligheter mot intervjuer

Det skall sägas att vi hade vissa betänkligheter inför att kontakta de anhöriga direkt. Frågor kan riva upp och oroa och utlösa reaktioner som inte kan förutses. Intervjuerna skulle genomföras vid en tidpunkt efter dödsfallet då man erfarenhetsmässigt vet att många sörjande har det särskilt svårt. Den anhörige skulle kunna befinna sig i ett skede av sorgearbetet då han eller hon inget hellre önskade än att bli lämnad ifred. Under hela våren -95 gick det knappast en dag utan nya rubriker med anknytning till Estonia. Skulle vi komma att spä på den oro som många kanske kände? Vi vägde för och emot. Det stod klart att om vi skulle kontakta anhöriga måste det ske med stor försiktighet. Vi måste ge dem ordentligt med rådrum för att fundera över om de var villiga att ställa upp.

Efteråt kan vi säga att de anhöriga visat en beredvillighet att berätta som nästan förvånat. Vi avstår från att söka förklara denna öppenhet.

7.2 Tillvägagångssätt

Vi utgick från de listor som RPS upprättat.

Det stor klart att vi måste begränsa antalet intervjuer, om inte annat av tidsskäl. Efter viss diskussion kom vi fram till att mellan 25 och 30 intervjuer skulle genomföras. Därigenom skulle man kunna åstadkomma en godtagbar geografisk spridning i fråga om de anhörigas bostadsort.

Detta antal intervjuer är naturligtvis lågt i förhållande till det totala antalet anhöriga. Vi sade oss emellertid att det inte skulle vara menings-

fullt att söka något slags representativitet. Det som skulle komma fram i intervjuerna var knappast något statistiskt mätbart. Ambitionen skulle inte kunna vara att ge en heltäckande bild, men väl att förmedla intryck från drabbade enskilda över en stor del av landet.

Mer eller mindre slumpmässigt letades anhöriga fram efter regionala kriterier. Vi sökte därtill efter olika kategorier anhöriga - makar, barn, föräldrar, syskon etc. Vi försökte också få en jämn könsfördelning bland de intervjuade.

28 anhöriga tillfrågades totalt. En av dem önskade inte medverka med hänvisning till att hon just besvarat en enkät. En annan anhörig förklarade sig först villig att ställa upp, men visade sig svår att få tag på. Inalles intervjuade vi således 26 personer.

Vi började med att skriva hem till den enskilde. Vi beskrev mycket kortfattat syftet med intervjun. Vi skulle återkomma per telefon inom en vecka för att fråga om intresse fanns att delta, och i så fall bestämma tid för ett samtal längre fram.

Merparten av samtalen genomfördes under en period av drygt två månader med början i mitten av mars 1995, dvs. ett knappt halvår efter katastrofen. De flesta intervjuerna genomfördes per telefon, två i våra lokaler på departementet och en på den intervjuades arbetsplats. Eftersom vi var angelägna att anpassa oss till den intervjuades önskemål förekom samtal såväl på kvällstid som på sön- och helgdagar.

Vi utgick från ett frågeformulär. Först ställdes frågor om den intervjuade och den/de omkomna samt om resan med Estonia. Därefter fick den intervjuade så långt som möjligt kronologiskt berätta om det första halvåret efter olyckan från formulärets utgångspunkter. Frågorna var av typen "Vad hände sedan" och "Hur var det". Vi bad även om den anhörigas synpunkter på vissa särskilda frågor och slutligen om några allmänna omdömen om hur det hade varit under det första halvåret efter katastrofen.

I början av samtalet visste vi i stort sett inget mer om den intervjuade än släktskapet med den omkomne/de omkomna och bostadsadressen.

Det visade sig vara svårt att strikt hålla sig till frågeformuläret. Den ena intervjun blev inte den andra lik. Somliga var mest inriktade på fakta medan andra var mera kommenterande och reflekterande. De flesta hade både positiva och negativa omdömen och motiverade ofta sina ställningstaganden utförligt. Det var tydligt att vissa frågor engagerade starkt, framför allt den om bärgning eller ej.

Den kortaste intervjun tog 40 minuter, den längsta drygt uppemot fyra timmar.

Under samtalets gång fördes anteckningar. Dessa skrevs sedan rent och skickades till den intervjuade som fick möjlighet att lämna

synpunkter, göra tillägg eller ändringar.

Vi har redan nämnt att de intervjuade var mycket beredvilliga att berätta och delge oss sina synpunkter.

Direktcitat markeras med citationstecken.

7.3 Allmänt om de intervjuade

De 26 intervjuade personerna hade tillsammans förlorat 33 anhöriga. Elva hade mist make/sambo eller fd make, tre personer har förlorat ett (vuxet) barn, nio den ena eller båda föräldrarna och tre ett syskon, därav i ett fall även en svägerska och en brorsons sambo. Flera av de intervjuade hade även vänner och bekanta bland de omkomna. Av de 33 omkomna var tre påträffade döda, resten var saknade.

De intervjuade var bosatta från Hudiksvall i norr till Malmö i söder. Nio bodde i storstadsområden inklusive Uppsala. Yrkesmässigt rymde gruppen akademiker, tjänstemän och arbetare, offentliganställda och privatanställda, egenföretagare, studerande och arbetslösa. I den meningen kan de sägas representera ett tvärsnitt av Sveriges vuxna befolkning. I intervjugruppen eller bland de omkomna ingick dock inte någon person av utomnordisk härkomst. Det är för övrigt påtagligt att så få av Estonias i Sverige bosatta passagerare av namnet att döma var av sådant ursprung.

Tolv av de omkomna deltog i en konferens- eller studieresa eller liknande. Sju tillhörde någon av pensionärsgrupperna från Borlänge eller Norrköping. Nio personer gjorde en turist- eller nöjesresa. Två omkomna var på affärsresa, en var chaufför med lastbil ombord, en ledsagade en person med särskilda uppgifter på fartyget och en av de omkomna var ombordanställd.

7.4 Den första informationen

Alla intervjuade mindes i detalj onsdagen den 28 september 1994. Många sade spontant att minnesbilderna skulle stanna kvar livet igenom.

Vi frågade när och hur man fick höra om olyckan första gången, och vad som hände under de närmaste dagarna därefter.

Den av de intervjuade, en kvinna bosatt i Stockholm, som först hörde om olyckan väcktes av ett telefonsamtal från Norge strax efter kl. 2.00. Det var hennes svärmor som på den norska radion hört att Estonia sjunkit. Hon satte genast på radion, men där gick det vanliga nattprogrammet. (Det nyhetstelegram som lästes upp i radion vid nyhets-

sändningen kl. 2.00 upprepades inte förrän vid nästa nyhetssändning en timme senare). Så snart hon fått samtalet från Norge ringde kvinnan till den svenska sjöräddningen, som ännu inte hade hört något om olyckan. Hon ringde också till den finska sjöräddningen. Vi det första samtalet visste man ingenting om Estonia, vid det andra bara att någonting hänt med båten. Enligt vad kvinnan berättade sade sig inte heller Stockholmspolisen ha hört något om olyckan när hon ringde dit. Klockan bör då ha varit mellan 2.30 och 3.00.

Den vanliga bilden är annars att man vid uppvaknandet till klockradion hörde på nyheterna om Estonias förlisning, de flesta någon gång mellan kl. 5.30 och 7.00. Många sade att de först inte riktigt förstod vad det var som hade hänt, det var otänkbart att en färja av detta slag skulle kunna sjunka. Många tänkte också att passagerarna måste ha räddats.

De flesta var inte säkra på om det var just Estonia som den anhörige rest med, "Det går ju så många färjor på Östersjön". En av de intervjuade var under flera timmar efter det att han hört om olyckan förvissad om att hustrun inte var med, eftersom han utgick från att hon skulle flyga hem. Det var först efter efterforskningar på hustruns arbetsplats som han insåg att katastrofen kunde röra honom personligen.

Meddelanden om extra nyhetssändning i TV hade gått ut över radion. Nästan alla satte på TV direkt efter att ha hört radionyheterna. En "jakt på information" satte igång. Var den anhörige alls med ombord? Fanns hon eller han med bland de räddade?

Ett febrilt telefonerande påbörjade. Man ringde på de nummer som visades på TV-skärmen till Estlineterminalen och till Stockholmspolisen. De som ringde före 7.30 verkar ha kommit fram. Därefter var försöken i allmänhet förgäves. Antingen var det upptaget, eller så var linjen helt blockerad. De som kom fram till polisen fick lämna personuppgifter. Många ringde även till polismyndigheten på orten. I vissa distrikt visste man fortfarande kl. 7.00 ingenting om olyckan.

En kvinna som liksom de övriga hört om olyckan på morgonnyheterna utan att då känna till att hon hade en anhörig med på båten fick beskedet vid 12-tiden. Den omkomne ingick i Statoil-gruppen. Företaget hade redan tidigt på morgonen kontaktat prästen i en annan anhörigs hemförsamling och bett prästen framföra budet. Därigenom fick även kvinnan veta. Nästan omgående utsågs också en kontaktman för henne inom företaget.

Den av de intervjuade som sist nåddes av informationen om olyckan var på militärövning. Under morgontimmarna hade han hört lite dunkla uppgifter bland soldaterna om en färjeolycka. Han höll på att mönstra av vid lunchtid på onsdagen, när regementschefen underrättade honom om att hans mor var med ombord. Det var mannens sambo som

kontaktat regementet.

Hoppet om att få information via polisen eller färjeterminalen verkade för de flesta ebba ut ganska snart. Många hade intrycket att TV låg steget före i fråga om uppgifter om passagerare, räddade och saknade. Någon beskrev det så att TV blev "den stora tryggheten" under det första dygnet.

Familjemedlemmar, släktingar och vänner började också ringa till varandra. Man samlades hemma hos någon av de anhöriga, där telefonerandet fortsatte. De som redan kommit till arbetet återvände hem. Mera långväga familjemedlemmar satte sig på första plan eller tåg hem. Det var flera som beskrev hur inom loppet av ett par timmar 15-20 personer hade samlats hemma - familj, släkt, vänner och grannar. Informationsläget präglades av kaos. Telefonen gick varm, TV stod på med sina upprepade nyhetsuppläsningar. Somliga var upprörda, andra grät, några var apatiska och andra var effektiva och systematiska i sitt sökande efter information.

De flesta uttryckte tacksamhet över att ha detta stöd i den nära kretsen. En man som förlorade sin hustru tyckte dock att det var på gott och ont, "Visst var det bra med stöttning, men man behövde lugn och ro också."

Det första dygnet beskrevs av många som fasansfullt. De visste att en katastrof hade inträffat, men de visste inte om den anhöriga hade följt med båten till bottnen eller ibland inte ens om hon eller han hade varit ombord. För många skulle det dröja länge än innan de fick klarhet.

Det är slående hur många som ändå snabbt hade gjort sig en bild av om sonen/dottern/maken/fadern skulle klara sig eller inte. "Min pojke var så duktig och klartänkt, visst skulle kan höra till de räddade." "Vi insåg att vår pojke inte skulle klara det". "Inte skulle min gamla mamma kasta sig i det mörka havet och sedan ta sig upp i en flotte, hon som var så rädd för vatten."

För några av de intervjuade klarades det ut redan i tidigt skede att den anhörige befunnit sig ombord. Det gällde framför allt vissa av gruppresenärerna, t.ex. pensionärerna från Borlänge. Det dröjde dock till sent på onsdagen innan rederiet kunde bekräfta att nämndemännen från Uppsala var med ombord. En anhörig som befann sig på Estlineterminalen berättade att denna grupp inte fanns med på den passagerarlista som rederiet på onsdagseftermiddagen publicerade som fullständig.

Anhöriga till personer som skulle resa enskilt eller i mindre grupp hade i flera fall särskilda problem. De vuxna barnen till ett äldre par, bosatta i södra Sverige, var osäkra på om föräldrarna var med ombord. De kunde på goda grunder anta att biljetterna hade köpts i Uppsalatrakten. De ringde runt till flera resebyråer i området, och "fick

napp" vid det fjärde telefonsamtalet. Därmed var det inte sagt att de kunde utgå från att föräldrarna var med just på den här turen. Så småningom kunde de genom kontakter i Estland få bekräftat att föräldrarnas bil hade körts ombord från Tallinn-terminalen på tisdagskvällen.

En äldre man som omkom hade på tisdagskvällen ringt från båten på sin mobiltelefonen. Den intervjuade beskrev hur detta samtal så småningom blev en "skröna" i hans hemtrakter. Mannen skulle medan båten höll på att sjunka ha ringt från sin hytt och kallat på hjälp.

De intervjuade beskrev hur de hoppades i det längsta, men hur hoppet ebbade ut allteftersom namn på räddade publicerades. Man fick **sluta sig till** hur det förhöll sig, men man fick ingen bekräftelse.

Två familjer befarade att de tillsammans hade förlorat fyra anhöriga. När listorna över räddade var klara på onsdagskvällen fanns ingen av de fyra med. Tillsammans begav sig de anhöriga till psykmottagningen på ortens lasarett som hade särskild beredskap för deras skull. Väl ditkomna fick de ett telefonsamtal. En av de fyra, en ung man, hade räddats ombord på en av Finlandsfärjorna. Han hade inte tillåtits att meddela sig därifrån eftersom telefonlinjerna måste hållas öppna. De övriga tre hade omkommit.

I några fall tog en präst eller en polis på sig att gå hem till den dödes familj sedan de officiella listorna över passagerare och räddade upprättats, i något fall redan dessförinnan. "Nu måste ni utgå från att NN är död". Dessa initiativ uppskattades av de intervjuade.

En anhörig berättade om när listorna sattes upp på Jakobsgården i Borlänge. På förslag av en enskild satte polisen dit sin stämpel för att listorna skulle få en mer auktoritativ prägel.

Flera av de intervjuade beskrev att just avsaknaden av en mera formell och auktoritativ bekräftelse på dödsfallet gjorde det ännu svårare. Många fick inget annat besked - utöver namnlistorna i tidningarna - än beslutet om dödskrivning långt senare. Det synes dock som om man betraktade dödskrivningen mera som en startpunkt för att kunna sätta igång med boutredningen och andra praktiska angelägenheter än som ett konstaterande av dödsfallet.

Någon kände fortfarande flera månader efter katastrofen att det var otänkbart att sälja moderns hus, "hon skulle ju kunna komma tillbaka". En annan berättade att hon fortfarande tänkte att det hela var ett missförstånd, mannen hade i själva verket gett sig ut på en längre resa. Andra berättade om drömmar där deras kära kommer tillbaka.

7.5 Estlineterminalen

Tre av de intervjuade besökte själva Estlineterminalen, andra hade anhöriga eller vänner som var där. De intervjuade ger ungefär samma bild. Terminalen gjorde ett kaotiskt intryck på dem. Det framstod som om ingen hade någon riktig kontroll över läget. Man visste inte alltid vem som var anhörig och vem som var funktionär. De sökte sig dit för att få information, men det föreföll dem som om de skulle fått veta mera om de hållit sig till TV. Under de första timmarna fanns enligt en av de intervjuade inte ens en TV på plats. Den information som lämnades från rederiet var "oorganiserad" och inte särskilt lugnande. Med jämna mellanrum meddelades att besked skulle lämnas inom en timme, men tidpunkten sköts upp gång på gång eftersom namn saknades. När listorna slutligen var klara långt in på eftermiddagen var tanken att informationen skulle lämnas individuellt. Det var på en ung pojkes förslag som man ordnade med kölappar. Den av de intervjuade som hade sin anhöriga i nämndemannagruppen från Uppsala lämnade terminalen sent på eftermiddagen "i oförrättat ärende" - hela gruppen hade saknats på rederiets officiella passagerarlista.

Omdömet från en av de intervjuade var att det inte var särskilt välorganiserat på terminalen och att hanteringen var ganska tafatt. En annan hade intrycket att de anhöriga var mera samlade än rederiets personal.

En man som besökte terminalen och kriscentret i närheten ganska sent på onsdagskvällen var förvånad över svårigheterna att få vissa allmänna besked om vad som gäller om en omkommen inte påträffas, han ansåg att polis och präster borde känna till detta inte minst med tanke på Jan Hewelius-olyckan några år tidigare och på att frågorna borde ha ställts åtskilliga gånger under dagen. Han var också kritisk till den bristande samordningen. Trots att han lämnat namnuppgifter till polisen på morgonen hade rederiet fortfarande på kvällen inte uppgift om hustruns namn. Inte heller noterade någon hans namn när han efteråt kom till kriscentret i närheten. Det var först efter påpekande som de skrev ner hans namn på en liten lapp.

7.6 Krismottagningar

De första dagarna

Av de 26 intervjuade besökte många, 17 stycken, något slag av krismottagning under de första dagarna efter olyckan. Dessa "mottag-

ningar" hade ganska olika karaktär. I vissa fall var det kommunala krisgrupper som så att säga aktiverades, i några fall var det ett sjukhus som tog emot och i andra fall var det mera spontana initiativ som låg bakom.

Intervjuade som bodde i Norrköpings-, Uppsala och Borlängetrakten hade samtliga besökt den krismottagning som upprättats inom respektive kommun. Några som besökte Estlineterminalen i Stockholm hänvisades till en krismottagning som inrättats i nära anslutning till terminalen. En person uppsökte den särskilda avdelning som tog emot på Södersjukhuset i Stockholm. Boende i Visby besökte församlingshemmet där, en anhörig i Jönköping tillbringade mycket tid i Pingskyrkans kriscentrum och en anhörig från Ramsberg besökte prästgården flera dagar i rad.

Anhöriga till personer som ingick i Ericsson- eller Statoilgrupperna blev ganska omgående kontaktade av de krisgrupper som bildats inom respektive företag och fick den vägen information och stöd. Båda företagen utsåg snabbt en eller två kontaktmän för varje anhörig. - För de anhöriga som själva var anställda av dessa företag ställdes krisgruppen inom företaget till förfogande.

I stadshuset i Norrköping deltog så många i de allmänna informationsmötena att det ibland blev nödvändigt att dubblera mötena. I Jakobsgården i Borlänge var enligt en intervjuads uppskattning ett hundratal personer närvarande vid de särskilt utsatta informationsträffarna.

När de anhöriga beskrev krismottagningarna fick man bilden av en mängd personer med olika uppgifter som rör sig i lokalerna - poliser, präster, läkare, kuratorer, psykologer, representanter för kommunen, någon frivilligorganisation och den förening som arrangerat resan, serveringspersonal m.fl. Ett stort antal drabbade kommer och går. Man sitter ner och samtalar en liten stund, träffar kanske någon bekant som också har förlorat en anhörig. Man talar med en präst eller en kurator en halv- till en timme, dricker lite kaffe och är med på ett allmänt informationsmöte.

I Pingstkyrkan i Jönköping deltog redan under de första dagarna några elever från bibelskolan som överlevt katastrofen. De berättade om sina upplevelser. Detta initiativ värdesattes mycket av en anhörig som förlorade sin son i olyckan.

En allmän iakttagelse är att krismottagningarna dessa dagar mycket fungerade som "informationscentraler". Polisen stod i allmänhet för den information som gällde själva olyckan, dvs. senaste nytt i fråga om passagerarlistor och förteckningar över räddade, men också för mera praktiska upplysningar. Det är tydligt att många oroade sig för och ville ha besked om mycket konkreta saker: Kan jag gå in i den saknades

bostad? Hur skall jag veta om hyran är betald? Kan man ha begravning fast den dödes kropp inte har hittats?

Någon påpekade att människor betedde sig mycket olika på krismottagningen. Somliga verkade "helt hysteriska", andra "kolugna". En intervjuad hade intrycket att prästen och kuratorn var minst lika chockade som de anhöriga.

De som vi talade med hade inte vistats någon längre sammanhängande tid i samlingslokalen. De återvände dock med jämna mellanrum åtminstone under den första veckan.

En man som besökte kriscentret i Värtahamnen på onsdagskvällen beskrev det hela som "lite valhänt och töntigt". Präster och representanter för frivilligorganisationer tog emot sittande vid olika små bord, "Det gällde att välja vem man ville tala med". Som angetts tidigare var han kritisk till att han inte kunde få svar på det som vid det laget borde ha varit ganska elementära frågor.

Krismottagningarnas fortsatta roll

Verksamheten i kriscentrerna synes i allmänhet ha pågått ett par veckor. De första dagarnas möten där uppgifter om döda, saknade och räddade stod i fokus avlöstes av träffar med en annan sorts information. Det gällde nu t.ex. försäkringsfrågor - representanter från försäkringsbolag och försäkringskassan kom till mötena - frågor om dödförklaring, om boutredning och arvskifte m.m. Även fackliga representanter deltog på vissa håll för att reda ut frågor om de kollektiva försäkringarna.

De företagsanknutna krisgrupperna skulle ta hand om anhöriga som var spridda på flera orter. Både inom Ericsson och Statoil hölls under hösten några möten i Stockholm för samtliga anhöriga.

På några ställen tog man initiativ till att bilda samtalsgrupper. Det föll väl ut på vissa platser men inte på alla. I Ramsberg övergick de första veckornas "Öppna Hus" i prästgården till samtalsgrupper för de anhöriga, ledda av prästen och en psykolog tillsammans. På en annan ort ansåg däremot den anhörige att samtalsgruppen var meningslös eftersom samma typ av frågor om praktiska ting avhandlades där som på stormötena. Efter några möten ebbade det hela ut.

Det var i flera fall också på dessa krismottagningar som tankarna på anhörigföreningar väcktes. Man började diskutera hur man skulle gå vidare när inte polis, kommun, församling m.fl. kunde delta på samma sätt längre.

De intervjuades syn på krismottagningarna

De flesta som besökte en krismottagning uppskattade att ha någonstans att vända sig för information och för samvaro med personer i liknande situation. "Det blev en trygg punkt i tillvaron". "Det var skönt att känna att någon brydde sig." Irritationen de första dagarna över svårigheten att få definitivt besked om vad som hänt riktades inte mot krismottagningen som sådan. Den allmänna uppfattningen tycks vara att funktionärerna på krismottagningen gjorde så gott de kunde.

Många ansåg att de praktiska upplysningarna var särskilt bra. Samtalen med psykologer, präster och kuratorer beskrevs däremot av flera intervjuade som lite "tunna", "menlösa" eller "valhänta".

Flera ansåg att krismottagningen var en bra och vettig idé, men de framhöll att det var i familjen och bland vännerna som det viktigaste stödet gavs den första tiden. Det var också flera som betonade att behovet av professionellt kurativt stöd kom långt senare. En kvinna som förlorade sin mor beskrev det första halvåret som fyllt med praktiska och konkreta problem, "sedan kom sorgen ifatt mig".

Det fanns också de som var tveksamma för egen del att komma samman med andra sörjande. "Man har nog med sin egen sorg, först måste man klara upp sin egen situation hemma." En annan man, psykiater till yrket, kände tveksamhet till mera institutionaliserade krisgrupper. "Man ger de drabbade intrycket att andra skall lösa deras sorgereaktioner." Denne man, liksom många andra, betonade vikten av fungerande familjerelationer. "Det bästa stödet kan familjen och de nära vännerna ge."

En av de intervjuade var direkt kritisk till det sätt hon blivit behandlad. Kvinna i fråga, som förlorade sin make, sade att hon blev hänvisad till Södersjukhusets krismottagning. Hon ansåg att hon blev kyligt bemött både av den kurator som tog emot och av den som senare skulle ta hand om henne. Hon blev placerad i ett rum och där hon fick sitta ensam nästan hela dagen. Den enda konkreta hjälp hon fick var att man ringde efter hennes söner. I korridoren utanför stod sköterskor och talade om hur de skulle bli tvungna att lägga om sina arbetsscheman till följd av katastrofen. Framemot kvällen tyckte en kurator att det var lika bra att hon gick hem. Kuratorn lovade ringa nästa morgon. Kvinnan väntade på samtalet, som kändes som mycket viktigt just då. Sjukhuset ringde inte upp.

Vi mötte också reaktioner över andra anhörigas uppförande i samband med träffar inom olika krisgrupper och liknande. Flera av de intervjuade ville inte delta vidare efter att ha deltagit i sådana möten. Två kvinnor tyckte båda att alltför många "hakat upp sig". En av dem

kände att hon kommit betydligt längre än de andra i sitt sorgearbete. En man berättade att han och hans son lämnat ett möte sedan bärgningsfrågan börjat diskuteras. "Då fick neurotikerna sin chans". Han bestämde sig för att vända sig till ett annat ställe för att få stöd.

När vi i slutet av samtalet bad om några allmänna omdömen om vad som varit bra respektive dåligt, nämnde många krismottagningen som mycket positiv. Man syftade då framför allt på den information och den hjälp som man fick med det praktiska, men också på känslan av att någon brydde sig. Både Statoils och Ericssons insatser lovordades.

Detta kan jämföras med hur det varit för anhöriga som inte bor på orter med ett stort antal drabbade. Några hade en helt annan allmän bild av hur det varit efter katastrofen. De hade fått ta reda på det mesta själva. En kvinna i en västsvensk stad ansåg att ingenting fungerat. Hon hade ringt både präst och polis, men hon tyckte att ingen hade brytt sig. En man i en Norrlandskommun blev mer eller mindre av en händelse "uppfångad" av en krisgrupp i en annan kommun, förmodligen därför att han låtit sig intervjuas i en tidning. En kvinna också i en Norrlandskommun tyckte visserligen att hon hade fått gott stöd på arbetsplatsen, men hon kände att hon hade fått ordna mycket själv. Hon jämförde sin egen kommun med Borlänge. "Där verkar det ha varit bra, men i min egen kommun har ingenting fungerat." Hennes omkomna föräldrar hade varit bosatta i Uppsala, "men där bryr de sig bara om nämndemännen."

Vi intervjuade också en anhörig bosatt i en sydsvensk stad utan många drabbade. Hans uppfattning var att det allmänt sett fungerat bra, mycket beroende på goda relationer inom familjen och släkten. Han hänvisade också till att syskonen i sina yrken - de var alla akademiker - var vana vid att ta itu med det administrativa och att ta egna initiativ.

7.7 Anhörigföreningarna

Av de 26 intervjuade var åtminstone 17 medlemmar i någon av de stödföreningar som fått bidrag av regeringen för sin verksamhet. Många var medlemmar i både en lokal och en rikstäckande organisation, och några var med i såväl SEA som Internationella stödgruppen (DIS). Två personer hade förtroendeuppdrag inom sin förening.

Några av de intervjuade deltog eller hade deltagit även i mindre, icke-formaliserade anhöriggrupper. Vi hörde om sådana grupper t.ex. på Gotland, på Tjörn, i Stockholm, Sundsvall och Hudiksvall. En kvinna hade själv tagit initiativet till en lokal anhöriggrupp, men var vid intervjutillfället på väg att dra sig ur eftersom hon ansåg att de övriga i gruppen "hakade upp sig på fel saker".

Allmänt ansåg de anhöriga att det var mycket bra att vara med i en anhörigförening. Där får man möjlighet att träffa andra som drabbats av samma öde och man får nya vänner. "Vi blir som en stor familj", som någon uttryckte det. Även informationsaspekten angavs som ett viktigt skäl att delta, "man behöver inte ta reda på allting själv". SEAs text-TV framhölls särskilt av många av de intervjuade. Andra nämnde Internationella stödgruppens insatser för att snabbt få igång skadereglerингen med Skuld. Föreningarna fick beröm för den advokathjälp som tillhandahölls i skadeståndsfrågan.

En intervjuad ansåg att det behövs stödgrupper på både riks- och lokalnivå. På riksnivån kan man arbeta med det övergripande såsom framtida sjösäkerhetsarbete, medan man på den lokala nivån kan ta upp t.ex. frågan om en minnessten för de omkomna på orten.

En person som valt att stå utanför de större föreningarna motiverade detta med att verksamheten bedrevs på alltför stort avstånd från hemorten. "Det är inte de stora organisationerna som kan ge stöd, man måste ordna det själv på närmare håll."

Några intervjuade ansåg att organisationerna sysslade med fel saker. En person framförde att verksamheten i första hand borde gå ut på att ge stöd och hjälp till anhöriga, inte att bedriva framåtsyftande sjösäkerhetsarbete. En annan ansåg tvärtom att det var just det framåtsyftande som man borde ägna sig åt. En annan uppfattning var att verksamheten mera borde koncentreras till Sverige.

SEAs engagemang i och sätt att driva bärgningsfrågan kritiserades av flera, både medlemmar och ickemedlemmar. En intervjuad ansåg att det brast i fråga om demokrati inom SEA. "Trots att SEA säger sig värna om demokratin, är det bara bärgningsanhängarna som får komma till tals." "Det var olyckligt att SEA profilerade sig så hårt i bärgningsfrågan." "Deras uppträdande i bärgningsfrågan är helt sanslöst", ansåg en kvinna som hade vänt sig till TT för att be byrån sluta publicera meddelanden från SEA.

Det synes å andra sidan som om just SEAs hållning i bärgningsfrågan för många var ett starkt skäl att vara med i föreningen. Med ett undantag var samtliga som vid intervjun förespråkade bärgning medlemmar i SEA.

En annan kvinna beskrev föreningarnas inställning i och hantering av bärgningsfrågan som "pojkarnas personliga vendettor".

En av de intervjuade var kritisk till att man inom SEA "tyckts ha bestämt sig för vem som skall lastas för olyckan". En annan antydde å andra sidan att Internationella stödgruppen på ett olämpligt sätt inriktade sig på att finna andra ansvariga än rederiet och besättningen. En kvinna uttryckte sig så här: "De stora elefanterna vevar på, som om det vore

möjligt att finna en enda orsak till olyckan."

Det var tydligt att båda de rikstäckande organisationerna, och kanske framför allt några av de mera framträdande representanterna för dessa, var kontroversiella. Företrädarna väckte starka känslor hos många anhöriga. Vi fick höra omdömen både som "jättetrevlig" och som "outhärdlig" om en och samma person. De som berömde betonade att ledningen var drivande och effektiv. De som kritiserade verkade ifrågasätta drivkraften och det verkliga motivet bakom effektiviteten. En intervjuad som avsåg att lämna Internationella stödgruppen angav som skäl dess kritik av SEA.

Några av de intervjuade motiverade varför man gått in i den ena och inte den andra föreningen med det intryck man hade fått av ordföranden. "Vid telefonsamtalet framstod SEA som mera seriöst", sade någon, "Internationella stödgruppens ordförande gjorde ett betydligt bättre intryck" sade någon annan.

Även när vi i slutet av intervjun bad om allmänna omdömen nämnde flera både som positivt och som negativt de rikstäckande anhörigföreningarna och deras uppträdande. Det positiva var framför allt möjligheten att få information och att träffa andra i samma situation. En negativ synpunkt var att "representanter oombett uttalar sig på de anhörigas vägnar". En annan sade sig förstå om myndigheter och andra inte längre vill tala med de anhörigas representanter "som dom uppträder".

7.8 Kyrkan, minneshögtider, minnesvårdar m.m.

Vi tyckte det var intressant att få veta vilken roll kyrkan och dess företrädare spelat för de anhöriga efter katastrofen. Att ställa frågor om detta kan dock vara känsligt. Vi försökte därför undvika sådant som mera allmänt rörde inställningen till kyrkan utan inriktade oss på konkreta saker, som t.ex. om den anhörige varit i kontakt med någon företrädare för kyrkan eller deltagit i någon allmän eller särskilt anordnad minnesgudstjänst. Det visade sig att flera ändå spontant berättade både om sina kyrkovanor och om sitt förhållande till religionen och kyrkan.

I de fall då präst eller diakonissa tagit initiativet till kontakten frågade vi hur kyrkan hade fått vetskap. Som vi förstår finns det nämligen i detta sammanhang ingen självklar informationskanal. Sedan ansvaret för folkbokföringen förts bort från kyrkan får, enligt vad som

upplysts, som regel kyrkan inte ens vid dödsfall besked från lokala skattemyndigheten förrän efter tre-fyra veckor och då bara om den döde varit medlem i kyrkan.

När vi frågade om den planerade gudstjänsten till havs framkom många synpunkter både på tanken som sådan och på hanteringen av frågan.

Kontakter med kyrkliga företrädare

Det visade sig att de flesta tillfrågade redan under de första dagarna kom i kontakt med någon präst eller diakonissa eller åtminstone erbjöds sådan. I samtliga de krisgrupper vi hörde talas om fanns åtminstone tidvis någon representant för kyrkan närvarande. Även vid Estlineterminalen och vid den krismottagning som inrättades på ett hotell i närheten medverkade präster, liksom vid några sjukhus som hade speciell beredskap.

En man som besökte Estlineterminalen sent på onsdagskvällen var förvånad över att de närvarande prästerna då inte kunde svara på vad han ansåg vara i sammanhanget självklara frågor om vilka regler som gäller när en död inte påträffas, t.ex. om det är möjligt att ändå ha en begravning.

I några fall var det kyrkan själv som hade huvudansvaret för verksamheten i kriscentret. Så var det t.ex. i Pingstkyrkan i Jönköping och i prästgården i Ramsberg.

Enskilda kontakter förekom också. En anhörig bosatt i Skåne fick genom rederiets förmedling tala med en präst redan under första dagens eftermiddag. Prästen ringde sedan upp några gånger.

I många fall hade en präst i den egna församlingen uppsökt den anhörige telefonledes eller vid besök i bostaden. Det synes som om sådana kontakter framför allt förekom på små orter eller på orter med särskilt många drabbade, dvs. där förutsättningarna bör ha varit goda för att kyrkan skulle få veta att en församlingsbo var berörd av katastrofen.

En man berättade att han känt sig lite tvehågsen när dotterns konfirmationspräst sökte upp honom. Mannen var inte medlem i statskyrkan, och "ibland vill man bara vara ifred". Han berättade också att han efter olyckan hade kontakt med ett prästpar på orten, "men det är mest för att de är underbara människor".

I en mindre ort i Norrland som inte var särskilt drabbad av olyckan synes det som om den präst som efter någon vecka ringde upp hade fått kännedom om att det fanns en Estoniaanhörig i församlingen genom en tidningsintervju. Denne präst ombesörjde också att den drabbade blev

inbjuden till en anhöriggrupp som bildats på en större ort några mil därifrån.

Som redan nämnts tog Statoil redan tidigt på morgonen den 28 september kontakt med präst i den anhöriges församling för att den vägen informera om vad som hänt. Denna första kontakt efterföljdes av flera besök av prästen hemma hos familjen.

I ett annat fall kom en s.k. arbetslivspräst hem till den församlade familjen efter bara några timmar. Budet om olyckan hade mycket snabbt nått både den saknade mannens arbetsplats och hustruns arbetsplats. Prästen ifråga stod senare för minnesgudstjänsten för den omkomne. Änkan fortsatte sedan att träffa henne med jämna mellanrum under otvungna former, t.ex. på ett café, "Vi samtalar på ett mycket naturligt sätt".

En familj hade bara några år tidigare förlorat en liten flicka i en trafikolycka. Familjen tog nu kontakt med den präst som stöttat den gången. Prästen kom hem till den församlade familjen.

En anhörig från Ramsberg beskrev hur prästen där brukade "användas till allt". Han tog kontakt med de drabbade på orten redan första dagen och inbjöd dem att komma till prästgården. Som redan nämnts hölls prästgården sedan öppen under flera veckor för alla som ville komma dit. Prästens insatser under denna tid lovordades.

En man vars hustru var med i nämndemannagruppen från Uppsala blev uppsökt av två präster i hemförsamlingen dagen efter olyckan. De frågade om han behövde hjälp. Kontakten fortsatte sedan med en av prästerna. Den intervjuade upplevde att han fått ett varmt stöd av en intresserad medmänniska. Han betonade att han annars inte var någon flitig kyrkobesökare.

En kvinna som några dagar efter olyckan besökte en Stockholmskyrka för att tända ett ljus möttes av ett anslag i kyrkan där det meddelades att det gjorts i ordning en plats i ett litet kapell intill med anledning av Estoniakatastrofen.

Två anhöriga - båda boende på orter utan särskilt många drabbade - gjorde själva försök att komma i kontakt med en präst. Det var vid tillfällen då de hade känt ett akut behov av någon att tala med. Den ena kvinnan hade fått numret till prästen av polisen. Prästen i fråga meddelade henne att han inte hade tid eftersom han skulle besöka en annan sörjande. Den andra kvinnan, som ringde upp prästen en kväll, ombads ringa igen nästa dag. De var båda mycket besvikna och underströk att det var just i den stund som de sökte kontakt som de behövde stöd.

Några av de intervjuade hade fått kondoleansbrev av biskopen i stiftet.

Deltagande i allmänna minnesgudstjänster

De allra flesta av de intervjuade som var bosatta på orter med många drabbade hade deltagit i åtminstone någon allmän minnesgudstjänst. Sådana anordnades t.ex. i Borlänge, i Norrköping, Uppsala och Ramsberg. Enligt beskrivning samlade dessa högtider fler människor i kyrkan än kanske någonsin tidigare. En man som förlorat sin hustru beskrev minneshögtiden i Uppsala domkyrka som "mycket mäktig". Efter gudstjänsten hade de församlade inte var och en gått åt sitt håll utan man hade stannat kvar utanför kyrkan.

En man hade några dagar efter katastrofen tillsammans med sin familj deltagit i en sorgegudstjänst i en kyrka i en Sockholmsförort. Flera i sällskapet hade reagerat starkt över predikan som var på temat "Allt som sker är Guds vilja" och "Allt har en mening". De ursäktade prästen med att hon kanske inte kände till att det fanns drabbade bland de närvarande.

Fem av dem som intervjuats deltog i den nationella sorgegudstjänsten i Storkyrkan i Stockholm söndagen den 2 oktober. Kritiska synpunkter kom fram.

En man, bosatt mer än 40 mil norr om Stockholm, hade fått besked om att gudstjänsten skulle äga rum kl. 11. Han for till Stockholm dagen före för att kunna delta. Väl anländ till kyrkan fick han höra att gudstjänsten skulle hållas senare under dagen. Han återvände till kyrkan i god tid, men det var redan fullt. Han fick i stället se TV-utsändningen hemma hos en bekant. Mannen var mycket besviken, "Detta kändes inte bra. Det var mycket dåligt skött".

En annan man hade ringt till kyrkan för att höra efter om det behövdes biljett. Han fick beskedet att särskilda platser skulle ordnas för de anhöriga och uppmanades att komma i god tid före. När familjen infann sig var kyrkan ändå så gott som fullsatt. Sedan han talat med en kyrkvärd ordnades plats bland diplomaterna.

En anhörig kom till kyrkan när det var nästan fullt. En "allmänt dum" kyrkvärd motade ut henne och hennes sällskap. De fick argumentera för att man måste släppa in anhöriga, och efter en stund gav kyrkvärden med sig. De erbjöds platser bakom en pelare, invid en kvinna som enligt den intervjuade uppenbarligen inte var anhörig utan snarast kommit dit för att se på "kändisar". Den intervjuade reagerade också över att de anhöriga skulle resa sig vid kungaparets entré. Denna gång borde det varit tvärtom, ansåg kvinnan. De som inte var anhöriga borde ha rest sig. Hennes omdöme om det hela var "Makabert".

I ett fall hade en bekant till familjen varit och "sonderat" utanför kyrkan några timmar före gudstjänsten och då fått veta att de anhöriga

skulle gå in genom en särskild dörr. När familjen väl anlände hittade de först inte rätt dörr. Så småningom fick de bra platser. De var också nöjda med högtiden som sådan.

Några påpekade - utan att det skedde i kritiska ordalag - att de överlevande till skillnad från vad som i praktiken gällde för de anhöriga hade platser reserverade i kyrkan och ledsagades både in och ut.

En kvinna vars man hade påträffats död fick inte besked direkt om högtiden i Riddarholmskyrkan i samband med att kistorna med de döda svenskarna fördes hem. Det var en släkting som råkat läsa i tidningen om den planerade gudstjänsten. De for från hemorten i Göteborgstrakten för att närvara.

Enskilda minnesgudstjänster

Som nämnts är det bara två av de intervjuade som är anhöriga till omkomna som påträffats. I de fallen har vanliga begravningar hållits.

Övriga är anhöriga till saknade. För de allra flesta av familjerna har det hållits enskilda kyrkliga minneshögtider, dock inte alltid i kyrkan. I ett fall hölls en minnesgudstjänst på den omkomna kvinnans arbetsplats, en restaurang. I ett fall hölls en borgerlig högtid - den omkomne var ateist.

En man beskrev begravningsbyråns osäkerhet inför alla de frågor och problem som den ställdes inför efter Estoniakatastrofen. Uppenbarligen hade man inga rutiner när det gällde att ordna ceremonier för saknade personer.

Flera av de tillfrågade talade om det svåra och märkliga i att delta i det som till det yttre liknade en begravning, fast utan en död och utan en kista. En man som förlorade båda sina föräldrar berättade att kroppen efter en man i föräldrarnas ressällskap hade påträffats i havet bara några dagar före den stora minneshögtiden för föräldrarna. Han hade plötsligt känt sig tveksam till hela idén med en minnesgudstjänst. Hur skulle det bli om även föräldrarnas kroppar hittades, "Skulle det bli ytterligare en högtid då, en riktig begravning?"

De flesta verkade vara nöjda med det sätt på vilket den enskilda minneshögtiden genomfördes. Ett foto hade i många fall ersatt kistan, och det förekom defilering vid fotot.

En kvinna, anhörig till omkomna vars kroppar påträffats, var kritisk mot den präst ansvarade för begravningen. Han hade inte velat hålla något griftetal med motiveringen att han inte kände de döda.

Det fanns också de som sade sig vilja avvakta med en egen minneshögtid tills bärgningsfrågan avgjorts slutligt.

Minneshögtid till havs

En stor del av de intervjuade hade synpunkter på ärkebiskopens propåer under hösten om en minnesgudstjänst till havs.

Många tyckte att tanken som sådan var mycket god och förklarade att de skulle ha velat följa med.

Det fanns de som hade tagit fasta på ärkebiskopens förslag. Vi hörde talas om en änkling som hade bestämt tid för en enskild minnesgudstjänst som han emellertid ställde in när ärkebiskopens förslag kom någon tid efter katastrofen. Han hade blivit mycket besviken och förargad när planerna kort därefter ändrades.

Vi talade med flera som fortfarande hoppades på att en av ärkebiskopen anordnad minneshögtid skulle komma till stånd.
(Detta var i tiden innan ärkebiskopen i maj slutligen avskrev planerna och innan de av Internationella stödgruppen arrangerade högtiderna genomfördes under sommaren 1995.)

Andra tog avstånd från tanken på en gudstjänst till havs. Några bärgningsförespråkare ansåg att en sådan gudstjänst skulle bekräfta att det var slut. De kände inte för att delta så länge som det inte var slutligen avgjort att bärgning inte skall ske. Dessa anhöriga såg således inte beslutet den 15 december 1994 som definitivt. När ärkebiskopen själv deltog i den för Finland och Estland gemensamma högtiden uppfattade man det så att han tog ställning mot bärgning.

Andra ogillade idén av andra skäl. "Gå aldrig ombord på en sådan färja", var det råd han ville ge till alla människor, "Det skulle inte vara roligt, även om båten inte gick under", "Jag är inte helt opåverkad när det gäller att fara med en färja", "Tänk om alla blev sjösjuka", "Jag har svårt att se hur det skulle fungera med flera tusen anhöriga, det finns risk för en masshysterisk reaktion", "Det skulle bli för många anhöriga och för mycket sorg, man måste få sörja i fred".

Här, liksom i flera övriga frågor, synes det som om uppfattningarna ofta var delade inom familjen.

Flera var starkt kritiska och hänförde i sina allmänna omdömen om hur det varit efter katastrofen ärkebiskopens åtgärder till det som varit mycket illa skött. De reagerade över vad de såg som rena svepskäl från ärkebiskopens sida. "Han böjde sig för den opinion som uppfattade minnesgudstjänsten som om man tog ställning för bärgning, men vågade inte stå för det utan hänvisade till annat", var en tolkning som återkom flera gånger under intervjuerna. Argumentet att det inte fanns en tillräckligt stor båt att tillgå synes inte ha övertygat någon av de som kom in på frågan. Någon tyckte att det blev "närmast fiaskoartat" när ärkebiskopen "smet ifrån det hela med detta argument", en annan

beskrev det som "klart irriterande".

En anhörig hade reagerat starkt över en radiointervju, i vilken ärkebiskopen framförde att de anhöriga inte skulle vara med ombord. Han såg detta som ytterligare ett exempel på att de anhöriga hållits utanför.

Några få uttalade sig i positiva eller åtminstone överseende ordalag. "Det var strongt och rakryggat av ärkebiskopen att våga backa ur", "Ärkebiskopen visade trots allt god vilja, det är lätt att göra uttalanden som inte passar alla".

Som redan nämnts sade en anhörig, som deltog i ett möte hos ärkebiskopen i februari när frågan diskuterades med anhöriggrupperna, att hon efter det mötet förstod om man inte vill bjuda in anhöriga till fler träffar.

Minnesmärken och minnesvårdar

Genom intervjuerna framkom att det på flera håll ordnas eller redan har ordnats med lokala minnesmärken av olika slag, så t.ex. i Norrköping, Uppsala och Borlänge. I Ramsberg tog prästen redan i tidigt skede initiativ till ett minnesmärke för att de sörjande skulle ha någonstans att gå.

I Estland skulle Pingstkyrkans vänförsamling resa ett märke till minne av bibelskoleeleverna.

Många talade om vikten av att ha någon plats att gå till med sin sorg. Flera hade låtit uppföra privata minnesstenar och liknande på kyrkogården. En familj tänkte sig en plakett i den gotländska kyrkan på motsvarande sätt som efter de saknade i Hansa-olyckan (Det svenska passagerarfartyget Hansa torpederades mellan Nynäshamn och Visby den 24 november 1944, varvid 84 människor omkom). I ett fall hade den saknades namn graverats in på familjegravens sten. Vi hörde också om en kvinna efter vilken det skulle resas en sten både i födelseförsamlingen och i hemförsamlingen.

Det fanns även fall där församlingen ännu inte lämnat besked om det var möjligt att resa en minnessten på kyrkogården över en saknad person.

Vi talade med anhöriga som låtit resa minnesmärken utanför kyrkans område.

De flesta uppskattade initiativet med en nationell minnesvård i Stockholm. Somliga hade redan planerat att fara dit när vården blir färdig. Det fanns dock också de som inte kunde känna vården "som sin" eftersom den skulle finnas på alltför stort avstånd från hemtrakten.

En man ansåg att de anhöriga - liksom i andra sammanhang - hållits utanför vid planeringen av den nationella minnesvården.

Synpunkter på kyrkan och dess företrädare

Det hände flera gånger att personer samtidigt som de beskrev sina kontakter med kyrkans företrädare sköt in att de "inte var några flitiga kyrkobesökare" eller "inte var så kyrkliga av sig". Många, som uppskattade kontakterna, betonade att det var "prästens person" och inte att det var "en kyrkans kvinna eller man" som var det positiva. "Prästen var en intresserad medmänniska" beskrev någon det. En man som var allmänt kritisk till svenska kyrkans insatser efter Estoniakatastrofen berömde ändå den sjukhuspräst som höll i den privata minnesgudstjänsten, "Hon talade som en vanlig människa, det kändes naturligt och riktigt".

Flera personer kom i mera allmänna ordalag in på kyrkans insatser under den första tiden i de olika krisgrupperna. Dessa var i allmänhet berömmande, "Kyrkan har varit verkligt bra, man märker att de har professionell erfarenhet av sorg och kris".

Några intervjuade ansåg dock att de präster de kom i kontakt med under den allra första fasen antingen "verkade lika chockade som vi anhöriga" eller "var lite tafatta".

Några få var ohöljt kritiska. En man uttryckte det så här: "Kyrkans företrädare pratar för mycket, de verkar som ambassadörer som skall sälja sin kyrka". Han frågade sig om kyrkan alls hade tagit reda på hur de anhöriga ställde sig till att kistorna med de påträffade döda ställdes upp i kyrkan. En annan man hade intrycket att kyrkan ville profilera sig på Estoniakatastrofen. Han ansåg att det blev lite för mycket av "ta-hand-om-mentalitet", det blir enligt honom inte bra "när det kommer från den högsta nivån".

En kvinna berättade att hon aldrig gick i kyrkan och att hon inte känt någon saknad efter den under den tid som varit. Hon tillade: "Men om jag går dit, då vet jag att de har tid med mig".

En annan kvinna beskrev sitt eget förhållande till kyrkan under sorgen. "Under de här månaderna har kyrkan fungerat väl som ett andaktsrum. Där kan jag sitta ner med min sorg, ostörd utan att någon frågar. Det är bra att inga präster tränger sig på. Men jag känner att jag kan få den hjälp som jag behöver. Så skall kyrkan fungera, den skall finnas där om man behöver den."

7.9 Polisen

Det är i framför allt tre sammanhang som polisen haft en framträdande roll i förhållande till de anhöriga. Under de första dygnen var polisen den offentliga instans man kunde vända sig till för att få information om passagerarlistor, påträffade döda, saknade och överlevande. I det sammanhanget deltog polisen också på vissa orter i olika slag av krisgrupper. Det var vidare polisen som inhämtade underlag för identifieringen av de saknade svenskarna. Själva identifieringsarbetet utfördes dock i Finland. Slutligen ankom det på polisen att informera de anhöriga om regeringens beslut i bärgningsfrågan den 15 december 1994.

Informationen de första dygnen

Som framgått tidigare var det svårt att komma fram på telefon till polisen under de första dygnen. En del av de intervjuade lyckades under de tidiga morgontimmarna, men efter kl. 9-10 verkar det ha varit betydligt svårare. Det gällde framför allt de linjer till Stockholmspolisen som visades på TV. Många ringde upprepade gånger utan att komma fram.

Det synes ha varit lättare att komma fram till de lokala polismyndigheterna, men där fanns enligt de intervjuade å andra sidan knappast någon information alls att få under morgontimmarna på onsdagen - här bortses från de särskilt drabbade orterna där polisen verkade ha varit betydligt bättre försedd med information. En intervjuad ansåg att det snarast var han som informerade polismyndigheten.

De flesta anhöriga visade förståelse för att man inte på kort tid kunde bygga ut polisens telefonväxel tillräckligt. Många insåg tidigt att de inte skulle ha så mycket att vänta sig i form av ny information från polisen. Det visade sig att de fick mer information via TV. Nästan alla vi talat med följde TV-utsändningarna mer eller mindre kontinuerligt under onsdagen.

De som lyckades komma fram fick lämna personuppgifter om anhöriga som befarades vara med på båten. I några fall kunde de ganska snabbt genom polisen få bekräftat att deras anhörige fanns ombord. Så var det t.ex. i Borlänge där polisen redan under morgontimmarna kunde lämna uppgifter om deltagarna i pensionärsgruppen. De flesta fick dock inte del av någon information som de inte redan fått via radio eller TV.

En anhörig var kritisk till att polisen inte var mer systematisk. Man borde enligt henne ha bett de anhöriga att samordna sig i kontakterna

med polisen för att begränsa antalet inkommande samtal. Hon refererade till sin egen erfarenhet av att ta emot samtal när stora rikstäckande datasystem krånglar. Det är enligt den intervjuade elementärt att man då ber personalen på en och samma arbetsplats att samordna sig. - Hon var också kritisk till att polischefen i länet några dagar efter katastrofen gick ut i radion och meddelade namnen på samtliga personer i länet som anmälts som saknade. Efter det kände hon sig tvungen att på grund av inbrottsrisken bege sig till föräldrarnas villa.

Några av de intervjuade berörde polisens svåra avvägning mellan att lämna antingen sen men säker information eller att lämna den tidigare men med risk för att den inte är korrekt och fullständig. Enligt flera anhöriga tycktes polisen ha valt det förra, med resultatet att polisen inte höll jämna steg med medierna. Som en effekt av det hade de berörda i många fall fått se namnlistor och fotografier via medierna innan polisen kunnat bekräfta att den anhöriga var med på båten, hade påträffats eller var saknad. De som tog upp denna aspekt gjorde det inte i kritiska ordalag, utan mera som ett konstaterande av hur massmediasamhället fungerar.

Bortsett från att inte många under det första dygnet fick den information som var syftet med kontakten är de allra flesta ändå positiva i sina omdömen om polisens sätt att sköta uppgiften. Man möttes i allmänhet av vänlighet och förståelse. Polisen lyssnade och uppmuntrade. De informerade om kriscentra och krismottagning på sjukhus. Flera polismän ringde upp senare för att höra hur det stod till. Några av de intervjuade gjorde spontana jämförelser med de psykologer, kuratorer och den sjukvårdspersonal de haft kontakt med. Jämförelsen utföll till polisens fördel.

Många lovordade också polisens insatser i de olika kriscentra. "Det var raka besked, men ändå mjukt och hänsynsfullt". "Man märker att polisen är proffs på sådant där".

Identifieringen av saknade

Som nämnts utfördes själva identifieringen av de saknade av den finska polisen, men underlaget samlades in av svensk polis. Man använder sig därvid av s.k. DVI, Disaster Victim Identification, som inhämtas hos anhöriga.

I några fall samlades underlag in i de olika krismottagningarna. Så skedde t.ex. i Borlänge. I allmänhet hade annars en eller två polismän kommit hem till den anhörige. Flera av de intervjuade tyckte att själva proceduren var mycket svår. Det ställdes ganska ingående frågor t.ex.

om den saknades kroppsliga kännetecken. Så gott som genomgående ansåg de intervjuade att polisen skötte uppgiften bra. En man gjorde dock den kommentaren att det var uppenbart att de båda polismännen "inte var skrivbordsmänniskor som passade i ett vardagsrum, de tyckte nog det var naturligare att vara ute och jaga tjuvar". Några polismän ringde upp efteråt för att höra sig för hur den anhöriga hade det, vilket uppskattades.

Regeringsbeslutet den 15 december

Som framgår av avsnittet "Bärgningsfrågan-15 december-beslutet" inträffade en malör. Regeringsbeslutet kom att tillkännages 15 minuter före den överenskomna tidpunkten för faxmeddelandet, med påföljd att beslutet nådde allmänheten först via radio och TV. Några anhöriga nåddes av meddelandet på radion på väg till polisstationen. Det var flera som var mycket förargade över detta misstag. "Det var bara vad man kunde vänta sig."

Några av de intervjuade hade enskilda överenskommelser med polisen på orten att de skulle kontaktas så snart faxmeddelandet hade kommit. Andra inställde sig personligen hos myndigheten. Polisen tog i vissa fall hjälp av kyrkan eller vården - präster, diakonissor och psykologer var på plats. På vissa polisstationer serverades kaffe.

De som särskilt uttalade sig om polisens sätt att hantera uppgiften var i allmänhet positiva. Någon tyckte dock att det var "lite överarbetat med psykologer och allt, det förstod man ju innan hur beslutet skulle bli".

Påträffade döda

De av de intervjuade, två kvinnor som förlorat sambo resp. föräldrar, vilkas anhöriga påträffats döda, har haft ett speciellt problem. Kropparna har förts hem efter obduktion och identifiering i Finland. De anhöriga ville båda ha besked om var kropparna hade hittats, hur dags och i vilket skick, vart kropparna förts osv. En av dem ansåg att hon mötts av oförståelse när hon vände sig till den lokala polismyndigheten. "Vad skall det vara bra att veta det för?" Ingen av dem ansåg att de fick vederbörlig hjälp av den svenska polisen att få fram uppgifterna.

Slutsatser

Polisen fick i allmänhet beröm för sina insatser. Det gällde både polisen

som myndighet och enskilda polismän, som enligt många anhöriga visat både professionalitet och värme, omtanke och känsla.

Kommentar

I början av vårt uppdrag kontaktades vi av en anhörig som hade problem med att få ut obduktionsprotokoll m.m. från de finska myndigheterna. Den gången fick vi efter vissa efterforskningar kontakt med den finska polisen, som sände över obduktionsprotokollet (avfattat på finska) till den anhörige. Genom anhöriggrupperna hörde vi även om andra anhöriga med motsvarande problem. I de senare fall som berörs ovan inhämtade vi viss skriftlig dokumentation från den finska polisen som vidarebefordrades till den anhöriga. I fråga om obduktionsprotokollen kunde vi hänvisa till RPS, där samtliga sådana dokument skall finnas tillgängliga idag.

7.10 Rederiet

Vi ställde inga direkta frågor om rederiet men många framförde ändå synpunkter och kommentarer, särskilt i den sista delen av intervjun när vi bad om allmänna omdömen om vad som varit bra eller dåligt.

Flera kom i mer eller mindre kritiska ordalag in på de första dagarnas "informationskaos". "Rederiet verkade inte ha någon ordning", framfördes av en intervjuad, som emellertid tillade att allt var så speciellt att man kanske inte kunde räkna med att det skulle fungera utan anmärkning. Någon framförde att rederiet borde kritiseras för att man inte hade riktiga listor. Denne man ansåg att det i framtiden borde ställas krav på att alla som är med ombord finns upptagna på listorna.

Flera personer hade synpunkter på ansvarsfrågan och utgick från att den ansvarige förmodligen finns inom rederiet. En anhörig antog att den höga farten var orsaken till olyckan; ansvaret borde ligga hos rederiet, som hade pressat befälhavaren att hålla tidtabellen. En annan utgick från att olycksorsaken stod att finna i båtens bristfälliga konstruktion. Hon jämförde med flyget och frågade sig hur skillnaderna kunde vara så stora med flygets regelbundna kontroller och checklistor. Hon ställde också frågan hur det kunde dröja så länge innan man reagerade på kommandobryggan. Åter en annan hade för sin del intrycket att alla försökte skjuta över skulden på varandra.

Någon var upprörd över att rederiet "hade tjänat pengar på olyckan" genom den höga försäkringsersättningen för förlusten av fartyget. En

annan intervjuad ondgjorde sig över att rederiet gjort stora vinster och beslutat om utdelning till aktieägarna. Flera ansåg att rederiet inte borde få bedriva fortsatt verksamhet, i vart fall borde det få hålla sig till godstransporter. "Stjäl man ett äpple kan man få sparken, men sänker man 1 000 personer får man fortsätta som om ingenting hänt".

En anhörig menade att det principiellt sett borde ha varit rederiets sak att ta hand om den förlista båten. En annan ansåg att rederiet borde ha tagit det fulla ansvaret för katastrofen, men när "nu rederiet är så knäpptyst" blev det enligt hennes uppfattning regeringens uppgift att göra sitt.

En intervjuad hade av rederiets uppträdande fått intrycket att man tyckte mest synd om sig själv.

Den vanligaste kritiken var annars att rederiet inte hade hört av sig direkt till de anhöriga - det hade skett endast i något enstaka fall. I vart fall borde detta ha skett sedan dödsfallen blivit bekräftade, ansåg en man. Någon jämförde med regeringen som skrivit personligen undertecknade brev till de anhöriga. En anhörig ansåg att det borde ha legat i rederiets eget intresse att kontakta de anhöriga. Han ställde den retoriska frågan om en sådan kontakt skulle ha uppfattats som om rederiet tog på sig ansvaret för olyckan.

Assuranceföreningen Skuld

Med några få undantag omfattades de intervjuade av Assuranceföreningen Skulds erbjudande om ersättning. Vi frågade hur de fått information om förhandlingarna med Skuld, om de företrätts av ombud och i så fall av vem, om de accepterat erbjudandet och om de hade krav utöver erbjudandet. Vid tiden för merparten av intervjuerna hade ersättningarna ännu inte utbetalts.

Det förekom att enskilda anhöriga i tidigt skede, innan förhandlingarna satt igång, anmälde sig som anhöriga till rederiet och Skuld. De som var med i en anhörigförening fick i allmänhet både sin första information om de pågående förhandlingarna och om det slutliga budet genom föreningens försorg. De flesta deltog i informationsmöten som arrangerats av anhörigföreningarna, i förekommande fall tillsammans med förhandlargruppens advokater. Det var också i samband med sådana möten som man lämnade fullmakt till advokat. De flesta av de intervjuade var företrädda av någon advokat i förhandlargruppen eller av en av anhörigföreningen anlitat advokat, men det förekom också att man anlitade jurist utanför denna krets. Vi stötte inte på någon som inte var företrädd av jurist. Av intervjuerna framgick att åtminstone två av

de mera anlitade advokaterna i tidigt skede förklarade att de inte var villiga att biträda vid en eventuell process. En av dessa advokaters budskap var att de drabbade inte skulle vänta sig "guld och gröna skogar", den svenska skadeståndslagen gav inte grund för det.

Sedan erbjudandet lagts fram lämnades allmän information om innehållet. Flertalet intervjuade deltog i sådana informationsmöten. Efter detta gick man tillsammans med sitt ombud igenom erbjudandet för att få klarhet i vad det innebar i det enskilda fallet. - Många framhöll det snabba förhandlingsresultatet som mycket positivt. Man hade befarat att det skulle dra ut på tiden.

Erbjudandet ansågs av många vara ganska svårtolkat, men de flesta var nöjda med den information de fick av ombudet. De flesta var även mycket tillfreds med ombudets insatser i stort.

Undantag förekom dock. Några anhöriga som bodde på orter utan anhörigföreningar framhöll att de själva fått ta initiativ för att få information. Genom kontakter med anhöriga på andra orter hade de fått besked om pågående förhandlingar och om utsatta informationsmöten.

Alla intervjuade som omfattades av erbjudandet utom en hade accepterat. Många ansåg dock att ersättningsnivån var för låg, några beskrev den som "skamligt låg". Man jämförde då både med vad rederiet lyfte i försäkringsersättning för förlusten av fartyget och med de belopp som utfallit från egna försäkringar, som i många fall innebar betydligt högre ersättning. Några framhöll också de erbjudna beloppen i grupp 7 som särskilt låga, dvs. ersättning bl.a. till personer som förlorat barn och vuxna barn som förlorat föräldrar. Man borde enligt dem ha lagt en större del av den totala summan på denna grupp. Den synpunkten framfördes också att viss minsta anslutning borde ha krävts även av anhöriga i grupp 7.

Några sade att de accepterade erbjudandet, inte för att det var särskilt bra, utan därför att de ville undvika en process. "Man får inget tillbaka för att man gör det." "Privatpersoner bör avstå från process". Några pekade också på att ett accepterande av erbjudandet inte innebar att man var avskuren från alla vidare möjligheter till skadestånd. "Skulle man bryta ihop senare, så har man ju fem år på sig att kräva ersättning."

En kvinna pekade på vad hon ansåg vara absurda konsekvenser av erbjudandets definition av sambo. Hon såg sig som den i själva verket mest närstående den omkomne mannen, men som icke omfattad av erbjudandets sambo-begrepp, skulle hon förmodligen inte få en krona. Modern till mannens minderåriga barn, en kvinna som mannen bara träffat någon enstaka gång, skulle däremot få 375 000 kr. Mannens fader, som avled kort efter olyckan, skulle få 75 000 kr som omedelbart skulle föras över till faderns nya hustru, en kvinna som den omkomne

mannen aldrig lärt känna.

Några av de intervjuade hade begärt ersättning utöver erbjudandet, t.ex. avseende kostnader för att ha en drabbad anhörig boende hos sig, för dubbla boendekostnader, för resor till den dödes bostad m.m. Flera hade dessutom yrkat ersättning för inkomstförlust, framför allt personer som varit sjukskrivna under lång tid. En kvinna som förlorade sin mor hade framställt krav på ersättning för det psykiska lidande som genom mormoderns försvinnande åsamkats hennes små barn. - Vid intervjutillfället var det inte i något fall klart om Skuld skulle acceptera de så framställda kraven.

Det fanns också de som ansåg att somliga anhöriga verkade "näriga". En man exemplifierade med dem som ställde krav på extra ersättning för städning. Därmed visade man att man bara var ute efter pengar, ansåg han. Enligt en intervjuad verkade det som om "inga skadeståndsbelopp var nog för dem."

En ofta framförd tanke var att människoliv inte kan ersättas. Dessa anhöriga hade ändå så småningom kommit fram till att pengarna kunde vara lite "plåster på såren", "man kan kanske unna sig sådant som man inte annars skulle ha kunnat göra".

Den man som inte hade accepterat Skulds erbjudande hade flera skäl för detta. Han ansåg att erbjudandet inte var "affärsmässigt" eftersom det inte var underskrivet. Han ville även vara bibehållen möjligheten att stämma rederiet i ansvarsdelen.

7.11 Egna försäkringar

Vi frågade hur det fungerat med försäkringar, dvs. den omkomnes egna enskilt eller kollektivt tecknade försäkringar.

De allra flesta ansåg att det fungerat smidigt. Personer som besökt vissa av krismottagningarna fick redan under de första dagarna information om försäkringsfrågorna. Det var ordnat så att representanter för de olika bolagen och för försäkringskassan fanns på plats. Så var det t.ex. i Borlänge, Uppsala och Norrköping. Vissa bolag hade också representanter i Estlineterminalen under onsdagen den 28 september.

Både arbetsgivare och fackliga organisationer hade också hjälpt till med försäkringsfrågorna.

En anhörig berättade att försäkringsbolaget, trots att hemförsäkringsreglerna hade ändrats från den 1 september 1994, betalade ut ersättning enligt de äldre mera förmånliga reglerna. En annan var positivt överraskad över att hon fick det hon begärde, utan kvitton och utan ifrågasättande.

En man som förlorade sin hustru hade i tidigt skede kontakt med makarnas försäkringsbolag. Han fann bolagets välvilja förvånande och nästan rörande. Utan att han själv förde saken på tal upplyste tjänstemannen honom om möjligheten att få psykiatrisk hjälp på försäkringens bekostnad.

Ett problem hade för många varit de i allmänhet låga beloppsgränserna för förlorat resgods i hem- och reseförsäkringarna. I flera fall hade den omkomne medfört resgods till betydligt högre värde, t.ex. dyrbara smycken. I några fall hade krav riktats mot Assuranceforeningen Skuld motsvarande det som inte täcktes av den egna försäkringen. I åtminstone ett fall hade Skuld betalt ut det begärda beloppet, som då låg inom ramen för gränsbeloppen (SDR) enligt Sjölagens bestämmelser. En bakgrund till detta var att de berörda försäkringsbolagen avstått från regresskrav gentemot Skuld.

En av de intervjuade har drivit ett speciellt krav i domstol. Under åberopande av hemförsäkringens regler om fri hemtransport av den avlidnes kvarlevor hävdas att det åligger försäkringsbolaget att bekosta dykning på vraket - drygt 5 milj. kr enligt offert från ett dykeriföretag - för att hämta upp den döda, som i detta speciella fall uppges kunna bestämt lokaliseras ombord på vraket.

Många av de som reste med Estonia omfattades av arbetsskadeförsäkring. Det gällde framför allt de som deltog i konferensresor arrangerade av arbetsgivaren. I andra fall hade frågan varit mera tveksam, t.ex. för deltagare i studieresor. I ett fall hade enligt den intervjuade styrelsen för Arbetsmarknadsföräkringar/trygghetsförsäkring/arbetsskada AMF/TFA fattat ett principbeslut att godkänna studieresan som en arbetsresa.

För flera av de anhöriga hade det kommit som en överraskning att den döde omfattats av olika försäkringar. Det tycktes särskilt gälla de kollektivt tecknade försäkringarna. Man beskrev hur man "utan att behöva röra ett finger" såg pengarna "rasa in genom brevlådan", "ett basbelopp här, fem basbelopp där".

Några verkade nästan lite skamsna, de ansåg inte att de behövde pengarna. Många sade spontant att pengarna inte kan ersätta förlusten. De tillade att pengarna kanske trots allt skulle kunna bidra till att de skulle kunna göra det bästa av situationen.

Andra reagerade över att det betalades ut högre ersättningar på grund av den omkomnes tjänsteförsäkringar än på grund av rederiets ansvarsförsäkring. De ansåg att det borde vara rederiet och dess försäkringsbolag som stod för den större delen.

I sammanhanget kan också noteras att några anhöriga hade uppburit särskild försäkringsersättning därför att resan med Estonia betalts med

kreditkort.

På det hela taget synes det ha fungerat mycket bra med försäkringarna. Det var flera av de intervjuade som i sina allmänna omdömen särskilt ville framhålla försäkringsbolagen som värda beröm.

7.12 Bärgningsfrågan

Allmänt

Vi ställde frågor om inställningen i bärgningsfrågan och hur den hanterats.

Samtliga tillfrågade hade en uttalad uppfattning i sak, de var för eller emot bärgning. Det var påtagligt att många allteftersom tiden gått hade ändrat uppfattning. De hade under den första tiden sett det som naturligt med bärgning. Av olika skäl hade de sedan ändrat uppfattning. Några som förut var för bärgning var idag emot, därför att de accepterat regeringens ställningstagande.

Bärgningsfrågan fördes på tal efter ett bra tag i intervjun. Ibland var det "som att öppna en kran". Många var mycket bestämda i sin uppfattning och hade också utförliga skäl för sitt ställningstagande.

Hanteringen av bärgningsfrågan föreföll engagera lika mycket som själva sakfrågan. Många använde mycket starka ord och omdömen. Bland kritikerna fanns de som förklarade att hanteringen av bärgningsfrågan skulle få konsekvenser för deras uppfattningar och ställningstaganden även i andra sammanhang.

En allmän iakttagelse var att bärgningsförespråkarna framstod som mera bestämda i sin uppfattning. De var också i allmänhet mera utförliga i sina motiveringar.

Att man är emot bärgning betyder inte alltid att man anser att saken hanterats på ett bra sätt. Kritiker av handläggningen fanns i båda grupperna. Bland bärgningsförespåkarna var det inte någon som ansåg att regeringen skött frågan på ett acceptabelt sätt.

Av de 26 tillfrågade personerna var tio för bärgning vid intervjutillfället. Ingen av de tio syntes förorda bärgning av fartyget. Argumenteringen rörde i första hand bärgning av kroppar. En av de tio var i sak för, men hade accepterat regeringens beslut.

Bland de tio bärgningsförespråkarna fanns lika många kvinnor som män. Fyra personer hade förlorat make/sambo, två ett vuxet barn, tre en eller båda föräldrarna och en person en syster. Två var anhöriga till påträffade omkomna.

Skäl för att vara för bärgning

Bland argumenten både för och emot bärgning kan urskiljas såväl sådana som hänför sig till den egna känslan eller uppfattningen om vad som är rätt och riktigt som mera allmängiltiga resonemang.

"Jag vill ha hem min son", "Jag vill ha hem min hustru", "Om man kan bärga kroppar så skall man göra det", "Det är viktigt med en värdig begravning", "Havet är ingen grav", "Det är en självklarhet att man tar hand om kroppar, det är ingenting att diskutera", var argument för att önska bärgning.

Bland de mera allmängiltiga argumenten var bl.a. att man vid en bärgning skulle ha fått veta lite mer om olycksorsaken.

En man jämförde med hur man skulle se på omhändertagande av kroppar efter andra slag av katastrofer. "Om offren hade omkommit i en jordbävning i Tallinn skulle man ha ansträngt sig till det yttersta för att leta fram kropparna, man skulle inte ha sagt att jorden var en grav." "I krig skall de stupade tas hem, varför gäller inte detsamma i fredstid?"

En kvinna ställde frågan om det inte vore konsekvent att man lagstiftade om en högsta gräns, när staten inte längre hade ansvar för att ta hand om kroppar. Då skulle man som medborgare kunna rätta sig efter detta, t.ex. innan man steg på ett fullsatt tåg.

En del av argumenten kan ses som invändningar mot de resonemang som Etiska rådet och regeringen stött sig på i sina ställningstaganden. I sammanhanget bör noteras att alla som var för bärgning synes ha utgått från att samtliga kroppar inte skulle återfinnas och att det skulle kunna inträffa att bara den ena av flera familjemedlemmar påträffades. "En bärgad kropp är bättre än ingen alls". "Man kan säkert finna i vart fall några hundratal kroppar". "Familjer är splittrade redan som det är nu."

De flesta av bärgningsförespråkarna ansåg att för stor vikt lagts vid befarade reaktioner hos dem som skulle genomföra bärgningen och ta hand om kropparna.- "Hänsynen till de anhöriga borde väga tyngre än hänsynen till dykare och obducenter, de mår inte illa". "Ingen dykare tvingas att dyka, och de kan förberedas för sina uppgifter". "Rättsläkare är tuffa yrkesmän som obducerar dagligen". "Man väljer ett sådant yrke för att man är motiverad, annars bör man byta arbete."

Flera ansåg också att regeringen fått bärgningen att framstå som mera komplicerad än den egentligen är, t.ex. i fråga om tidsåtgången för en dykare att gå ned till vraket.

Det fanns också de som ansåg att regeringsbeslutet vilade på felaktiga förutsättningar. "Man kan inte garantera att det blir en säker tillslutning". "Det kommer att visa sig omöjligt att täcka över vraket."

"Man kan inte lagstifta om gravfrid".

Några av bärgningsförespåkarna framförde att fartyget inte borde övertäckas. "Eftersom det ändå inte blir säkert, är det bättre att satsa pengarna på något annat."

Bärgningsförespråkarnas syn på hanteringen av bärgningsfrågan

En del av de anhöriga som var för bärgning kom in på frågan om regeringen alls skulle ha befattat sig med saken. Några verkade se det som mer eller mindre en självklarhet att det var regeringens uppgift. En anhörig hade däremot reagerat med positiv förvåning över statsministrarnas uttalanden de första dagarna. En man hade inte sett det som statens ansvar egentligen, men fann det ändå naturligt att staten tog på sig att bärga. En annan man berättade att han hade känt det tryggt att "Den stora kraften skulle ta hand om det". Någon ansåg att när rederiet inte gjorde något för att bärga, så blev det regeringens sak.

En kvinna tyckte det var tveksamt om regeringen alls skulle gå in i det, medan en man hade kommit fram till det hade varit bättre om regeringen inte alls blandat sig i, "då hade det funnits andra krafter som kunde ta tag i det".

Annars tycks man bland bärgningsförespråkarna ha utgått från att i och med att statsministrarna uttalade sig som de gjorde, så blev bärgningen också en regeringsfråga.

Allmänt synes det som om de som vill ha bärgning uppfattat statsministrarnas uttalanden de första dagarna som ett löfte eller en garanti om bärgning. En man beskrev att han "tog till sig löftet och levde med det", en annan att "det var ett helt entydigt löfte om att få hem min hustru".

Det tycks som om flera redan efter ett par dagar uppfattade en svängning i regeringens hållning. Någon kände det märkligt när Ines Uusmann efter en kort tid återgav bibelspråket om "Vad havet tagit..". En man beskrev hur han tyckte det kom andra bud redan dagen därpå, "Jag kände mig knockad direkt".

I några intervjuer berördes det tillstånd som nationen - och statsministrarna - befann sig i de första dagarna. Somliga ansåg att uttalandena åtminstone i viss mån kunde försvaras just med hänsyn till det, "Carl Bildt och Ingvar Carlsson befann sig ju i ett chocktillstånd", "det var förhastade ord".

Andras uppfattning var att personer i den ställningen inte kan ursäktas med att de befann sig i ett chocktillstånd. "Hur skall man då kunna lita på statsministern nästa gång när han uttalar sig om pensioner

eller barnbidrag, han kan ju befinna sig i ett chocktillstånd då också".

Man diskuterade också om uttalandena om bärgning skulle kunna försvaras med att statsministrarna inte hade tillräckligt underlag. "Man skall inte öppna mun förrän man vet vad man talar om, det här var inget valmöte då man kunde ställa ut vallöften". "De borde i stället ha sagt att saken skulle utredas". "En statsminister måste förstå att det han säger har stor betydelse för vanliga människor". "I den positionen måste man tänka på vad man säger".

Flera av bärgningsförespråkarna funderade kring den egentliga anledningen till - så som man uppfattade det - att regeringen ändrade ståndpunkt. En kvinna utgick från att det var av ekonomiska skäl, en man antog att det fanns farligt gods ombord. Det var flera som ställde sig frågan om regeringen skulle ha kommit fram till samma beslut om kungen och drottningen eller statsministern hade befunnit sig ombord.

Det var också flera anhöriga som hade tankar om att regeringen medvetet skulle ha stött sig på felaktiga uppgifter, t.ex. om djupet där vraket befinner sig, i syfte att få bärgningen att framstå som mer komplicerad än den egentligen är. Man skulle också ha skrämt upp de anhöriga med överdrivna påståenden om svårigheter, farligheter och obehag; därigenom skulle de anhörigas krav på bärgning mattas.

Många utgick från att det förhållandet att beslutet drog ut på tiden gjorde alltfler av de anhöriga tveksamma till bärgning.

En nästan genomgående uppfattning bland bärgningsförespåkarna var att regeringen inte tillräckligt brytt sig om de anhörigas uppfattning i frågan, somliga ansåg t o m att regeringen avsiktligt nonchalerat de anhöriga. Flera uttryckte det som att "regeringen har fattat beslut över våra huvuden".

Många kopplade ihop detta med det Etiska rådet, som också ansågs ha "talat över våra huvuden". "Rådet bestod av människor som inte själva var drabbade, de måste vara de anhöriga som får avgöra vad som är rätt." "Det är vi anhöriga som har känslorna". "Det var inte deras angelägenhet". "Är man inte anhörig så har man inte kompetens". "De borde åtminstone ha gjort ett försök att ta reda på de anhörigas inställning". "Man frågar sig vems etik det gällde, de anhörigas eller dykarnas".

Några var också kritiska till idén som sådan med ett etiskt råd, "Det går inte att sätta etiketten rätt eller fel på detta. Ingen kan uttala sig för någon annan".

Kritik riktades också mot enskilda ledamöter i rådet. En ledamot skulle ha haft förutfattade meningar och talat vilseledande om "ruttnande kroppar". En annan ledamot kritiserades för sitt tal i en radiointervju om nödvändigheten att fatta bärgningsbeslutet "på distans", vilket uppfatta-

des som att de anhöriga inte borde höras. Den man som reagerade mot uttalandet fann det nästan kränkande.

Som redan framgått vände sig bärgningsförespråkarna även mot rådets argumentering.

En av de drabbade kunde inte se det Etiska rådet som något annat än förhalningstaktik från regeringens sida. Enligt henne skulle regeringen ha fattat samma beslut utan att ha behövt stödja sig på ett etiskt råd.

Några uttryckte irritation över "schabblet" med informationen om regeringsbeslutet i bärgningsfrågan den 15 december, en tillade att "annat var inte att vänta".

Flera av de intervjuade hade skrivit till regeringen och framfört sina synpunkter. En man hade reagerat över formuleringar i svaret som han ansåg oförskämt - undertonen var enligt honom att regeringen måste anse personer som var för bärgning som psykiskt sjuka. En annan man som framfört juridiska aspekter på övertäckningen höll regeringens svar för "Goddag yxskaft".

Det synes som om de starkt kritiska framför allt vände sig mot regeringen och statsministern. "Regeringen har varit slapp". "Regeringen har brutit mot sin främsta uppgift att värna medborgarna". "Att inte ta upp kropparna är ett brott mot de mänskliga rättigheterna". "Regeringens handlande har varit totalt fel, dumt och förnedrande". Flera uppfattade det som om statsministern skjutit kommunikationsministern framför sig. Hon hade fått stå i skottgluggen. En person som deltog i manifestationen för bärgning i november hade reagerat över att statsministern uteblev. Återkommande kommentarer om kommunikationsministern var "dåligt påläst", "okunnig" och "lämnar uppenbart felaktiga uppgifter". Några uttryckte medkänsla med henne - "hon fick ta sig an något som ingen upplevt tidigare", "hon hade en svår sits".

Två personer förklarade att de aldrig mer skulle rösta på socialdemokraterna. En av dem, medlem i partiet, skulle träda ur.

Röster mot bärgning

Av de 16 personer som vid tiden för SEAs enkät var emot bärgning hade de flesta från början varit för, men allteftersom tiden gått hade de ändrat uppfattning. Fem av de intervjuade hade varit emot bärgning hela tiden. En man beskrev sig som motståndare till bärgning, men ansåg att man möjligen borde ha bärgat de kroppar som var lätt åtkomliga.

En man, vars fd hustru omkom i olyckan, ansåg bärgning både orealistiskt och olämpligt med hänsyn till alla risker. En annan man som förlorat hustrun förklarade att familjen hela tiden varit överens om att

kropparna inte borde röras. Andra saker var viktigare. Han hänvisade också till sin erfarenhet som läkare.

En kvinna som mist sin sambo hade hela tiden sett havet som en naturlig grav. Hon skulle dock ha accepterat bärgning om det skett omedelbart.

En man som förlorat båda föräldrarna motiverade sin - och numera hela familjens inställning - med vad föräldrarna stod för. De skulle inte ha gillat tanken på bärgning. För honom, liksom för en kvinna som också förlorat båda föräldrarna, var även risken att man skulle finna bara en kropp ett tungt vägande skäl.

Även för några som först ville ha bärgning synes föreställningen om hur den döde skulle ha velat ha det varit avgörande. Två kvinnor, som båda förlorat sin make, hade erinrat sig deras önskan att askan skulle spridas över havet.

Flera som ändrat uppfattning berättade om hur de först tagit fasta på uttalandena om bärgning. En kvinna som förlorat sin son beskrev hur hon till en början fann tröst i tanken på bärgning. En annan kvinna som miste båda föräldrarna hade känt stor glädje över statsministrarnas ord, hon hade t.o.m. känt att det inte skulle spela någon roll om bara den ena föräldern återfanns. Båda hade de sedan med tiden blivit alltmer tveksamma.

För flera synes tidsaspekten ha varit avgörande. De skulle ha varit för bärgning bara det skett snabbt, inom en vecka eller 14 dagar. Senare hade känslan kommit att de döda måste få lugn och ro. Man hade också så småningom vant sig vid tanken på havet som en grav. Någon hade tänkt på sjömännen och deras traditioner.

Andra hade tagit till sig de synpunkter som kom fram i sjöfartsverkets rapport - man skulle inte veta vad man fick upp, man skulle inte ens veta om den anhörige fanns ombord. Dessa personer hade också övertygats av de svårigheter som en dykning skulle vara förenad med enligt rapporten.

Någon hade känt en tillfällig tveksamhet när man i medierna kunde läsa om risken för gravplundring.

Det var flera som funderade över om det finns en skillnad i synsätt mellan kustbor och "inlänningar". De kopplade ihop SEAs engagemang i frågan med denna aspekt. En man som hela tiden varit negativ till tanken på att bärga hade ändå förståelse för att man såg saken på annat sätt i Dalarna med de traditioner som finns där.

En man som förlorade sin fader sade att han egentligen önskade att faderns kropp skulle föras hem. Med tiden hade han dock blivit alltmer tveksam, och framför allt ville han inte ta strid för bärgning.

Bärgningsmotståndarnas syn på hanteringen

Av de anhöriga som var emot bärgning var ungefär hälften övervägande kritiska till hanteringen av frågan. Kritiken tog dels sikte på statsministrarnas uttalandena i början, dels på den tid det tog innan regeringsbeslutet fattades.

Liksom bland bärgningsförespråkarna ansåg flera att Carl Bildt och Ingvar Carlsson uttalade sig förhastat i början utan att det fanns ursäkt för det. "Personer i den ställningen måste tänka på vad de säger". "De ställde till det med uttalanden om att de skulle göra allt som stod i deras makt, vilket skapade förväntningar på ett olyckligt sätt". Någon frågade sig om Bildt och Carlsson ville överträffa varandra. "Kanske hade det varit lika illa vad de än sagt", funderade en annan anhörig.

Den man som synes ha accepterat regeringsbeslutet mest för att han inte ville ta strid, var starkt kritisk till Ingvar Carlsson. "Jag kan aldrig förlåta att han var så stursk de första dagarna, sedan kröp han undan."

Ungefär lika många uttryckte förståelse för att statsministrarna uttalade sig som de gjorde. "Det är mänskligt", "Även en statsminister måste få vara spontan och inte behöva vakta sin tunga jämt" , "De borde kanske veta bättre, men ingen förstod ju olyckans omfattning i början", "Vad skulle de annars ha sagt?", "Det lät väldigt fint, men det verkade vara dålig realism, det var lite väl känslofärgat", "De leddes trots allt av en god vilja".

En man ansåg t.o.m. att det ligger - och bör ligga - i politikerrollen att vara både spontan och mänsklig. Han kunde därför inte se något skäl att kritisera varken Bildts eller Carlssons uttalanden de första dagarna.

Kritiken gick annars främst ut på att handläggningen av frågan drog ut på tiden alltför mycket. "Det tog alltför lång tid", "Det blev för utdraget", "Regeringen hade inte behövt harva runt", "Om beslut hade fattats tidigare skulle inte uppfattningen bland de anhöriga ha varit så splittrad", "Det hattas fram och tillbaka, regeringen framstår inte som den starka kraft den borde vara".

Några nämnde också "schabblet" den 15 december i kritiska ordalag.

En man som ansåg att beslutet fattades inom rimlig tid med tanke på frågans svåra karaktär, menade att regeringen skulle ha vågat stå för att kostnaden för bärgning skulle ha blivit mycket hög. Regeringen skulle enligt honom i stället ha satsat pengarna på framåtsyftande sjösäkerhetsarbete eller liknande.

En man som var i stort sett positiv till hanteringen av bärgningsfrågan motiverade sin inställning med att den "hanterats sakligt och informativt och med stort allvar och tyngd" och med "omsorg och känsla för situationen". Någon framhöll att det var omöjligt att

balansera, det måste bli ett ja eller ett nej.

En annan man som likaledes var i huvudsak positiv framhöll att det "alltid är lätt att kritisera", och att "kritiken är en del av sorgearbetet". Han ställde den retoriska frågan varför kritikerna, om de nu anser politikerna vara så inkompetenta, inte själva ställer upp till val.

En kvinna uttryckte tacksamhet mot kommunikationsministern, som ansågs ha en nyanserad och mänsklig syn. En annan kvinna berömde ministern för att hon lyssnat på de anhöriga. Brevet från regeringen om beslutet framstod som seriöst och riktigt enligt en annan i stort sett positiv anhörig.

Synpunkterna på det Etiska rådet skiftade mellan bärgningsmotståndarna. Av de som förde fram en uppfattning var tre mer eller mindre kritiska och menade att rådet borde ha gjort större ansträngningar att ta reda på de anhörigas uppfattning eftersom bärgningen är en stor fråga för många.

En anhörig var direkt kritisk. De anhöriga borde ha fått säga sin mening "Varför skall andra bestämma i alla frågor? Det är kutym att man tar hem anhöriga."

En kvinna utgick från att modellen med ett råd innebar att regeringsbeslutet drog ut på tiden, vilket inte var bra med tanke på den plågsamma ovissheten. Denna kvinna ansåg också att det innebar att regeringen sköt ifrån sig ansvaret. I stort sett var hon ändå positiv, "Det var bra att några slog ihop sina kloka huvuden".

De två som var mest odelat positiva berömde rådet och dess insatser. "De utförde ett bra arbete", "Mycket bra, de var personer som man kunde lita på. Det var särskilt bra att det inte bara var byråkrater, då kunde alla aspekter tas tillvara."

Några hade skrivit till ledamöter i rådet.

Vi ställde ingen direkt fråga om planerna på övertäckning, men många tog upp saken spontant. Två kvinnor vände sig mot att fartyget skall täckas över. "Det blir instängt och stör det naturliga kretsloppet", ansåg en av dem, medan den andra fann tanken fasansfull att man skulle "hälla betong över". Två var positiva, "De döda måste få frid", "Det blir slutgiltigt och de anhöriga kan få ro".

Bärgningsmotståndarna och SEAs enkät

Åtminstone tre av bärgningsmotståndarna hade valt att inte besvara SEAs enkät. En av dem ansåg enkäten vara totalt fel, "Det går inte att luta sig åt den ena eller andra hållet i en sådan fråga". En kvinna som förlorat båda sina föräldrar hade av misstag bara "avgivit en röst".

Kritiker fanns även bland personer som besvarade enkäten, "Den var illa formulerad", "Det framstod som om det var fråga om en räddningsaktion, men man kan inte rädda det som är dött". En kvinna beskrev hur hon nästan fick samvetskval när hon svarade nej. "Det var mycket svårare än jag hade trott, ett nej blev som om jag inte ville ha tillbaka min man". Kvinnan antog att många hade svarat ja just av sådant skäl.

7.13 Medierna

Allmänt

Medierna, särskilt TV och tidningar, har haft den allra största betydelse. De första dagarna var det många anhöriga som fick sin information genom radio, TV och tidningar och inte genom polisen eller rederiet. Det gällde inte bara olyckan som sådan utan även uppgifter om deras saknade anhöriga. Som framgått tidigare gav många i tidigt skede upp hoppet att få direkta besked, man höll sig till TV, radio och tidningar i stället.

Flera gick till ortens kriscentrum i hopp om att där få snabbare besked om passagerarlistor, uppgifter om räddade m.m. Det visade sig att mycket av det som man fick veta där kom via TV som stod på.

Som redan framkommit var många irriterade och besvikna över att polisen hade så lite information att ge de första dygnen. De allra flesta ville dock inte lasta polisen för detta. Någon uttryckte det så att polisen visserligen var sen i sitt informationslämnande, men "bättre sent och korrekt än tidigt och fel." Detta kan ställas mot den kritik som flera framförde mot massmedia för publiceringen av namnlistor och foton på de drabbade alltför tidigt. Någon såg dock massmediernas försprång som helt naturligt, "journalisterna är på hugget".

Någon beskrev hur TV dessa första dagar blev "den stora tryggheten i avsaknad av meddelanden från annat håll". I flera hem stod TV på i stort sett dygnet om.

En av de intervjuade ansåg att medierna inte hanterat bärgningsfrågan helt opartiskt. Större utrymme borde enligt honom ha getts till motståndarna. Denne man ansåg också att medierna i Tyskland har haft en annan och mera informativ vinkling på rapporteringen än de svenska.

Radio

De allra flesta fick sin första information om olyckan genom radion, dvs. när de som vanligt hörde på morgonnyheterna på onsdagen. Där lämnades också meddelande om extra nyhetssändningar i TV under morgontimmarna. Genom radions lokala kanaler fick många upplysningar om lokala kriscentra och liknande.

TV

Efter den första informationen om olyckan på radion verkar det som om de flesta gått över till TV och dess extra nyhetssändningar under morgontimmarna. Som nämnts hade många TV på hela dygnet.

De intervjuade var i stort sett nöjda med TV-bevakningen de första dygnen, även om den emellanåt uppfattades som alltför intensiv. De få som var något kritiska tyckte att nyhetssändningarna bara var eviga upprepningar, en annan att det blev lite för mycket, man tröttnade. En tredje ansåg att det nästan blev lite hysteriskt. Det var enligt honom inte längre fråga om nyhetsförmedling.

Några framförde också kritik mot enskilda inslag. En reporter i Aktuellt ansågs ha varit alltför påstridig i en intervju. Några reagerade också mot bilder från en räddningshelikopter som gav intrycket att räddningsarbetet försvårades av TVs närvaro.

Alla intervjuade hade hållit sig informerade via TV även om det fortsatta händelseförloppet. Även i den delen var de flesta i stort sett positiva. Någon ansåg dock att det alltför mycket handlat om att leta efter syndabockar, en kritik som för övrigt även gällde tidningarna.

Tidningarna

När tidningarnas bevakning fördes på tal nämnde många spontant Expressen som ett dåligt exempel. Man syftade då på de listor över "Räddade, Omkomna, Saknade" som publicerades dagen efter olyckan.

Flera av de intervjuade hade sina anhöriga med på dessa uppslag, en del med foton. En av dem hade ringt upp tidningen, som emellertid inte visade någon förståelse, "Bilderna är ju offentliga handlingar, så vi har inte gjort något fel".

Under fredagen hade även andra tidningar publicerat listor med foton. Lokaltidningarna hade visat bilder på drabbade bosatta på orten.

Många av de intervjuade berördes illa av bildpublicering. Det förvånade dem både att passregistrets bilder är offentliga handlingar och

att tidningar kan publicera bilder utan anhörigas samtycke.

I detta fall tillkom något som gjorde det ännu tyngre. Många tidningar publicerade namnen och bilderna på de saknade under rubriken "Omkomna". Detta var i ett skede när många fortfarande hade hopp om att den anhörige skulle ha räddats, och långt innan den officiella dödsbekräftelsen kom genom beslutet om dödskrivning. Några tidningar bad om ursäkt dagen därpå.

Den tidiga publiceringen synes ha lett till en del misstag. I ett fall visade fotot en namne till den saknade. Den anhörige ringde upp tidningsredaktionen, som slog ifrån sig, "Det stod ju bara att hon var med på båten." I ett annat fall tog tidningen in bilder på den saknade som den anhörige aldrig hade sett tidigare, förmodligen fanns bilderna i tidningens bildarkiv. Även i det fallet slog tidningen ifrån sig.

En tidning visade bilder på ett äldre par som angavs ha varit passagerare ombord. Den intervjuade sonen hade reagerat kraftigt, eftersom föräldrarna vid tidpunkten för publiceringen inte fanns med på de officiella passagerarlistorna. Det var enbart på grund av egna efterforskningar som han hade kunnat anta att föräldrarna hade varit med ombord. Han kontaktade tidningen för att fråga varifrån de hade fått uppgiften, men tidningen vägrade att avslöja sina källor.

En kvinna var kritisk mot publiceringen därför att den skulle kunna medföra risk för inbrott i den omkomnes bostad.

En man hade reagerat mot en förstasida i en lokaltidning som samtidigt med porträtt på hans omkomna föräldrar visade bilder på livlösa kroppar i en räddningsflotte.

Kritik framfördes också mot bilder på sörjande som uppfattades som alltför närgångna.

I det längre perspektivet var de flesta nöjda med tidningsbevakningen. Det var främst genom den och genom TV som de fick sin information om det som hänt efter katastrofen.

Journalisternas uppträdande

Några av de anhöriga som besökte Estlineterminalen under onsdagen reagerade mot de fotografer som med teleobjektiv försökte fånga in oroliga anhöriga som tillfälligt lämnade den del av terminalen till vilken journalisterna inte hade tillträde.

På andra håll tycks det som om journalisterna i allmänhet respekterat önskemål från de sörjande att lämnas i fred. Som exempel kan nämnas Norrköping där man så småningom skapade en ordning som innebar att medierna inte vände sig direkt till de anhöriga.

De av de anhöriga som accepterat att låta sig intervjuas har inte haft något att anmärka på journalistens sätt att närma sig. I de fall en intervju har avböjts, verkar det ha accepterats. I några fall är det efter en tidningsintervju som den anhörige fångats upp i en anhöriggrupp.

7.14 SEAs Text-TV

SEA har haft permanent utrymme i TV4s Text-TV för information av olika slag.

Flera av de intervjuade anger detta medium som sin främsta informationskanal. De är mycket nöjda med informationen. Den stora fördelen är att man kan "läsa av" när det passar en själv. Många har för vana att göra detta med jämna mellanrum.

7.15 Böcker

En av de böcker som publicerats om katastrofen är "Estonia - Berättelsen om en tragedi" av Bodell/Kasvi/Lidén. Boken bygger på intervjuer med bl.a. ett stort antal överlevande.

En kvinna som förlorade sin man reagerade över att hon inte blivit kontaktad av författarna före publiceringen. På några ställen skildras vad mannen och hans kamrat - som överlevde - företog sig ombord och vad som hände dem de sista minuterna före förlisningen. Mannens fullständiga namn anges inte, men enligt den intervjuade kan många ändå förstå vem det handlar om.

7.16 Pressetik

Några av de av de intervjuade berörda inslagen i massmedia har behandlats av Allmänhetens Pressombudsman (PO) och Pressens Opinionsnämnd (PON).

Två anmälningar, båda från anhöriga, till PO avsåg inslag i Expressen torsdagen den 29 september, dagen efter färjekatastrofen. PO hänsköt ärendena till nämndens prövning. Båda fallen avsåg publiceringen, delvis på första sidan, av bilder på personer som varit passagerare ombord, däribland anmälarnas respektive makar. I en rubrikplatta mitt på sidan fanns de tre orden "DÖDA SAKNADE RÄDDADE". Expressen hade i det ena fallet publicerat bilden på den saknade makan utan anmälarens vetskap eller tillstånd och innan alla anhöriga var

underrättade. Inne i tidningen återfanns makens namn i den publicerade passagerarlistan. I det andra fallet hade hustruns bild återfunnits på inte mindre än tre ställen i tidningen och enligt anmälaren var det genom publiceringen som det ena barnet fick klart för sig att mamman hade omkommit.

I sitt uttalande återger nämnden de pressetiska regler som uppmanar tidningarna att alltid visa offer för brott och olyckor största möjliga hänsyn och att publicering av namn och bild bör prövas noga med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga. Enligt stadgad pressetisk praxis får namn och bild på brotts- och olycksoffer normalt inte publiceras förrän tidningen förvissat sig om att de närmast anhöriga underrättats. Nämnden framhåller att de pressetiska reglerna givetvis skall tillämpas även vid katastrofer. Genom bildpubliceringen och särskilt genom presentationen på första och sista sidan hade Expressen grovt brutit mot god publicistisk sed.

Även andra inslag har fällts av Pressens Opinionsnämnd. Tidningen iDAG hade den 3 oktober en stor uppslagen bild på fyra enskilda kvinnor som deltog i samling i Storkyrkan dagen före. Två av dem hade förlorat sin mor vid katastrofen, de andra var deras bästa väninnor. Nämnden anförde att det är en central del av pressens uppgift att skildra sorgen i samband med krig, våldsdåd och katastrofer. Det är dock av stor vikt att undvika publicering av varje bild som kan riskera att kränka den enskildes integritet. Nämnden ansåg att bilden av de fyra kvinnorna hade varit alltför närgången och medfört skada för dem. Genom publiceringen hade tidningen därmed brutit mot god publicistisk sed.

I en artikel i Journalisten nr 13/95 beklagar PO Pär-Arne Jigenius att "Årets nyhetsbild", ett foto av ett av katastrofens offer som bärgas från en flotte, inte blivit ett fall för PO. En huvudtanke med POs verksamhet är att en bedömning skall ske av publicitetsskadan för personer som är direkt berörda av en publicering. PO skall däremot inte fungera som någon allmän smakdomare som agerar utan att någon drabbats. När PO agerar på eget initiativ måste han först inhämta tillstånd från de närmast berörda. Eftersom identiteten på den döda kvinnan i flotten inte var känd för PO, kunde han inte ta upp saken. PO påpekar att även om en anhörig i detta fall anmält bildpubliceringen skulle tidningen ha kunnat hävda att den döda kvinnan inte var identifierbar och därmed hade anmälaren inte lidit någon påvisbar skada. PO framför att begränsningen i reglerna för verksamheten ibland kan uppfattas som onödigt snäv. Rimligen var det ett fåtal kvinnokroppar som bärgades från livräddningsflottarna. Många anhöriga måste ha frågat sig vid åsynen av Årets bild: Föreställer det min hustru, vår mamma eller vår väninna? Det krävs enligt PO ingen större inlevelseförmåga för att inse att bilden

måste ha varit plågsam för en vid krets av människor.

7.17 Allmänna tankar och reflektioner

Som redan framgått var flera av intervjuerna mycket öppenhjärtiga. Vi fick höra om familjerelationer och familjeöden, det kom fram tankar och reflektioner om livet och döden. Några anhöriga hade frågat sig om den dödes tid var utmätt - de hade sett tecken på detta i tiden före resan.

Tankar inför resan

Flera av de omkomna uppgavs ha haft betänkligheter och våndor inför resan till Estland. Det var många som egentligen inte hade velat resa. En man hade följt med mest för att gengälda att hans gode vän tidigare hade följt med honom på en motsvarande resa för att fira en födelsedag. Det hade krånglat till sig med biljetterna, och hustrun, som inte reste med, hade länge tvekat om hon verkligen skulle lösa ut dem. En annan man ogillade konferensresor i största allmänhet men tyckte att han som nyanställd inte kunde utebli. Flera ogillade båtresor, men hade följt med därför att resmålet eller reseprogrammet framstått som lockande. En kvinna som följde med båten i djupet hade gjort två resor med färja tidigare; den första gången hade båten bombhotats och den andra gången hade båten gått på grund. Tredje resan gick med Estonia.

Några av de anhöriga berättade att de hade reagerat inför den tilltagande vinden kvällen före katastrofen. De hade förstått att det skulle bli en besvärlig sjöresa, och tänkt sig in i hur det varit ombord. Andra berättade att de genast när de hörde om olyckan på onsdagsmorgonen hade tänkt att den anhörige inte kunde ha överlevt eftersom han eller hon säkerligen tagit sjösjukemedel och lagt sig tidigt.

Att inte få konkret besked

Det som löper genom många av berättelserna är upplevelsen av att inte ha fått ett konkret bud om dödsfallet i de fall kroppen inte påträffats. Detta hade präglat inte bara de första fasansfulla dagarnas pendling mellan hopp och förtvivlan. Insikten hade kommit steg för steg, men för några blev den ändå inte definitiv. Många beskrev hur de, utan vetskap eller bekräftelse, hade fått sluta sig till hur det förhöll sig. Det fanns personer som fortfarande ett halvår efter olyckan väntade på ett konkret

dödsbud. Som sagts tidigare verkade det som om besluten om dödskrivning inte uppfattades som en sådan bekräftelse.

Familj och vänner

Vi fick höra en hel del om reaktioner inom familjen efter olyckan. Det var t.ex. inte alls ovanligt att meningarna var delade i olika frågor, t.ex. om bärgning.

Många uppehöll sig vid betydelsen av den nära kretsen. Detta kom fram särskilt när vi frågade om deltagande i krisgrupper och anhörigföreningar. En vanlig reflektion var att sådant mera "institutionaliserat" stöd visserligen är värdefullt, men att det verkligt betydelsefulla är stödet inom familjen och av vännerna. En kvinna som förlorade sin son lovordade uppställningen från omgivningen, men kände ändå att familjen varit det största stödet. En man som förlorade sin hustru betonade att man måste finna stödet på nära håll. Andra hade helt avstått från mera professionellt stöd med motiveringen just att familj, släkt och vänner hade hållit ihop. Den vanliga bilden var ju också att familjerna snabbt samlades efter olycksbudet. Många hade sedan tillbringat en tid tillsammans, det förekom att man bodde hos varandra flera veckor efter olyckan.

En man som förlorade sin hustru förklarade varför inte han eller någon annan i familjen uppsökt en krisgrupp eller liknande. Familjen hade levt ett ganska lugnt liv genom åren utan några större bekymmer. De var därför bättre rustade att "ta en smäll". Därtill hade familjen fått ett fantastiskt stöd från vänner. En granne, som tänkt att det var bäst att mannen inte ensam tog emot olycksbudet, hade knackat på redan före kl. 7 på olycksmorgonen.

Två kvinnor, båda i 35-40 årsåldern, nämnde sina respektive motorcykelklubbar när de ombads tala om vad som varit särskilt bra. De tyckte båda att de hade fått ett otroligt stöd av vännerna inom klubben, som var spridda över hela landet. Den ena kvinnan berättade om den starka sammanhållningen, "vi är alla sorters människor, men det som förenar oss motorcyklister i klubben är att vi inte vill göra oss märkvärdiga och att vi har lite äventyrslusta i oss". Hon hade några månader efter olyckan besökts över en helg av dussintalet MC-klubbister.

Att vara "Estoniaanhörig"

Det var flera som frågade sig om det skulle ha varit annorlunda om

deras anhöriga omkommit i en mera "banal" olycka.

De gav på olika sätt uttryck för att de hade bestått med specialbehandling. "Som Estoniaanhörig behöver man inte sitta i väntrummet", uttryckte sig en kvinna. "Nästan vart man än vänder sig, så blir man mött med vänlighet och förståelse." En man berättade att posten frångick sina vanliga regler vid eftersändning av post, när tjänstemannen förstod att det gällde Estonia.

En kvinna ställde frågan, efter att ha läst igenom anteckningarna från intervjun, om någon skulle ha brytt sig, om föräldrarna i stället hade dött på motorvägen på väg till färjan. "Det sociala skyddsnätet finns nog i Sverige, men maskorna är väldigt stora".

Det fanns också de som menade att Estoniakatastrofen var en så speciell händelse att det borde vara fullt naturligt att frångå vanliga regler, t.ex. i fråga om socialförsäkringen eller vid beskattning av skadestånden till de drabbade. De ansåg att regeringen borde föreskriva sådana undantag.

8 Slutsatser och förslag

8.1 Avsikten med detta avsnitt

Som framgår av det inledande kapitlet 2, är huvudsyftet med denna rapport att för framtiden bevara vissa erfarenheter, som kanske inte kommer att kunna återfinnas lättillgängligt någon annanstans. Av erfarenheterna bör man dra lärdomar inför likartade händelser i framtiden. Det är avsikten med detta avsnitt. Framställningen bygger på händelser från M/S Estonias förlisning den 28 september 1994 till dess mitt egentliga uppdrag upphörde den 30 juni 1995.

Det är dock inte så lätt. Mycket kring Estoniakatastrofen, dess orsaker och efterspel är alltjämt okänt eller kontroversiellt och tidsperspektivet kort. Distans saknas. Det kan i många delar vara för tidigt att vara efterklok. Det betyder också, att för framtiden föreslagna förbättringar varken kan eller bör tolkas som kritik av det som nu gjordes eller underläts.

Jag har formellt sett varit enmansutredare, men reellt med ett uppdrag närmast att vara ett slags nationell ombudsman för anhöriga och överlevande i frågan hur de skulle kunna tillvarata sina intressen. Vårt förnuft är inte tills stor hjälp, när det gäller att fatta olyckor, tragedier och katastrofer. Möjligen kan förnuftet, om det får möjlighet därtill, hjälpa oss att hantera det hemska, som hänt. Starka känslor och de egna värderingar och förhållningssätt, som var och en bär med sig leder ändå, som vi sett, till svåra meningsmotsättningar mellan många av de berörda efter en katastrof som M/S Estonias undergång. En viktig fråga är, om dessa motsättningar varit av godo eller av ondo och i vad mån olika instansers sätt att hantera krisen varit ägnade att dämpa dem eller att stegra dem.

I de föregående redogörande avsnitten har jag försökt att objektivt beskriva det som faktiskt hänt. I detta kapitel återges mina egna slutsatser och förslag. Andra kan med andra utgångspunkter ifrågasätta dem och komma till andra slutsatser.

En utgångspunkt för såväl mitt handlande som mina slutsatser skall redovisas redan här. Det är övertygelsen att ovisshet generellt sett är av ondo, att det ofta är svårare att leva med ovisshet än att bära bördan av

och börja anpassningen till även en förfärande visshet.

Det som benämnes sorgearbete är väl just en sådan anpassning till något svåruthärdligt och svårfattbart. Dödsfall ställer ofta de anhöriga inför en mängd ovissheter i stort som i smått. Jag tror, att det generellt sett är viktigt att så många frågor som möjligt får sin lösning och kan avföras från listan över ovissheter, så att det egentliga sorgearbetet med dess psykiska läkningsprocess och ärrbildning kan börja så snart som möjligt.

Mina upplevelser efter Estoniakatastrofen har stärkt mig i den så redovisade uppfattningen.

8.2 Slutsatser

8.2.1 Allmänt

Drabbad av en katastrof är var och en, som lidit någon form av förlust eller tillfogats något slags skada. I vidaste mening drabbas alla de människor dom över huvud taget berörs och upprörs. M/S Estonias plötsliga och hemska undergång natten till den 28 september 1994 kan sägas ha slagit mot hela Sverige. Den blev också ett prov på vårt lands förmåga att klara ett riktigt stort och lika oväntat slag. Den inträffade under den korta tiden mellan den då sittande regeringens avgång efter valnederlag och den nya regeringens bildande och tillträde.

De närmast drabbade var de, som stått de omkomna närmast och förlorat dem de hållit kära. Även de överlevande är drabbade av genomgångna fasor och bördan av att veta sig tillhöra de få räddade. Några av dem hade även de anhöriga eller vänner, som försvann i djupet. - Vilket stöd och vilken hjälp fick nu dessa, de närmast drabbade? Hur har deras intressen kunnat tillvaratas?

Kretsen av de på detta sätt närmast drabbade kan inte med säkerhet bestämmas. För varje omkommen finns ett antal personer, som lider av den plötsliga bortgången. Juridiskt kan man för vart och ett av fallen, om det finns vetskap om förhållandena, fastställa antalet dödsbodelägare. Sådant säger inte alltid allt om vem som drabbats eller drabbats mest. De som gjort de största och mest smärtsamma förlusterna kanske inte räknas bland de närmast anhöriga enligt detta juridiska synsätt, även om de i och för sig setts som anhöriga och erhållit viss ersättning. Förlusten av ett barn - oavsett dess ålder - är exempel på en den mest smärtsamma förlust, vars allvar knappast speglas i det nu förhärskande synsättet på skadeståndsrättens område.

De anhöriglistor, som ursprungligen upprättades av Rikspolisstyrelsen

och sedan använts av Kommunikationsdepartementet, försäkringsgivaren Assurancesällskapet Skuld och mång andra i Sverige upptar drygt 3 000 personer. Detta antal är inte konstant eller slutgiltigt. Nya fakta kan ännu påverka det. Hur många som förlorat vänner vet vi ej. Antalet överlevande svenska medborgare var 49.

Några av de skadelidandes behov och intressen samt hur de blivit tillgodosedda kan man ha en uppfattning om och försöka värdera. Dit hör hur det gått med ersättning för ekonomisk skada, hur det fungerat med viktig information samt vägledning i ekonomiska och praktiska angelägenheter. Det mesta, som hur sorgen skall bearbetas, besvarandet av frågor om mening och uppfyllelse, s.k. existentiella frågor, hanterandet av emotionell och psykisk kris liksom spörsmål som berör pietet, respekt för de döda och på vad sätt deras död skall bli ihågkommen, minnesstunder och minnesvårdar är saker, som knappast någon kan ha någon välgrundad, allmängiltig mening om. Däremot kan man se om behov - särskilt behov av stöd och erkänsla på dessa områden - generellt sett blivit tillgodosedda eller inte.

8.2.2 Ersättningar från försäkringsbolagen

Allmänt sett har de skadelidande blivit väl ersatta av försäkringsbolagen. Detta allmänna omdöme skall ses mot bakgrunden av gällande rätt på området. Av de skadelidande uppburna belopp skall m.a.o. jämföras med vad som normalt utgår i Sverige vid olyckshändelse eller brott. En inte oviktig sak är att försäkringsgivarna handlade snabbt. Redan under hösten 94 - i många fall inom några dagar efter katastrofen - hade flertalet svenska offentliga och privata försäkringsgivare sett till att de skadelidande befriats från akuta ekonomiska svårigheter. Samma svenska försäkringsgivare och inte minst Arbetsmarknadsförsäkringar, AMF, underlättade även uppgörelsen med Skuld genom att på ett tidigt stadium klargöra. att de avstod från att begära återbetalning eller reduktion med avseende på vad de skadelidande redan uppburit från de svenska försäkringsgivarna. Som ett gensvar förklarade Skuld, att man ej reducerade beloppen med vad som redan uppburits från svenska försäkringsgivare. Man sade sig på båda håll avstå från s.k. "regresskrav". Rent juridiskt och terminologiskt kom just detta ord att användas felaktigt i detta sammanhang. Regressrätt innebär en försäkringsgivares rätt att om tillfälle gives kräva skadevållaren åter på vad som utbetalats i skadestånd. I fallet Estonia handlade det snarare om s.k. utlägg á conto. Om någon är försäkrad mot samma skada med samma villkor hos två försäkringsgivare, så kan man tänka sig att en av dem betalar, men

att den slutliga regleringen blir föremål för dispyter. Det väsentliga är, att alla försäkringsgivare underlättade en snabb och generös skadereglering genom att dels avstå från återbetalning av vad annan ersatte och dels och framför allt genom att ge prioritet åt en snabb handläggning.

Uppgörelsen med Assuranceföreningen Skuld kommer sannolikt att påverka den fortsatta utvecklingen av skaderegleringar efter olyckor med ett stort antal mänskliga offer.

Min slutsats och mitt allmänna intryck i denna del är, att de skadelidande utan onödigt tidsspill fått god ersättning rent ekonomiskt sett. Denna slutsats är dels generaliserande och dels byggd på gällande skadeståndsrätt. Det finns dock några grupper, som ser sig missgynnade eller tycker att ersättningen är oproportionerligt liten i förhållande till den lidna förlusten. Hit hör närstående, som inte juridiskt räknas som dödsbodelägare och föräldrar, som förlorat tonåriga eller vuxna barn.

8.2.3 Informationen

Frågan om rättidig och riktig information tillhandahållits kan inte besvaras på något enkelt eller entydigt sätt.

De närmaste timmarna och dygnen efter katastrofen har informationsläget beskrivits som kaotiskt. Rederiet och andra i färjedriften engagerade företag hade inte kompletta och riktiga passagerarlistor, saknade även andra uppgifter och brast i intern kommunikation. Deras tjänstemän t.ex. i Värtaterminalen hade följaktligen inte mycket att meddela i detta förtvivlade läge. Polisen prioriterade uppgifternas riktighet framför kravet på omedelbara besked. Olika telefonnummer dit oroliga uppmanades ringa blev snart blockerade och i praktiken oanvändbara. Anhöriga och andra har omvittnat, att TV i denna situation blev det man tydde sig till och bevakade i hopp om klarhet. Varken de olika televisionskanalernas eller dagspressens reportrar kan dock ha haft tillgång till mer eller säkrare information än de i räddningsarbetet engagerade myndigheterna.

Massmedias iver att informera ledde dock till felsteg. Jag citerar ur årsberättelse 1994 från Pressombudsmannen och Pressens opinionsnämnd (PO/PON): "Estoniakatastrofen aktualiserade två bildfrågor. Den första gällde personbilder - passfoton - på omkomna och saknade personer. Det är brukligt att personbilder på olycksoffer publiceras först när tidningen har anledning att utgå från att de anhöriga informerats om händelsen. I detta fall publicerades ett kollage av bilder på räddade, saknade och omkomna innan de anhöriga underrättats och innan man visste till vilken kategori respektive person på bilden hörde." Och

vidare: "Estonias förlisning ledde (även)till att närgångna bilder på chockade och sörjande anhöriga publicerades. TV är jämfört med pressen ett mer emotionellt medium och i TV förekom många sådana sekvenser. PO har till PON hänskjutit en sådan bild publicerad i en kvällstidning. Bilden togs under en minnesgudstjänst i Storkyrkan och visar fyra unga kvinnors oförställda sorg." För den första av dessa bildpubliceringar fälldes Expressen och för den andra Kvällstidningen iDAG. I båda fallen ansågs tidningarna av PON ha grovt åsidosatt publicistisk sed.

Det finns även andra vittnesbörd om att många journalister varit påträngande och visat långtgående brist på hänsyn, se t.ex. överlevande Kent Härstedts bok Det som inte kunde ske, Bonniers 1995, s 130 ff. Hänsyn och medkänsla har fått stryka på foten för en journalistisk drift, att komma nära lidandet, att återge autentiska röster hos dem, som drabbats. Min slutsats i denna del blir, att massmedia väl fyllt sin uppgift att ge information om katastrofen, men att dess omfattning och allvar fått många av dem att överge press- och mediaetiska principer till enskildas skydd. Den pressetiska beredskapen har varit otillräcklig.

Informationen från centrala myndigheter, framför allt Rikspolisstyrelsens identifieringskommission, uppfattades under tiden närmast efter olyckan, som senfärdig i förhållande till massmedia. Detta har redan påpekats. Några stödföreningar har också kritiserat det förhållandet, att det dröjde flera veckor innan man kunde få tillgång till en förteckning över anhöriga med adresser.

Dröjsmålet berodde på tvekan inför ett offentliggörande i det tidiga skedet. Det fanns en befogad oro för att de drabbade skulle besväras av närgångna journalister och okänsliga reklammetoder. Under den närmaste tiden efter det att några omkomnas identiteter blivit kända genom massmedia förekom även uppgifter om brott mot dödsbon. Det skulle röra sig om sådant som inbrott i saknades bostäder och affärslokaler samt bedrägliga fakturor till dem och deras företag. Bemödandena att göra sig vinning på tragedin var motbjudande. Så länge namnlistorna fanns enbart hos polismyndighet ansågs de som sekretesskyddade jämlikt bestämmelserna i 5 kap. sekretesslagen om förundersökning eller möjligen som arbetsmaterial undantagna från offentlighetsprincipen. Så fort listorna överlämnats till mig blev de offentliga och någon laglig grund för hemligstämpling fanns inte. Nå, det blev dock klart, att olägenheterna med offentlighet var överdriven och att listorna i vart fall måste finnas till hands för alla, som arbetade med olyckans följder för de drabbade. I framtiden bör sådant offentliggöras snabbare.

De brev, som kommunikationsministern under hösten 1994 skrev direkt till de drabbade, uppskattades av många, kanske de flesta.

Undantagen fanns bland dem, som såg sig åsidosatta genom regeringens och myndigheternas handlande.

Beslutet att inte bärga var ju också ett svårt besked för många. Jag återkommer till detta. Kvar står betydelsen av att de som drabbats får ett påtagligt tecken på deltagande från högsta ort.

Under hela perioden har Estoniakatastrofen och dess efterspel i skilda sammanhang tätt och ofta återkommit i nyheter, artiklar och rubriker. Ej sällan har jag med deltagande tänkt på alla dessa, som knappt kunnat uppleva en dag utan att i tidningen genom nya rubriker påminnas om det som drabbade dem. Som information betraktat har detta flöde ofta visat sig vara mogsägelsefullt och obeständigt och följaktligen i de delarna skapat mer osäkerhet än visshet. Detta gäller inte allt som publiceras men i väsentliga delar såsom t.ex. motstridiga påståenden och teorier om skeppsbrottets orsaker, vad som kan förväntas ske kring och med vraket och de omkomna samt angrepp och motangrepp i olika frågor. Olika uppfattningar har framförts i tekniska frågor. Tidvis har diskussionen flammat upp om vem eller vilka, som bär ansvaret, för den största olyckan i Norden sedan andra världskriget. Regeringen och andra centrala instanser har gjort uttalanden, som givits en innebörd, som sedan visat sig inte hålla. De två nationella stödgrupperna har ofta angripit regeringen och myndigheterna samt stundom varandra. Även kontroverser kring skaderegleringen med Skuld m.m. har varit föremål för en debatt i tidningar och TV, där även jag deltog.

8.2.4 Utfästelser

Mycket av de motsättningar, den spänning, smärta, vrede och besvikelse, som kommit fram såväl i den offentliga debatten som i möten med de drabbade hänger samman med utfästelser, besked eller erbjudanden från regeringen och andra, som sedan inte kunnat infrias eller där förverkligandet stött på svårigheter.

Med detta avses främst följande skeenden. - Både den avgående och den tillträdande statsministern gjorde uttalanden, som av många tolkades som ett löfte, att om möjligt bärga fartyget. Med vissa reservationer har experter därefter sagt det vara möjligt. I samstämmighet med Etiska rådets rekommendationer beslöt regeringen dock sedan, att varken bärga fartyg eller de kroppar, som kunde påträffas. - Samtidigt beslöt regeringen om såväl internationellt straffrättsligt som tekniskt skydd för vraket och platsen kring det. Det rättsliga skyddet, en mellanstatlig överenskommelse att straffbelägga dykning och andra företag mot vraket, visade sig bristfälligt, eftersom det endast är verksamt mot

lagöverträdare under de fördragsslutande staternas jurisdiktion och inte mot personer i alla andra länder. Det tekniska skyddet har såsom det är tänkt kritiserats från många olika synpunkter. - Den minnesgudstjänst på platsen för förlisningen, som ärkebiskopen ställt i utsikt, blev aldrig av. - En del tekniska besked från Sjöfartsverket om risken för icke auktoriserade dykningar m.m. har visat sig oriktiga. - Den nationella minnesvård i Stockholm, som utlovats, har dröjt bl.a. till följd av svårigheter att enas om en lämplig plats och att välja konstnär och utformning.

Det har inte framkommit någon anledning för mig att betvivla, att gjorda utfästelser liksom de oerhört svåra beslut, som fattats burits av en stark önskan, att efter katastrofen göra det allra bästa. Det framstår också som riktigt, att ansvaret i allt väsentligt legat så högt som möjligt, nämligen hos regeringen. Likväl är det emellertid också klart, att mångas förväntningar har svikits. Den vitt utbredda besvikelsen har kanaliserats tydligt av ledningarna för de två nationella stödgrupperna, som gått till hårda angrepp mot regeringen. Det har även förekommit av läkare ledd stödterapi, som bl.a. tagit sin utgångspunkt i att bitter besvikelse över Etiska rådets och regeringens ställningstaganden i bärgningsfrågan är berättigad.

En mycket stor del av de sörjande efter Estoniakatastrofen, om än ej det absoluta flertalet, är besvikna på regeringens beslut att ej bärga. Kritik riktas även mot vad man menar vara andra begångna felaktigheter.

Denna kritik har som sagts förstärkts i de nationella stödföreningarnas agitation och befästs även på andra sätt. Detta leder oundgängligen till den allvarliga frågan i vad mån sorgearbetet gynnas, försenas eller hindras av en sådan inriktning på långdragna beslutsprocesser och fel, som man lägger regeringen och andra centrala instanser till last. Frågan kan inte besvaras här. Den bör ställas till dem, främst inom psykiatri, psykologi och själavård, som har förutsättningar att finna svar.

En annan central fråga, som nu så här efteråt inställer sig är om och i vilken mån det över huvud taget varit nödvändigt att göra alla dessa utfästelser. Det kanske var alldeles onödigt och har möjligen skapat svårigheter, som dem förutan hade kunnat undvikas. Tankegången skall utvecklas närmare.

Både den avgående och den tillträdande statsministerns uttalanden snart efter förlisningen gavs ju allmänt den innebörden att fartyget med de ombordvarandes kroppar skulle bärgas, om detta över huvud taget var möjligt. Sedan beslöt regeringen att varken bärga fartygsskrovet eller sådana kroppar som kunde anträffas. Beslutet grundades inte på tekniska

eller juridiska hinder mot bärgning utan på andra skäl. Detta har givit upphov till en bitter besvikelse, hos många parad med misstanken, att beslutet egentligen var fattat från början och att de tekniska utredningarna och Etiska rådets överväganden endast var beställningsarbeten för att dölja detta och de verkliga - ekonomiska eller andra - motiven. Samtidigt har många anhöriga uttalat viss förståelse för att statsministern i den första bestörtningen uttalat sig som han gjorde, samtidigt som man beklagar, att utfästelsen inte hållits. Så här efteråt framstår det dock som olyckligt, att uttalandena gjordes. Det hade varit tillräckligt, att försäkra, att möjligheterna till bärgning liksom orsakerna till katastrofen skulle utredas så noga och så skyndsamt som möjligt.

Mångas starka önskan, att fartyget eller åtminstone så många som möjligt av de förolyckade skulle bärgas, bars av sammansatta känslor och motiv även vid sidan av den naturligt centrala önskan att få hem de avlidnas kvarlevor. En var fruktan för att de omkomnas frid skulle kränkas genom vrakplundring eller andra hänsynslösa tilltag. När man så kom till beslutet att inte bärga var det därför naturligt, att man i stället ville skydda fartyget och de ombordvarande döda på annat sätt. Sjöfartsverket förklarade, att detta kunde ske genom övertäckning. Man ville också skapa ett internationellt straffrättsligt skydd. Beslutet att övertäcka det sjunkna skrovet har emellertid utsatts för bitter kritik från skilda utgångspunkter. Även på den punkten kritiserar de nationella stödföreningarna regeringen och anhöriga klagar över beslut, som tagits över deras huvuden. Det rättsliga skydd, som åstadkommits har inte kunnat göras fullständigt i den meningen att begångna brott mot olycksplatsens frid inte kan beivras mot alla tänkbara gärningsmän. Däremot uppfattades dykningsförbudet av några anhöriga såsom riktat mot dem och hindrande dem att på egen bekostnad och eget initiativ söka bärga sina döda.

Det är naturligt att man inom regeringen och etiska rådet, ville erbjuda ett övertäckningsskydd för att tillmötesgå de anhöriga i deras oro, när det nu inte skulle bli någon bärgning. Nu efteråt, så framstår det dock som onödigt att fatta beslut i frågan redan i samband med det negativa beslutet i bärgningsfrågan i slutet av 1994. Någon liknande teknisk övertäckning eller inkapsling av ett sjunket fartyg har mig veterligen aldrig tidigare förekommit. Man hade kunnat dröja med ställningstagandet till dess de tekniska förutsättningarna var helt utredda och till dess frågan hunnit bli ordentligt genomlyst och klarhet vunnits beträffande de anhörigas önskemål.

Utfästelsen, att ärkebiskopen skulle hålla en minnesgudstjänst till havs på olycksplatsen, var inte påkallad och blev senare återkallad.

Det är tveksamt, om en nationell minnesvård i Stockholm kan anses

fylla något behov hos många. På flera orter finns minnesvårdar av olika slag, som fungerar för de sörjande där.

Sammanfattningsvis menar jag, att många av de utfästelser och ställningstaganden, som gjorts centralt, i efterhand framstår som onödiga eller förhastade. Vid de tidpunkter då de gjordes, såg det dock annorlunda ut för många. För egen del fann jag då ej någon anledning att avråda från eller kritisera vad som beslöts, ens om det funnits tillfälle till det. Bland de anhöriga och överlevande däremot blev många tidigt kritiska och från de nationella stödföreningarnas sida har denna kritik mot regering och andra centrala instanser blivit något av ett ledmotiv.

8.2.5 Vägledning i ekonomiska och praktiska ting

Alla drabbade som så önskar har haft tillgång till biträde av advokat eller annan jurist. I frågor rörande skadereglering har Skuld och andra försäkringsgivare stått för kostnaderna. De juridiska rådgivarna har i samband därmed besvarat även många andra frågor av rättslig och praktiskt ekonomisk art. De svenska advokater, d.v.s. ledamöter av Sveriges advokatsamfund, som engagerats i den centrala förhandlingsdelegationen eller som lokala ombud för skadelidande, har till helt övervägande del enligt min uppfattning fullgjort sina uppgifter på ett förtjänstfullt sätt. Framför allt genomfördes en analys av rättsläget och förhandlingarna med Skuld med berömvärd snabbhet och precision. För framtida bruk och begrundan vill jag dock göra ett par kritiska randanmärkningar. - Från ett par håll i landet kom under hösten 1994 påståenden om att advokater på ett sätt som uppfattades som stötande "raggade" uppdrag bland de anhöriga. Nu försvårades situationen av att den Internationella stödgruppen, DIS, i början agiterade för att den enskilde inte behövde någon advokat utan att det räckte med en fullmakt genom DIS direkt till förhandlingsdelegationen. Min uppfattning var en annan. Mina skäl är redovisade under 3.3.6.2 i denna utredning. - Vid något tillfälle brast det i kontakt mellan advokater i förhandlingsdelegationen och deras uppdragsgivare så att massmedia informerades före de sistnämnda. Det förefaller mig ha varit ett olycksfall i arbetet. Till sist uppstod oklarhet mellan en lokal stödgrupp och av dem anlitad advokat om vem som skulle svara för advokatarvode avseende åtgärder i samband med stödgruppens stadgeenliga bildande samt vad som hänförde sig till skadereglering å ena sidan och stödgruppens föreningsangelägenheter å den andra. Advokat får dock inte debitera klienten åtgärd utan att klienten på förhand underrättats eller på annat sätt blivit medveten om sitt betalningsansvar. Tvist mellan huvudman och advokat

om arvode och kostnad för utfört uppdrag kan, om huvudmannen inom ett år från mottagen sluträkning begär det, lösas genom skiljedom enligt Lagen om skiljemän (1929:145) och Advokatsamfundets stadgar.

Dessa detaljanmärkningar och enstaka klienters ofrånkomliga missnöje rubbar inte helhetsintrycket, att advokaterna väl svarade mot situationens krav.

I ett tidigare kapitel har jag beskrivit hur en juridisk byrå - visserligen företrädd av advokater men under hösten 1994 och påföljande vår ledd av en jurist, som då stod utanför Advokatsamfundet - grundade sitt handlande på otillräcklig kunskap om gällande rätt och under en period framstod som ett hot mot uppgörelsen med Skuld.

Socialsekreterare, sjukhuskuratorer och andra orten yrkesverksamma rådgivare har såvitt jag vet med få undantag också givit bra vägledning.

De svenska försäkringsgivarna ingrep, som redan nämnts, tidigt för att lösa akuta ekonomiska problem och har i samband därmed även lämnat praktiska upplysningar.

I intervjuerna med de anhöriga och på andra sätt framkommer glädjande det goda stöd, man även i praktiska frågor fått av arbetsgivare, t.ex. Statoil och Ericsson.

Många upplysningar och råd har kanaliserats på ett bra sätt genom stödgrupperna. Två av dessa har emellertid även skapat förvirring och oro genom kontroversiella budskap, tidvis inbördes osämja och i ett fall den nyssnämnda rekommendationen. att de anhöriga inte skulle anlita egna advokater.

Vittnesbörd både från de drabbade och från advokathåll, liksom antalet inkommande frågor och andra kontakter ger vid handen att det i denna situation varit av värde att en av regeringen utsedd särskild vägledare funnits till hands att besvara frågor och klart ange sin egen ståndpunkt beträffande skadeuppgörelsen och liknande.

Tillsamman taget förefaller det, att det absoluta flertalet av de skadelidande haft tillgång till den vägledning de behövt i ekonomiska och andra praktiska ting.

8.2.6 Krisstödet

Den viktigaste kunskapen om hur det direkta och personliga krisstödet fungerat får vi i de utförda intervjuerna med de anhöriga. Nu kan man visserligen säga, att många av deras utsagor säger väl så mycket om dem själva som om det de berättar. Å andra sidan stämmer den bild de gett av krisstödet väl med vad vi vet på annat sätt.

Stödet har i stort sett fungerat väl och bäst på orter med många

drabbade eller där resan med Estonia företogs av flera tillsammans på ett organiserat sätt. "Man blev Estoniaanhörig, alla visste". På orter med någon enstaka anhörig och i fall där den omkomne reste ensam eller bara tillsammans med någon annan har krisstödet ibland haft svårare att komma igång. Arbetsgivare och organisationer har spelat en positiv roll.

Överlag och trots enstaka anmärkningar talar man väl om kyrkans stödåtgärder. Dessa har uppenbarligen betytt mycket även för många som annars har föga kontakt med kyrkan. Man prisar också den lokala polisens sätt att fullgöra sina uppgifter. Bilden av vårdens och socialtjänstens insatser är mer skiftande.

Familj, vänner och enskilda föreningar har varit viktigast i de flesta fall.

På olika sätt har det kommit fram, att de anhöriga, som drabbats av Estoniakatastrofen på många sätt fått mer stöd och uppmärksamhet, än som blir fallet efter en mer alldaglig händelse, där någon faller offer för olycksfall på vägarna, på andra sätt eller genom brott. Det pekar på behovet av en generellt förbättrad beredskap för hantering av kris och katastrof. Som exemplet från Vilhelmina visar, så går det lätt och fort att bygga upp ett stort krisstöd just där man redan har en etablerad organisation, som arbetar till vardags med att stötta offren för olyckor och brott.

8.2.7 Etiska rådet

Kommunikationsministern Ines Uusmann har betygat, att Etiska rådet var ett värdefullt stöd för henne inför de nästan hopplöst svåra avgöranden, som regeringen ställdes inför. Men från anhörigas sida har Etiska rådet kritiserats från många synvinklar. De som bittert angripit regeringen har i regel i samma andetag också klandrat Etiska rådet. Några har menat att Etiska rådet bara gått regeringens ärenden under det att andra tyckt sig se att regeringen vältrat över en del av sitt beslutsansvar på rådet.

Man kan, menar jag inte på allvar ifrågasätta nödvändigheten i att regeringen tog ansvar för de svåra besluten i fråga om bärgning och annat. Inte heller kan man ifrågasätta regeringens behov i det läget av att rådgöra med i etiska frågor omdömesgilla personer utanför regeringskansliet. Frågan är om det var nödvändigt att göra det genom det formella tillsättandet av ett särskilt råd, vars göranden och låtanden kunde förväntas tilldra sig stor uppmärksamhet. Kanske hade det varit bättre att inhämta dessa synpunkter och förslag mer informellt och underhand.

Det var inte bra, att ledamöter av rådet gjorde egna offentliga uttalanden. Man borde syns det mig ha inskränkt sig till det gemensamma uttalandet och att hänvisa till det. Å andra sidan kan man inte klandra ledamöterna för dessa uttalanden, eftersom det i regeringsbeslutet att tillsätta ett råd stod, att detta skulle kunna medverka till diskussioner i etiska frågor samt bistå vid kontakter med överlevande, anhöriga och andra berörda från färjeolyckan. Med en sådan inriktning på rådets uppgifter borde emellertid, som ledamoten och läkaren Lars H. Gustafsson påpekar, åtminstone någon medlem ha varit friställd från andra arbetsuppgifter för att kunna arbeta mer intensivt och särskilt då genom fler och mer systematiska kontakter med anhöriga. Som det nu blev har Etiska rådet av många uppfattats som en etablerad elit i Stockholm, som fällde diktat om rätt och fel utan närhet till de drabbades verklighet.

8.2.8 Om dödsbud, dödförklaringar, minneshögtider och gravskick

De något otidsenliga och otympliga reglerna i ärvdabalken om dödförklaring med deras långa frister sates i fallet Estonia mer eller mindre ur spel. I stället tillämpades administrativ dödskrivning. Det är emellertid fortfarande oklart, om inte dödförklaring i många fall kan komma att krävas i ett senare skede och hur den civilrättsliga dödförklaringen förhåller sig till den förvaltningsrättsliga dödskrivningen och vilka rättsverkningar endera institutet har. En översyn av dessa frågor bör göras.

Många anhöriga har påtalat frånvaron av ett egentligt och officiellt besked om den saknades död. Hur den bristen skall botas i en likartad situation i framtiden, där flertalet omkomna inte kan bli föremål för vanlig dödsattest, bör också uppmärksammas i sammanhanget.

Det har framkommit att begravningsbyråer inte hade rutiner, då det gällt att arrangera ceremonier för saknade personer.

Det har också visat sig, att kyrkan och kyrkogårdsförvaltningarna inte tillmötesgått olika önskemål från de anhöriga. Som exempel kan nämnas en önskan att sätta upp en minnesvård på kyrkogården över den omkomne, men utan att dennes kvarlevor kunnat begravas där. I något fall har efterlevande make önskat detta för att sedan, när det egna livet var till ända få begravas under den vården. Andra efterlevande har önskat, att efter sin egen död få askan utströdd i havet där Estonia sjönk eller att få sin kista sänkt där. Det förefaller angeläget att här gällande regelsystem ses över, så att de bringas till enhetlighet och bättre

samklang med människors önskemål i skiftande sorgesituationer.

8.2.9 Polisen

Polisen har, som på flera ställen framgått i denna utredning, fungerat väl. Enskilda polismän har i mänsklig omtanke stundom gått utöver sina tjänsteåligganden, vilket har uppskattats mycket.

Ett par lärdomar för framtiden kan ändå dras. För det första tror jag, att man måste uppmärksamma vad man kan kalla informationsdilemmat, nämligen det förhållandet att massmedia blir allt snabbare och effektivare i sin rapportering under det, att polisens - och andra myndigheters - krav att endast uppgifter vars absoluta riktighet man kan stå för får spridas och vidarebefordras. I kris- och katastrofsituationer förblir polisen tyst rätt länge medan massmedia öser ut information, som ibland är vinklad. Detta inger betänkligheter ur psykologisk beredskapssynpunkt, samtidigt som det naturligtvis är viktigt att polisens uppgifter är tillförlitliga. Jag har ingen lösning på hur avvägningen skall kunna göras bättre, men upprepar vad som skrivits på annat ställe, att problemet måste uppmärksammas. Kanske måste man ändå ta risken, att det uppstår någon smärre felaktighet, om väsentligt större snabbhet kan vinnas på så sätt?

Det förefaller även, att man kan förbättra informationen från centralt håll till samtliga polisdistrikt redan från det den första kännedomen vunnits om en större katastrof, som kan medföra arbetsuppgifter för polisen, så att alla är underrättade från första början.

8.2.10 En särskild vägledare

Det var bra, att regeringen förordnade en särskild vägledare för de anhöriga och överlevande i frågan hur de skulle ta tillvara sina intressen. Att jag i den funktionen fyllt en uppgift har utsagts av enskilda anhöriga och överlevande, som känt trygghet i vägledningen i svåra frågor. Från advokathåll har man betygat den betydelse jag haft för att skapa en fungerande förhandlingsmodell och för att komma till ett snabbt förhandlingsresultat, när det gäller skadeersättningarna. Samtliga anhörigföreningar, såväl de nationella som de lokala stödgrupperna, som jag haft kontakt med uttalade önskemål, att jag skulle bli kvar i min funktion till dess full betalning erhållits från Skuld, även om det skulle dröja till efter tidpunkten för mitt förordnandes utgång. Jag har emellertid också tagit emot kritik och besvikelse, varav dock en del

egentligen gällde regeringen och andra centrala instanser.

Möjligen hade jag kunnat fylla min uppgift bättre, om jag förordnats tidigare. Även stödgrupperna har uttryckt en sådan uppfattning. Här kan erinras också om att en av de nationella stödgrupperna sagt, att det skulle ha räckt med lokala stödgrupper om namnlistorna över de anhöriga blivit tillgängliga och offentliggjorda tidigare.

När jag tillfrågades av dåvarande civilministern om detta uppdrag hade det gått mer än en månad efter katastrofen och när jag började arbeta med det hade mer än sex veckor förflutit. Både de lokala och de nationella stödgrupperna hade då redan formerats, men utan den samordnande centrala punkt, som möjligen skulle ha kunnat förebygga många missförstånd och onödiga motsättningar. Det är möjligt, att åtskilligt av det, som vållat oro och ovisshet bland de anhöriga kunnat undvikas om en särskild vägledare kunnat börja arbeta på ett tidigt stadium tillsammans med de lokala stödföreningarna och efter adresslistor, som kunde fyllas på allt efter inkomna nya besked. Detta gäller inte minst de anhörigas förnimmelser av att man inte lyssnat på dem och att viktiga beslut fattats över deras huvuden.

Åtskilliga missförstånd har frodats kring min rätta ställning och mitt uppdrag. Bland de anhöriga och dem som arbetat med att stödja och hjälpa dem har det varit ganska vanligt, att man sett mig såsom något slags representant för regeringen eller som regeringens samordnare. Måhända hade tydliggörandet av min rätta roll som oberoende vägledare och utredare varit lättare, om jag och mina medarbetare haft arbetsrum någon annanstans än på ett departement och med annan adress och teleanknytning än regeringskansliets.

Kontakterna med just regeringen och centrala myndigheter skulle ha underlättats, om det även där fanns ett ställe, där alla frågor väckta av katastrofen fokuserades. De möten med en nära medarbetare till samordningsministern, som nu förekom gjorde nytta, men kunde inte avhjälpa bristen på överblick och samlad handläggning.

8.3 Förslag

8.3.1 Förslag till regeringen:

- Att alla, som befordrar passagerare eller gods till sjöss eller i luften skall vara skyldiga att, så långt det är möjligt och rimligt, alltid kunna tillhandahålla fullständiga och riktiga förteckningar över passagerare, besättning och andra ombordanställda med namn och övriga uppgifter, som behövs för identifiering av dem och deras

anhöriga;

- Att en sådan ordning upprättas, att dessa förteckningar vid inträffade olyckor, katastrofer eller hotande sådana kan göras tillgängliga utan dröjsmål för var och en som behöver dem i arbete för att stödja de direkt eller indirekt drabbade;

- Att regeringen tillsätter en arbetsgrupp för att se över rutinerna inom regeringskansliet vid inträffade eller hotande större olyckor och katastrofer, varvid särskilt bör beaktas behovet av snabb och riktig information till drabbade och allmänhet, betydelsen av ett samlat grepp och konsekvent uppträdande från regeringens och centrala myndigheters sida, analys av de humanitära, ekonomiska, psykologiska och politiska följderna av tänkbara beslut, allt för uppnåendet av en beslutsordning som är snabb utan att vara förhastad. Vidare skall då från fall till fall kunna övervägas behovet av särskild vägledare för de drabbade, personliga meddelanden till dem från regeringen, särskilda arbetsgrupper eller rådgivare till stöd för regeringen eller de drabbade, åtgärder för att få igång erforderliga insatser inom drabbade kommuner samt behovet av ekonomisk och annan hjälp till lokalt stödarbete m.m.;

- Att regeringen initierar en översyn av de civilrättsliga reglerna i Ärvdabalken om dödförklaring å ena sidan och s.k. administrativ dödskrivning å den andra, deras rättsverkningar, hur de förhåller sig till varandra och - om det behövs - föreslår lagändringar. Härvid bör även övervägas frågan om ett auktoritativt besked om dödsfallet i de fall, då det varken finns dödförklaring eller dödsattest;

- Att regeringen låter utreda hur det generellt sett förhåller sig med krisberedskapen i vårt land i samband med alldagligt förekommande förluster av liv eller hälsa genom olyckshändelser, brott eller andra svåra upplevelser i Sverige eller utomlands, allt med inriktning på hur de närmast drabbade bemöts och vilken hjälp de får av försäkringsgivare, försäkringskassor, vården, kyrkor och samfund, socialtjänsten och frivilliga organisationer.

8.3.2 Förslag till centrala myndigheter:

- Att Socialstyrelsen överväger åtgärder för att befordra den kommunala socialtjänstens kunskap och förmåga att hjälpa till vid kriser och

katastrofer.

- Att Rikspolisstyrelsen överväger hur man vid kris och katastrofer skall kunna ge snabbare information om väsentliga fakta utan att allvarligt äventyra tillförlitligheten samt hur man kan bättra den initiala informationen i sådana fall till de lokala polismyndigheterna.

8.3.3 Förslag till landsting, sjukhuskuratorer, kommunala socialnämnder, lokala polisdistrikt, församlingspräster och diakoner, brottsofferjourer, frivilligorganisationer - kort sagt till alla, som kan ha en uppgift vid olycka, kris och katastrof:

- Att överväga, om man på orten har den beredskap, som behövs och om de drabbade får den hjälp och det stöd, som de behöver, vilket övervägande bör göras mot bakgrund av att det på alla orter finns människor som drabbas av olyckor, brott eller andra svåra öden och eftersom ingen kan säga om, var eller hur nästa större katastrof kommer att inträffa; allt i syfte att en bra lokal krisberedskap skall inrättas - om den inte redan finns!

RUBRIKER UR AFTONBLADET OCH DAGENS NYHETER UNDER HÖSTEN 1994

Varje dags rubriker är upptagna i den ordning de förekommit i tidningen - den översta i regel på första sidan o.s.v. Några av de smärre notiserna är ej medtagna.

28/9

AB Uppl.1:

- Det kan vara över 700 döda. Färja sjönk i Östersjön i natt
- Hundratals drunknade
- Jag kastade mig i havet sekunderna innan färjan sjönk
- Ögonvittne: Vi kunde inte sätta i våra livbåtar i stormen
- Något måste ha gått fel
- Fartyget borde tåla dåligt väder
- Rederiet: Det är ofattbart
- Krisarbete tillsammans med polisen
- Krisgrupper tar hand om de anhöriga
- De flesta resenärer brukar vara svenskar
- Färjekatastrofen minut för minut
- Estonia svåraste olyckan

Uppl. 2:

- 750 döda i färjekatastrof
- Ett mirakel att de lever. I morse kom de skadade till Huddinge
- Minst 750 dog i natt
- Jag kastade mig i havet sekunderna innan färjan sjönk
- Det var ett helvete
- Helikopterpiloten: Människor flöt omkring överallt i vattnet
- Jag lider med de anhöriga (Ingvar Carlsson)
- Något måste ha hänt ombord
- Fartyget borde tåla dåligt väder

(Även andra rubriker från Uppl. 1.)

- Man känner sig så liten.
- Stockholms hamn i morse: Anhöriga förlamade av sorg

Uppl. 3:

- Minst 800 döda
- Överlevande berättar - Ett mirakel att vi lever
- Överlevande berättar om skräcknatten
- En lucka var öppen

- Besättningsman: Vattnet forsade in, sedan började båten kränga
- Jag kastade mig i havet
- Pierre Isaksson var med ombord
- Bildt: Jag hade vänner ombord
- Chockad statsminister flög till Åbo för sorgehögtid
- Djup sorg bland poliser i dag
- Nämndemän med på Estonia
- Kjell skulle mött vännerna i morse
- Räddaren Kennet, 27 en av nattens många hjältar

29/9

DN:
- Värsta sjökatastrofen
- Estonias ofattbara öde
- Läcka kan ha sänkt fartyget
- Flickorna orkade inte
- Nationell gudstjänst
- Jag såg många som inte orkade
- Tröstlös syn mötte räddare
- Förfrusna och drunknade flöt i vattnet
- Ovisshet och sorg
- Osäkerhet om efterlevande får ersättning
- Förbön i flera kyrkor
- Kungen i TV djupt skakad

AB:
- Hemma från dödens hav. Nu måste vi få en förklaring
- Över 800 människor dog i Östersjöns iskalla vatten - Maria Fagersten, 34, överlevde Jag bara skrek: Vi måste ut
- Kropparna sögs in i propellrarna
- De levde, men vi kunde inget göra
- Varför, varför måste de dö
- "Älskade ...jag trodde inte"..
- I morse fick Jana sin Altti tillbaka igen "Jag tackar Gud för att jag lever"
- "Kom hit, det är grönt nu" Tom lever - men han förlorade 60 arbetskamrater
- Efter sex timmar i havet hörde Anders Ericsson räddarens röst
- Hallå pappa, jag lever. Alla trodde att Mikael var död - tills han ringde hem. Jag är sportdykare - det räddade mig

- Jag hann inte tänka på döden
- Kaptenen på Silja Europa ledde räddningsarbetet
- "Jag bände upp hans händer". Marinens Kenneth räddade sex och väntade själv i vattnet
- De anhöriga: Allt var kaos
- De sa att Magnus och hela hans familj var döda - och sen ringde han från Helsingfors
- VD:n gömde sig
- Dödsbud om överlevande
- Namnlistorna var felaktiga
- May Day, May day
- Katastrofen - så kunde det hända
- Gråt och skrik - det hjälper
- De överlevande: 140 namn
- Vad ska vi göra nu, Gud? Lennart Koskinen skriver ett öppet brev till Vår Herre

30/9

DN:
- Offren vi inte får glömma
- I tystnad inleds den sista resan
- Dyr bärgning
- Namnlistor i DN på de som hittills bekräftats saknade, räddade och döda
- Fler färjor drabbade av skador
- Påven ber för olycksoffren
- Flottarnas nödutrustning användes inte
- Sjösäkerhetsregler ger ingen garanti
- Dyr och riskfylld bärgning
- Stödgrupp i fyra år
- Chock är krisens första fas
- Katastrofens offer på väg hem

AB:
- Därför sjönk katastroffärjan. Sjöfartsverket visste om tidigare tillbud
- De hjälpte varandra att överleva helvetet (om Sara Hedrenius och Kent Härstedt)
- Livlinan som brast
- De kände till felet
- Först efter att 800 människor dött reagerade sjöfartsinspektionen

- Dödsfärjan skall filmas idag
- De gav varandra ett löfte för livet
(Sara Hedrenius och Kent Härstedt)
- Ingen dyrare smäll för oss
- För redarkungen Ronald Bergman är Tallin-linjen en lysande affär
- En vanlig färja går i hamn. Cap Camille ägs av samma företag som katastroffärjan Estonia. "Rostholk som inte borde få trafikera civiliserat vatten" (Cap Camille). Yrkeschaufför: Båtarna är hemska - jag hatar att åka med dem
- Saknade eller döda (namnlista)
- Mats, 12, förlorade hela sin familj
- Estniska stad sörjer sina vänner
- När tillvaron slås i bitar (Yrsa Stenius)
- Hur skall det gå för barnen i Lindesberg
- Polisen vill ha hjälp med identifieringen
- Rätt flotte hade räddat kvinnorna
- Färjornas kamp. I potten: hundratals miljoner och tusentals liv
- 41 kistor av papp - alla utan namn

1/10

DN:
- Färja kör trots skador
- Varför överlevde just jag
- Änkan har skapat egen krisgrupp
- Inre porten inte säkrad tror expert
- Odell utreder sjöfartsinspektionen
- Lena skaffade egen krisgrupp
- Gudstjänst för offren i London
- 800 sökte tröst i Lindesbergs kyrka
- En kavaljer i stormnatten
- Kommissionen tar videofilm till hjälp
- Små kuber kan fördröja kantring

AB:
- Sveriges farligaste färjor. Listan på vilka du skall undvika
- Skandalen växer fram (om säkerhetsaspekten)
- Här hittas dödsfärjan
- Nu får dykare lösa gåtan
- Överlevande berättar: Hon sjönk med öppet bogvisir
- Återförening på sjukhuset

- Det är bara "överlevare" som klarar sig
- Så farliga är färjorna
- Nästan alla har brister
- Silja Europa körde med trasig port - efter katastrofen
- Samma fel på sex färjor

2/10

DN:
- Vatten inne i hytterna
- Jag hörde hur det slog under flotten
- Vattnet strömmade in från bildäck
- Hela världen sörjer offren
- Firandet blev minnesstund
- Till sist glittrade bara nödljusen över vattnet

AB:
- Skräcktimmarna i räddningsflotten. "Jag överlevde tack vare min egoism"
- En död kropp höll mig varm. Morten Bojes, 28, Jag överlevde för att jag var egoist. Jag har mycket svåra skuldkänslor
- Vågar du åka med Stena
- Först bilden av dödsfärjan
- Sverige sörjer offren

3/10

DN:
- Hundratals ljus för de döda
- Sörjande samlade i landets alla kyrkor
- Hundratals ljus minde om offren
- Samarbete om sjösäkerheten
- Nödropen hördes inte hit
- Människoliv mindre värda på sjön

AB:
- Sorgen
- Vi gråter för våra älskade, våra barn, föräldrar, vänner - och medmänniskor
- Tysta tårar - och skrik av sorg
- Här videofilmas katastroffärjan

4/10

DN:
- Första bilderna på Estonia
- Experternas riskbedömning ofta fel

- Visiret slets bort visar filmbilder
- Sverige vill ha bärgad Estonia
- Elva personer utreder olyckan
- Sorgen behöver symbolhandlingar
- Fler insamlingar startade

AB:
- Estlandsfärja gick på grund. (om Cap Camille)
- Hela färjan skakade till
- Låset höll inte - då sjönk färjan
- Nu svetsas alla bogportar fast

5/10

DN
- Bärgning snabbutreds
- Bärgning av offren snabbutreds
- Fartygets befäl kritiseras av kommissionen
- Möte med anhöriga idag
- Anhörigas ersättning begränsad
- Skuldkänslor vanliga
- De första offren snart identifierade
- Omöjligt spänna fast flytvästen

AB
- Varför gjordes ingenting
- Ingen ansvarig för katastrofen
- Ni måste bevisa att er pappa dog
- Pengarna skall betalas ut så snabbt som möjligt

6/10

DN
- Enormt svår att bärga Estonia
- Experterna tvivlar på bärgning
- Estonias var när maxfart
- Minnena lever kvar på Utö
- Skadestånden till drabbade kan höjas
- Fem tusen samtal om offren

AB:
- Haveriet var väntat. För tolv år sedan slog experter larm om farliga bogportar

7/10

DN:
- Estonia-rederi slutar med färjor
- Många frågetecken ha oroliga anhöriga

- Kritik mot långsam rapport (klassningsällskapet Bureu Veritas)
- Ersättning till de anhöriga

8/10

DN
- Polisen sörjer
- En onödig katastrof
- Redaren slåss för förlorad heder
- Snabbutredning av bärgning
- Strejk stoppar tänkbar bärgare
- Här får sorgen komma fram
- Nu drabbade katastrofen oss (polisen)
- Experter kräver höjd säkerhet

9/10

DN
- Olycksfärjan valde farlig väg i ovädret
- Frågor och svar om katastrofen
- Fel svetsa igen bogportar
- Arbetskamrater hedrades

10/10

DN
- En timme utan bogvisir
- Färjeresenärer bör utbildas i livräddning

11/10

DN
- Bärgning river upp alla sår
- Dykare redo att söka offren
- Hemtransporten sker med färja
- Anhöriga samordnar krav

AB:
- Estlands sorg är inte som vår (Yrsa Stenius)

12/10

DN
- Bärgning tidigast sommaren 1995
- Fasansfull journalistik
- Mycket svårt att bärga
- Biskopar tveksamma till bärgning
- 24 av offren har identifierats

AB
- Bärgning svårare än jag trodde (Ines Uusmann)

- Stormlåsen på bogvisiret kan ha varit öppna

13/10

DN
- Låt färjeoffren vila i frid
- Resenärer väljer att åka färja igen
- Estonias nödrop spelas upp

14/10

DN
- Planer på monument över offren
- Kritik mot bolaget som besiktigade

AB
- "verkligen illa, det ser verkligen illa ut nu här" sista orden från Estonia
- Vi har svår styrbord slagsida, 20-30 grader Estonias sista radiokontakter - ord för ord
- Plötsligt försvann hon från radarn - kaptenen på Silja Europa berättar om katastrofen

15/10

DN
- Haveri kalkylerad risk för sjöfarten
- Kontroll från tre olika håll
- Estniskt rederi tar över Tallintrafiken

AB
- Estline fortsätter Sverigetrafiken

16/10

DN
- Redarnas krav styr tafatt sjöfartsverk
- Bärgning inget krav för utredare
- Radioröst identifierad

AB
- Estonias nödrop störddes av ryska militärer
- Ryska militärer störde nödropen

17/10

DN
- Förändringar svåra att få igenom (enligt Sjöfartsverket)
- Bärgning ett krav i Borlänge
- Besked om Estonia efterlyses

18/10

DN
- Bogvisiret slet upp hål i skrovet

- Bogvisiret slet upp hål
- Inget skadestånd för lidande
- Låsen stod inte emot jättevågorna

AB
- Hans fru följde Estonia i djupet
- Jag vill träffa andra som drabbats (Kent Härstedt)
- Kent blir Schoris närmaste man

19/10

DN
- Bogvisiret funnet i färjans närhet
- Hög fart i hårt väder
- Ännu ovisst om bärgning
- Mamman fanns på Estonia (estniska barn)
- 21 identifierade omkomna hedras med minnesstund

AB
- Livet efter katastrofen. Hoppas jag kan hjälpa andra
- Kanske blir det en bok
- Skall katastroffärjan bärgas

20/10

DN
- En ordlös sorg och saknad
- Anhöriga vill få hem de sina
- Bilder av visiret ska analyseras
- Beslut om bärgning skjuts i upp
- Kortege till Riddarholmen
- Tröstens ord inför sista resan

AB
- Sista färden

21/10

DN
- Utfärdsbön om kärlek
- Stockholm stannade till i tystnad
- Att överleva ger skuld och smärta

AB Mittuppslaget:
- Skynda dig älskade
  skynda att älska
  dagarna mörkna minut för minut
  tänd några ljus det är nära till natten
  snart är den blomstrande sommaren slut

(Utfärdsbön i Riddarholmskyrkan)

22/10

DN - Försäkringsnät skyddar rederiet

AB - 23 dagar efter katastrofen. Skål för livet. Kent och Saras hela berättelse - bara i Aftonbladet
- "Den här natten går aldrig att komma över"
- Jag är för evigt länkad till Sara, vad som än händer
- Skål och tack för hjälpen

23/10

DN - Estline satsar på säkerhet
- Kyrkan viktig i kris
- Skadeståndens storlek rederiets val
- Etiska skäl för bärgning

24/10

DN - Bilfärjor måste byggas om

25/10

DN - Finlandstrafiken halveras
- DN granskar säkerheten
- Passagerare sviker färjorna
- Anhöriga bör gå samman
- Estline ville minska Estonias fart

26/10

DN - Omöjligt bärga alla omkomna
- Efterlevande kan få ersättning redan nu

27/10

DN - Snabb bärgning möjlig

AB - Jag såg bogvisiret lossna

28/10

DN - Som om det aldrig hade hänt
- Anhöriga bildar stödgrupper
- Estline nystartar i november

- Sorgen Vilar tung över Vöru (Estland)

29/10

DN
- Havet en grav för mor och far
- Stiftelse föreslås för anhöriga
- USA-fond för färjeolyckans offer i Estland
- Ljus vid havet för Estonias offer

31/10

DN
- Sjöbefäl var orolig för säkerheten

1/11

DN
- 470 saknade dödförklaras
- Estonia gick under för snabbt
- Enighet om att visiret bör bärgas
- Estonias offer kan dödförklaras
- Norden får världens strängaste portregler

AB
- Estoniaoffrens anhöriga kan få ersättning till jul

2/11

DN
- Ännu inget stöd från regeringen
- Nya krav på säkerhet

AB
- Skall Estonia bärgas. Nej 62% - Ja 22% - Vet ej 16% - 856 intervjuade

3/11

DN
- Estonia-offren hemma

4/11

DN
- Anhöriga går samman

6/11

DN
- Siste bilden från Estonia
- Flämtande ljus för havets offer
- Estonia-offer utsatta för brott
- Nödrop från Estonia blev förvanskat

7/11

AB
- Mikaels bild när Estonia sjuknker
- Mikael tog sista bilden av Estonia
- Den sista bilden från Estonia

8/11

DN
- Anhöriga skall få juriststöd (förordnandet av Peter Nobel)
- Namnen på alla de omkomna svenskarna

10/11

DN
- Jannu Aser överlevde - dubbla livbälten räddningen
- Räddad sjöman seglar igen

AB
- Därför sjönk Estonia. 24 sidor om natten vi aldrig glömmer
- Farten sänkte Estonia
- Han lever
- Mannen från sista bilden på Estonia berättar
- Extra tidning: Estonias undergång
- De överlevde - och berättar vad som verkligen hände

11/11

DN
- Estonia-dykning börjar snart
- Slump på slump ledde till Jannu

AB
- Första mötet sedan Estonia
- Jag kände igen mig direkt på din bild

12/11

DN
- Estlandslinje öppnad igen
- Omtvistad gudstjänst ställs in

AB
- "...och under oss ligger Estonia"
- från Mare Balticums jungfrufärd

13/11

AB
- Estonias bogvisir bärgas i natt

15/11

DN
- Anhöriga bör bilda bärgningsgrupp (Internationella stödgruppen)

16/11

DN
- Saknad blir dödförklarad snabbare
- Färjor tappade var tredje passagerare
- Sjövarning utfärdas för olycksplatsen

18/11

DN
- Folk mår dåligt av ovissheten
- Det Norske Veritas ilsknar till
- Bärgning av visir avbröts
- 12 svenskar dödförklarades

AB
- Estonia bör få ligga kvar (Gunnar Fredriksson)
- Varför får vi inget svar Carlsson (Harriet Långström)

19/11

DN
- Bogvisiret är bärgat.
- Visiret upp ur djupet

AB
- Första bilden på bogvisiret. Här bärgas bogvisiret

20/11

DN
- Sargat bogvisir kan ge svar
- Estonias visir svårt skadat

AB
- Bogvisiret blir minnesmärke

21/11

DN
- Estlines nya färga ur trafik

22/11

DN
- Krisgrupper får kritik av anhöriga
- Vågorna knäckte visiret - inte farten
- Svårt ordna krishjälp i storstad
- Sörjande känner sig övergivna
- Katastrofhjälpen blev kaotisk

23/11

DN
- Sjösäkerhetschefen backar (i sin kritik av klassningsällskapet)

AB - "Hjälp oss som blev lämnade" öppet brev till Estonias ägare

24/11

DN - Estonia blev helt godkänd
- Bärgning kan bli gravskändning
- Estonia felfri vid sista inspektionen

25/11

DN - Stormen var inte extrem
- Dykare går ned nästa vecka

AB - Dykare går in i vraket

27/11

DN - Tungt avsked till havs
- Ett stilla farväl till havs
- Fellingsbro två månader efter katastrofen
- Vardag i sorg och samhörighet

AB - 700 tog farväl av Estonias offer

29/11

AB - Så skall Estoniadykarna arbeta

30/11

DN - Estonia undersöks. Plattform med dykare framme på torsdag

2/12

DN - Dubbla skydd på färja

AB - Dykarna mötte kaos på Estonia

3/12

DN - Estonias inredning helt förstörd
- Dykarna har nått Estonia

4/12

DN - Jag vill få hem min dotter

9/12

DN - Möjligt bärga Estonia

11/12

AB - Etiska rådet: Låt Estonia ligga kvar i Östersjön
- Estonia ska inte bärgas. Regeringens etiska råd vill att havet skall bli offrens grav

12/12

DN - Troligt nej till bärgning
- Etiska rådet emot bärgning
- Uppgörelse nära med försäkringsbolag

AB - Enigt råd: Estonia skall inte bärgas

13/12

DN - Allt pekar mot nej till bärgning
- Respekt för döda och levande
- Fridlys haveriplatsen
- Bärgning tekniskt möjligt

AB - Råd som väger tungt

14/12

DN - Monument hedrar offren

15/12

DN - Fruktansvärt uppgift bärga döda
- Anhöriga får besked av polis

AB - Så överlevde vi. De sex räddade från Kent & Saras flotte berättar
- Extra tidning: Livets flotte på dödens hav 24 sidor

16/12

DN - Estonia skall begravas
- Estonia bärgas inte
- Carlsson beklagar löfte
- Hoppets släcktes
- Gravplatsen ges rättsligt skydd

- Bilrampens lås helt förstörda
- Beslut väckte storm av känslor

19/12

DN
- Begränsningar glömdes. Estonia och Mare Balticum inte byggda för öppet hav
- Oljan måste bärgas

20/12

AB
- Han räddade Kent och Sara. "Det skulle vara kul att träffa dem igen"

22/12

DN
- Pengar når inte barnen. Rädda barnen dröjer med att förmedla Estoniainsamling

24/12

AB
- "Min man fick skulden för Estonia-katastrofen". Kaptenens fru berättar om tiden efter olyckan. "Katastrofen var inte hans fel"

27/12

DN
- Farten utan betydelse för Estonia

Slut

Anmärkning: Denna sammanställning av tidningsrubriker bygger på löpande anteckningar under hösten 1994. De är typiska för den svenska dagspressen efter M/S Estonias undergång. Rubriker, artiklar och bilder med anknytning till Estoniakatastrifen har under hela tiden varit ofta förekommande.

ERSÄTTNINGSERBJUDANDE

Förlisningen av "ESTONIA" ("fartyget") den 28 september 1994 har medfört sak-, person- och förmögenhetsskada för överlevande passagerare, besättningsmän och andra ombordvarande och för efterlevande och andra anhöriga till omkomna passagerare, besättningsmän och andra ombordvarande.

Ägare, bortfraktare och övriga ansvariga för fartygets drift, som vid olyckstillfället var genom försäkring täckta för det ansvar som följer av fartygets drift, hos Assuranceforeningen "Skuld" Gjensidig, Oslo ("SKULD"), benämnes nedan gemensamt "Rederiet".

Såvitt nu avser dels överlevande passagerare och andra ombordvarande som ej tillhörde fartygets besättning och dels efterlevande och andra anhöriga till omkomna passagerare och omkomna andra ombordvarande som ej tillhörde fartygets besättning, enligt vad som anges i Bilaga 1, nedan gemensamt benämnda "Skadelidande", lämnar härmed SKULD, på Rederiets vägnar och för egen del, följande erbjudande om ersättning till Skadelidande.

1 Erbjudandet

1.1 I Bilaga 1 till det Erbjudande återfinns en förteckning över sammanlagt tio grupper av Skadelidande. För varje grupp redovisas vilken ersättning som erbjuds de Skadelidande i gruppen. Detta erbjudande jämte Bilagor benämns nedan "Erbjudandet".

1.2 Om en skadelidande kan hänföras till flera grupper erbjuds ersättning i alla de grupper som den Skadelidande omfattas av.

1.3 På utfallande belopp enligt Erbjudandet utgår ränta från 1 december 1994 efter en årlig räntesats motsvarande från tid till annan gällande svenskt riksbanksdiskonto plus åtta procentenheter till den dag utbetalning sker.

1.4 Utöver de ersättningsbelopp som följer av Bilaga 1 erbjuder Rederiet/Skuld ersättning för skador på eller förlust av resgods. Krav härpå kommer Rederiet/SKULD att reglera särskilt enligt

svenska sjölagens regler.

1.5 I de fall personskador lett till döden ersätter Rederiet/SKULD i särskild ordning begravningskostnader och i skälig omfattning annan kostnad till följd av dödsfallet enligt svenska skadeståndslagens regler.

1.6 De i Bilaga 1 angivna beloppen avser svenska kronor (SEK). För ersättningsanspråk relaterade till överlevande och omkomna passagerare med hemvist i vissa länder sker omräkning av beloppen i enlighet med vad som närmare anges i Bilaga 1.

2. Godkännande av Erbjudandet och acceptfrist

2.1 I Bilaga 2 till Erbjudandet återfinns ett acceptformulär ("Acceptformuläret"). Formuläret skall ifyllas med de upplysningar som efterfrågas. Om formuläret inte undertecknats och tillsammans med nödvändig dokumentation returnerats som angivet i formuläret, samt mottagits av SKULD senast den **20 mars 1995** ("acceptfristen"),har rederiet/SKULD rätt att återta Erbjudandet enligt vad som nedan anges.

Efter överenskommelse med den förhandlingsgrupp som företrätt Skadelidande, c/o Advokat Mats Ardhe, Allmänna Advokatbyrån, Box 1049, 751 40 Uppsala, Sverige ("Förhandlingsgruppen"), äger Rederiet/SKULD rätt att förlänga acceptfristen.

2.2 För att Erbjudandet gentemot Skadelidande som omfattas av Grupp 10 i Bilaga 1 skall bli bindande för Rederiets/SKULD är det ett villkor att Erbjudandet accepteras av minst 90 % av dem.

När det gäller Skadelidande som utgöres av efterlevande och andra anhöriga till omkomna passagerare och andra omkomna ombordvarande måste minst 90 % av dem som omfattas av grupperna 1 till och med 4 i Bilaga 1 acceptera Erbjudandet för att det skall bli bindande för Rederiet/SKULD.

Rederiet/SKULD skall senast fyra veckor efter acceptfristens utgång skriftligen meddela Förhandlingsgruppen, c/o advokaten

Mats Ardhe, huruvida antalet accepter uppfyller ovannämnda minimikrav. Rederiet/SKULD kan, oberoende av antalet accepter, ändock upprätthålla Erbjudandet mot dem som accepterat eller senare accepterar det.

Om Rederiet/SKULD inte senast fyra veckor efter acceptfristens utgång lämnat meddelande enligt ovan att erforderligt antal accepter inte erhållits och att Erbjudandet därför återkallas, skall avtal anses träffat med dem som accepterat Erbjudandet och det åligger SKULD att för Rederiets och för egen del verkställa betalning enligt punkt 3 nedan.

3. Utbetalning

Om avtal träffats genom accept av Erbjudandet enligt punkt 2 ovan skall utbetalning ske, om så är praktiskt möjligt, senast 19 juni 1995.

Vid utbetalningen äger Rederiet/SKULD göra avdrag för vad Rederiet/SKULD visar sig tidigare ha utbetalt till varje enskild Skadelidande. Såvida annat ej framgår av punkt 7 gäller avdragsrätt ej utbetalningar som rör ersättning enligt 1.4 och 1.5 ovan.

Belopp utbetalas till Skadelidande på grundval av de uppgifter Skadelidande lämnat i Acceptformuläret. Betalning sker till bank eller postgirokonto i Skadelidandes namn. För Skadelidande med hemvist i Sverige, Finland, Norge och Danmark sker utbetalning i SEK. Till Skadelidande med annan hemvist kan utbetalning ske i Skadelidandes val i SEK, EEK eller USD.

Om SKULD ej erhåller erforderliga uppgifter för att utbetalning skall kunna göras, hålles beloppet tillgängligt för Skadelidande hos SKULD i avvaktan på sådana uppgifter, i vilket fall särskilt meddelande härom snarast skall sändas till Skadelidande. I sådant fall upphör Rederiet/SKULDs skyldighet att betala ränta enligt punkt 1.3 den dag då beloppet skulle ha utbetalats om erforderliga uppgifter förelegat, intill dess sådana uppgifter erhållits av SKULD.

4. Konsekvenser av godkännande av Erbjudandet

4.1 Godkännande av Erbjudandet innebär att avtal om full och slutlig ekonomisk uppgörelse träffats mellan parterna beträffande samtliga den Skadelidandes ersättningsanspråk som omfattas av Erbjudandet, och Skadelidande ska ej ha rätt till ytterligare ersättning enligt 5 kap 5 § svenska skadeståndslagen. Ytterligare ersättningsanspråk kan således inte med rättslig verkan resas mot Rederiet/SKULD. Genom godkännandet av Erbjudandet förbinder sig den Skadelidande att inte heller resa ersättningskrav på grund av "ESTONIA":s förlisning mot någon annan part som har försäkringstäckning hos SKULD.

4.2 Rederiet/SKULD skall ej genom Erbjudandet anses ha erkänt något skadeståndsrättsligt ansvar gentemot Skadelidande.

5. Dokumentation för bestämmande av ersättning

5.1 Utbetalning enligt Erbjudandet förutsätter att den Skadelidande lämnar erforderliga och korrekta upplysningar samt begärd dokumentation för fastställande av ersättning i enlighet med Acceptformuläret.

Om Skadelidande lämnat oriktiga uppgifter och om de oriktiga uppgifterna lett till icke oväsentliga ekonomiska fördelar för den skadelidande, äger Rederiet/SKULD rätt att häva avtalet med den Skadelidande. Rederiet/SKULD äger i sådant fall kräva, att beräkningen av den ersättning som tillkommer Skadelidande skall ske i enlighet med svensk rätt och Rederiet/SKULD är därvid berättigade att göra gällande alla de invändningar, som kan grundas därpå. Om utbetalning har skett till Skadelidande, äger Rederiet/SKULD kräva återbetalning av belopp som överstiger det som Skadelidande på grundval av sådan beräkning befinnes berättigad till. Vad nu sagts gäller dock ej om det kan antagas att de oriktiga uppgifterna inte berott av Skadelidande.

5.2 Rederiet/SKULD förbinder sig att behandla samtliga upplysningar som Skadelidande lämnar strikt konfidentiellt. Rederiet/SKULD skall dock på begäran från Förhandlingsgruppen

tillhandahålla relevanta handlingar som hänför sig till utbetalningar avseende namngivna Skadelidande för Förhandlingsgruppens kontroll av att beräkningen av ersättningen till enskild Skadelidande är korrekt. Förhandlingsgruppen förbinder sig härvid att behandla samtliga sådana upplysnin-gar strikt konfidentiellt.

6. Uppgörelse med andra Skadelidande

6.1 Rederiet/SKULD förbinder sig att inte erbjuda Skadelidande som inte accepterat Erbjudandet högre ersättning än som skulle tillkommit denne enligt svensk rätt eller, om det medför högre ersättning, enligt Erbjudandet.

Om Skadelidande som antagit Erbjudandet gör gällande att de principer, som ligger till grund för beräkning av ersättning som utbetalats till annan Skadelidande, skulle medföra en högre ersättning än den, som utbetalats till den Skadelidande själv, äger denne framställa krav på tilläggsersättning från Rederiet/SKULD med belopp, vars beräkning grundas på de principer som använts gentemot den andra Skadelidanden.

6.2 Rederiet/SKULD förbinder sig att efter skriftlig begäran härom av Skadelidande som accepterat Erbjudandet, tillhandahålla relevanta handlingar som hänför sig till utbetalningar avseende namngivna Skadelidande som ej accepterat Erbjudandet, och - om möjligt ur integritetssynpunkt - lämna redogörelse för de omständigheter, vilka legat till grund för beräkningen av ersättningsbeloppets storlek.

7. Avräkning för försäkringsersättningar m.m.

Ledande svenska försäkringsgivare har bekräftat att de avstår från regressrätt för hittills gjorda och framtida utbetalningar. Detta gäller bl.a. AMF-trygghetsförsäkring avseende alla utbetalningar under TFA/PSA, samt, såvida avser personförsäkring, AFA, Europeiska, Folksam, Förenade Liv, Handelsbanken Liv, Holmia, Lantbrukarnas Trygghetsförsäkring, Livia, Länsförsäkringar,

Skandia, Trygg Hansa, Wasa och Victoria. Dessutom har försäkringsbolag i Norge bekräftat att man helt avstår från regressrätt.

Mot denna bakgrund accepterar Rederiet/SKULD att det ej ska göras avdrag eller kunna återkrävas belopp från Skadelidande till följd av försäkringsersättning som har utgetts eller kan komma att utges under Skadelidandes eller omkomnes personförsäkring.

Genom detta Erbjudande begränsas ej Skadelidandes möjligheter att föra ansvarstalan mot tredje man annat än som framgår av 4.1 ovan. Rederiet/SKULD är emellertid inte berett att utge ersättning "två gånger". Om Skadelidande skulle få ut ersättning från sådan tredje man som denne enligt lagakraftvunnen dom har rätt att återkräva av Rederiet/SKULD åtar sig Skadelidande därför att till Rederiet/SKULD betala belopp motsvarande vad tredje man således regressvis kan kräva av Rederiet/SKULD, dock begränsat till vad Skadelidande mottagit av Rederiet/SKULD enligt Bilaga 1 till Erbjudandet.

8. Preskription

Skadelidandes anspråk på ersättning preskriberas gentemot Rederiet/SKULD enligt svenska sjölagens regler för preskription av fordran på ersättning för personskador. Dock skall anspråk grundade på personskador enligt Bilaga 1, grupp 9.3 och grupp 10.2 och 10.3, vilka ej är kända vid tidpunkten då Erbjudandet accepteras av Skadelidande, preskriberas den 29 september 1999, om ej talan härom dessförinnan väckts.

9. Tillämplig lag och forum

9.1 För tolkning och tillämpning av Erbjudandet och därpå grundat avtal gäller svensk rätt.

9.2 Tvist mellan parterna rörande avtal grundat på Erbjudandet skall enligt kärandens val avgöras av svensk domstol med Stockholms tingsrätt, eller av behörig domstol i Tallinn (Tallina Linnakohus),

som första instans, vilka domstoler har att tillämpa svensk rätt enligt 9.1 ovan.

Rederiet/SKULD äger dock rätt att väcka talan vid behörig domstol där Skadelidande har hemvist, vilken domstol har att tillämpa svensk rätt enligt 9.1 ovan.

9.3 Rederiet/SKULD bekräftar att ersättning enligt lagakraftvunnen dom av domstol enligt 9.2 ovan kommer att betalas.

10 Kostnader

10.1 Vid tvist mellan parterna rörande avtal som grundas på Erbjudandet skall rättegångskostnader utgå enligt svenska rättegångsbalkens regler. Begränsningen angående advokatkostnader enligt Artikel 58 av den Estniska "Civil Procedure Code" skall dock, då tvist avgöres av estnisk domstol enligt 9.2 ovan, icke tillämpas. Under förutsättning att Skadelidandes rättsliga åtgärder ej bedöms ha varit onödiga, obefogade eller vårdslösa i den mening som avses i 18:3 och 6 rättegångsbalken kommer dock Rederiet/SKULD oavsett utfallet av rättegången att avstå från att kräva ersättning för sina rättegångskostnader, såvida ej allmän rättshjälp, rättsskydd eller liknande täcker sådana kostnader.

10.2 Rederiet/SKULD är införstådda med att Skadelidande har behov av juridiskt biträde i skadeståndsfrågor som har samband med olyckan och i anslutning härtill genomgång och utvärdering av Erbjudandet. Rederiet/SKULD kommer att, efter särskilt avtal med den Skadelidande eller dennes ombud, i det enskilda fallet svara för nödvändiga och skäliga ombudskostnader.

Oslo den 3 januari 1995

(namnteckning)

Assuranceforeningen SKULD (Gjensidig)
för egen del och på vägnar av Rederiet

BILAGA 1

till Ersättningserbjudande med anledning av "ESTONIA":s förlisning den 28 september 1994

Definitioner

* Med "barn" och "förälder" avses såväl biologisk- som adoptiv- och fosterbarn/förälder.

* Uttrycket "vårdnaden" om barn i denna Bilaga omfattar vårdnaden om barnet enligt 6 kap svenska föräldrabalken och, i de fall där dessa bestämmelser icke gäller eller eljest ej är tillämpliga, den huvudsakliga ekonomiska omsorgen om barnet.

* Överlevande passagerare och andra ombordvarande som omfattas av Erbjudandet benämnes nedan "överlevande". Omkomna passagerare och andra omkomna ombordvarande som omfattas av Erbjudandet benämnes nedan "omkomna", "omkommen" eller "den omkomne".

De belopp, som anges i denna bilaga, utgår i SEK. För överlevande Skadelidande som hade hemvist i andra länder än Finland, Sverige, Norge, Danmark, Tyskland, Storbritannien, Canada, Frankrike och Holland, och för de Skadelidande, som är efterlevande till omkomna som hade hemvist i andra länder än ovan sagts, skall dock ersättning utgå med 65 procent av dessa belopp för att korrigera för valutamässiga och andra förhållanden. Sådan omräkning skall dock ej ske av de belopp vilka anges i grupperna 1.2.B, 7.2 och 10.1.

Det ska noteras att då ersättning utgår med 65 procent ska också ett eventuellt avdrag enligt 9.2 i denna Bilaga justeras på motsvarande sätt.

Grupp 1: Skadelidande som varit gifta med eller som varit sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden med omkomna

1.1 Skadelidande som omfattas av gruppen:

A: Den som vid tidpunkten för förlisning en var gift med om-

kommen.

B: Den som vid tidpunkten för förlisningen var sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden med omkommen och antingen hade barn med den omkomne eller hade sammanbott under äktenskapsliknande förhållanden med den omkomne under en sammanhängande period överstigande sex månader omedelbart före förlisningen.

C. Den som senare än sex månader före förlisningen hade sammanbott under äktenskapsliknande förhållanden med den omkomne och hade barn med denne.

1.2 Ersättning till gruppen

Skadelidande tillhöriga denna grupp erbjuds ersättning motsvarande det sammanlagda beloppet av ersättningar under A och B samt, om sådan ersättning är tillämplig, C nedan.

A: 250 000

B: Ett belopp motsvarande den omkomnes årsinkomst - exklusive inkomst av kapital - multiplicerat med 1,8 (ett komma åtta), vilket belopp ej skall understiga 150 000 eller överstiga 1 000 000.

C: Om den Skadelidande antingen hade barn med den omkomne eller vid tidpunkten för förlisningen hade vårdnaden om egna barn yngre än 19 år tillsammans med den omkomne (oavsett om annan person därjämte hade ansvar för vårdnaden):

1 700 multiplicerat med det sammanlagda antal månader som vid tidpunkten för förlisningen återstod till den dag varje barn fyller 19 år.

1.3 Om den ersättning för förlust av underhåll som den Skadelidande skulle äga fordra enligt svensk rätt överstiger den sammanlagda ersättning som erbjudes under 1.2, äger den Skadelidande, i stället för ersättning under 1.2, kräva sådan högre ersättning jämte ett tilläggsbelopp om 100 000.

Krav på ersättning enligt 1.3 får icke framställas senare än den 15 juni 1995.

Tvist rörande Skadelidandes rätt till ersättning enligt 1.3 eller dess belopp skall avgöras i enlighet med bestämmelserna i punkt 9 och 10.1 i Erbjudandet.

Grupp 2: Barn under 19 år som vid förlisningen blev föräldralösa

2.1 Skadelidande som omfattas av gruppen

A: Barn som vid tidpunkten för förlisningen var under 19 år och vilkas bägge föräldrar omkommit vid förlisningen, eller,om endast en förälder var i livet vid tidpunkten för förlisningen, denna förälder omkommit vid förlisningen.

B: Barn som vid tidpunkten för förlisningen var under 1 år och som vid förlisningen förlorat annan vårdnadshavare, såvida ej ersättning utgår till någon Skadelidande i samband med sådant barn i grupperna 1 och 5.

2.2 Ersättning till

Skadelidande tillhöriga denna grupp erbjuds ersättning motsvarande det sammanlagda beloppet av ersättningar under A och B nedan.

A: 500 000

B: 4 000 multiplicerat med det antal månader som vid tidpunkten för förlisningen återstod till den dag barnet fyller 19 år (motsvarande 48 000 per år).

Grupp 3: Barn under 19 år som förlorat en förälder eller annan person som var gift eller sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden med den förälder under vars vårdnad barnet stod

3.1 Skadelidande som omfattas av gruppen

A: Barn som vid tidpunkten för förlisningen var under 19 år och som lever och erhåller ersättning i grupp 1 eller 5.

B: Barn som vid tidpunkten för förlisningen var under 19 år och som vid förlisningen förlorat annan person som vid tidpunkten för förlisningen var gift med eller sammanbodde i äktenskapsliknande förhållanden med den förälder som vid tidpunkten för förlisningen hade vårdnaden om barnet.

3.2 Ersättning till gruppen

Skadelidande som tillhör gruppen erbjuds ersättning med det sammanlagda beloppet av ersättningar under A och B nedan.

A: 250 000

B: 800 multiplicerat med det antal månader som vid tidpunkten för förlisningen återstod till den dag barnet fyller 19 år (motsvarande 9 600 per år).

Grupp 4 A: Barn som fyllt 19 år men ej 22 år och som vid förlisningen förlorat en eller bägge föräldrar eller annan person som haft vårdnaden om barnet

4 A.1 Skadelidande som tillhör gruppen

Barn som vid tidpunkten för förlisningen fyllt 19 år men ej 22 år och som vid förlisningen förlorat

A: en eller bägge föräldrarna, eller

B: annan person som innan barnet fyllt 19 år, haft vårdnaden om

barnet, eller

C: annan person som innan barnet fyllt 19 år, och som alltjämt vid tidpunkten för förlisningen, var gift eller sammanboende med den förälder som hade vårdnaden om barnet.

4 A.2 Ersättning till gruppen

Skadelidande som tillhör gruppen erbjuds ersättning med det sammanlagda beloppet av ersättningar under A och B eller under A och C nedan

A: 75 000 per omkommen enligt 4 A.1 A, B eller C, dock ej minde än 150 000 om ingen Skadelidande med anknytning till barnet erhåller ersättning i grupp 1 eller 5.

B: Om någon Skadelidande med anknytning till barnet erhåller ersättning i grupp 1 eller 5: 2 500 multiplicerat med det antal månader som vid tidpunkten för förlisningen återstod till den dag barnet fyller 22 år (motsvarande 30 000 per år)

Grupp 4 B: Barn som fyllt 19 år men ej 25 år och som vid förlisningen förlorat en eller bägge föräldrar eller annan som haft vårdnaden om barnet

4 B.1 Skadelidande tillhöriga gruppen

Barn som vid tidpunkten för förlisningen hade fyllt 19 år men ej 25 år och som förlorat en eller bägge föräldrar eller annan person som anges i grupp 4 A.1 A, B eller C.

4 B.2 Ersättning till gruppen

Skadelidande som tillhör gruppen erbjuds ersättning med 30 000.

Grupp 5: Föräldrar som förlorat person med vilken de vid tidpunkten för förlisningen hade gemensamma barn och som ej erhåller ersättning under grupp 1

5.1 Skadelidande som tillhör gruppen

A: Förälder som vid tidpunkten för förlisningen hade vårdnaden om barn som vid tidpunkten för förlisningen var under 19 år och där den andra föräldern omkom vid förlisningen och ersättning ej utgår under grupp 1.

B: Förälder till barn under 19 år som till följd av förlisningen får vårdnaden om barnet, och där den andre föräldern omkom i förlisningen och ingen ersättning utgår under grupp 1.

5.2 Ersättning till gruppen

Skadelidande som tillhör gruppen erbjuds ersättning med det sammanlagda beloppet av ersättningar under A och B nedan

A: 75 000

B: 125 % av det högsta av det månatliga bidrag för barnens underhåll vilket före förlisningen avtalats eller fastställts eller som skulle ha fastställts av behörig domstol eller myndighet, men icke lägre belopp än 2 500 per månad multiplicerat med det antal månader som vid tidpunkten för förlisningen återstod till den dag barnet fyller 19 år. Ersättningen under denna punkt skall dock ej överstiga det totala belopp som Skadelidande skulle ha erhållit om ersättningen hade beräknats i enlighet med för grupp 1 angivna ersättningsregler.

Grupp 6: Andra Skadelidande än de vilka omfattas av grupperna 1 till 5 och som erhöll underhåll av omkommen

6.1 Skadelidande som tillhör gruppen

Skadelidande som ej omfattas av grupperna 1 till 5, men vilka vid tidpunkten för förlisningen erhöll underhåll av omkommen

och till vilka underhåll skulle ha fortsatt att utgå.

6.2 Ersättning till gruppen

125 % av ersättning, beräknad enligt svensk rätt för förlust av underhåll, med avdrag för belopp angivna under punkt 4.A2 B, C och punkt 5.2 A.

Krav på sådan ersättning får icke framställas senare än den 15 juni 1995.

Grupp 7: Föräldrar till, eller andra personer som haft vårdnaden om omkommen, och barn som fyllt 22 år som förlorat föräldrar eller annan person som haft vårdnaden om barnet

7.1 Skadelidande som tillhör gruppen

A: Föräldrar till omkommen.

B: Annan som, innan den omkomne fyllt 19 år, hade vårdnaden om den omkomne.

C: Annan som innan den omkomne fyllt 29 år, och som alltjämt vid tidpunkten för förlisningen, var gift med eller sammanlevde under äktenskapsliknande förhållanden med den förälder som hade vårdnaden om den omkomne.

D: Skadelidande som vid förlisningen fyllt 22 år, och som vid förlisningen förlorat sådan anhörig som nämns i 7.1.A, B eller C ovan.

7.2 Ersättning till gruppen

75 000 per omkommen, dock maximalt 50 000 till varje Skadelidande om fler än en Skadelidande erhåller ersättning efter den omkomne.

Grupp 8: Anhöriga till omkomna i fall där ingen ersättning utbetalas i samband med omkommen under i grupperna 1 till 5 och/eller 7 ovan

8.1 Skadelidande som tillhör gruppen

I fall där omkommen varken efterlämnar barn eller föräldrar, erbjuds ersättning till mor- och farföräldrar, barnbarn och syskon.

8.2 Erbjudande till gruppen

Varje Skadelidande nämnd i 8.1 erhåller 40 000 för envar omkommen.

Grupp 9: Skadelidande som hade anknytning till omkommen, och som lidit annan skada än förlust av underhåll

9.1 Skadelidande som tillhör gruppen

Den som hade någon form av anknytning till omkommen och som till följd av förlisningen lidit psykisk skada, kostnader eller annan skada än förlust av underhåll.

9.2 Erbjudande till gruppen

Ersättning enligt svensk lag erbjudes för sådana skador, kostnader och förluster som anges ovan i 9.1 Om emellertid Skadelidande har erhållit ersättning under någon av grupperna 1, 2, 3, 4, 5, 7 och 8, skall 40 000 avdragas från den ersättning som utgår under denna grupp.

9.3 För kvarstående besvär och förluster orsakade av sådan psykisk skada som är en följd av förlisningen erbjudes ersättning enligt svensk lag, med tillägg av ett belopp motsvarande 25 % av sålunda beräknad ersättning.

Grupp 10 - Överlevande

10.1 Överlevande erhåller 250 000 som ersättning för sveda och värk.

10.2 Om överlevande sedermera avlider på grund av skador erhållna till följd av förlisningen, erbjudes ersättning i enlighet med vad som anges under ovanstående grupper. Angivna belopp indexregleras enligt konsumentprisindex räknat från dagen från Erbjudandet.

10.3 För kvarstående besvär och förluster inkluderande annan skada än förlust av underhåll och orsakade av psykisk eller fysisk skada som den överlevande lidit till följd av förlisningen, erbjudes ersättning enligt svensk lag, med tillägg av ett belopp motsvarande 25 % av sålunda beräknad ersättning. Om vederbörande har fått ersättning enligt punkt 10.1 skall dock avdrag göras med 30 000.

After M/S Estonia

Summary in english

of the report (SOU 1996:189) by Jur.dr. Peter Nobel, commissioned by the Government of Sweden to give general guidance and information to the relatives of the victims and survivors of the M/S Estonia-disaster.

1 Background

Shortly after midnight on September 28th, 1994 the ferryship M/S Estonia, sailing under Estonian flag on its way from Talinn to Stockholm was shipwrecked during rough weather and sank in international waters at about 70 meters deep south of the Finnish island Utö. It was the greatest disaster befalling any of the Nordic countries since World War II.

As far as it has been possible to establish there were 989 persons on board of which 137 were rescued and 94 found dead. The number of missing dead is 758. 49 Swedish citizens survived. 551 persons from Sweden died in the disaster. This number can vary depending on whether it includes only Swedish citizens or also others domiciled in Sweden. The number of family members and relations in Sweden who were close to the victims is estimated to more than 3 000 persons. They are found all over the country.

Only ten days before the disaster general elections had been held in Sweden. The conservative-liberal coalition under Prime Minister Carl Bildt had lost to the Social Democratic Party led by Mr. Ingvar Carlsson. Both Mr. Bildt and Mr. Carlsson publicly expressed their shock and their sympathy with the victims and their families. Both also made statements which could hardly be understood other than a promise that M/S Estonia and all victims which could be found would be salvaged.

2 My commission

On November 8th, 1994, Cabinet Minister, Mrs. Marita Ulvskog, at that time Minister of Public Administration, following a mandate of the Government commissioned the author, Jur. Dr. Peter Nobel, to act as a special investigator for general information and guidance to familymembers and relations of victims as well as survivers after the M/S Estonia-disaster. My commission was to last from November 4th, 1994 and until June 30th, 1995.

3 The purpose of the commission

The assignment had been given by the Government of Sweden. It was meant to cover only Swedish citizens and those domiciled in Sweden and thus under Swedish jurisdiction. The task to give general information and guidance was understood that I was not to be legal counsel, advisor or therapist of the individual. This meant that my duty was restricted only to give general advice to individuals turning to me for advice. Finally I have sought strict impartiality in issues where the views and preferences of the relatives have stood wide apart and in conflict with each other, e.g. the question whether the ship and the dead should be salvaged and brought up or not.

4 The execution of the assignment

Contacts with the relatives of the victims and the survivers were made mainly in three ways; 1. Messages addressed to the entire group by letters or through the media, 2. Meetings with various associations and crisis-groups formed among them, 3. Dialogue or correspondence directly with individuals.

It should be mentioned that I was approached by many others than those directly affected by the M/S Estonia-disaster. There were inventors and others who had ideas about how the sunken ship, the dead or the goods should be salvaged. Others presented ideas about everything from

memorials to safety at sea. Some seemed worth listening to and where their suggestions had no relevance to my assignment I referred them to proper instances. Clearly a catastrophe of this magnitude did release a considerable creativity, to some extent undesirable. In the beginning there were reports of burglary of the homes and business-premises of persons who were reported missing and false invoices sent to them or their money for some kind of alleged memorial purpose was reported to the police. It was discovered that the swindlers operated from abroad. Their identity was not established since the attempt came to an end when the police started looking into the matter.

Those struck by other tragedies

There were also persons whose family members had been struck by other tragedies like traffic-accidents, homicide, etc. They all declared that they well understood that it was not my task to give advice or support to others than those suffering after the Estonia-disaster, but still in their desperation they wanted to communicate to someone how little understanding and assistance they had received from insurance companies, authorities etc. This indicates the need of better assistance in crisis due to everyday disasters striking thousands every year in Sweden.

The Support-Groups

Very soon after September 28th, 1994 various associations and crisis-groups were formed. They can be divided into three categories:

A Local Support-Groups

Very soon after September 28th, 1994 various associations and crisis-groups were formed. They can be divided into three categories:

A Local Support-Groups, these are local organizations of those affected and sympathizers, with adopted statutes and elected board-members, which have been formed spontaneously or on the initiative of some existing institution with the purpose to give needed assistance to those affected. There are about a dozen Local Support-Groups. About

half of them have received a single financial support from the Government for covering administrative costs.

B Two National Support-Groups which are ambitiously run, recruiting members all over the country with clearly defined aims going beyond satisfying the direct need of assistance and support. They too have adopted statutes and elected board-members. They have also received money from the Government to cover their cost of administration.

C Crisis-Groups, which came up spontaneously connected to various centra for therapy and crisis-support without formalizing the activities through adopted statutes etc.

Local Support-Groups seem to have been functioning very well and in accordance with their aim, which is to support members struck by the disaster. Notwithstanding some assistance from outside the mutual support of the members themselves has been their most important role. An essential prerequisite has been that the Groups as such have observed impartiality in controversial and heartrending issues such as the salvaging of the ship, the dead or not.

The two National Support-Groups are different. The International Support-Group for relatives and survivers (Den Internationella Stödgruppen för anhöriga och överlevande), DIS, is based in Stockholm under the Presidency of Mr. Gunnar Bendréus. The Foundation Estonia victims and relatives (Stiftelsen Estoniaoffren och anhöriga), SEA, is based in Borlänge in the province of Dalecarlia and is presided over by Mr. Lennart Berglund. It is my impression that both their respective organizations have been very much characterized by their respective presidents. Both decided at an early stage to recruit members from all over the country, DIS as its name indicates recruited members abroad as well. Yet they are different in many respects and have had partly conflicting aims.

DIS has been neutral in the salvaging-issue, gave priority to solving the problems of indemnities from the Norwegian Assurance Association Skuld and early got in touch with Norwegian solicitors, who had been engaged against the same insurer following the fire on board the ferryship Scandinavian Star in 1990. In the beginning DIS suggested that those who claimed indemnities did not have to engage their own legal counsels, it was enough to sign a power of attorney for DIS and

their solicitors. DIS has also launched support-programmes in Estonia and are trying the possibilities of an international indemnity case to be litigated against the constructors of M/S Estonia and the responsible classification-society.

SEA has been actively compaigning for the salvaging of the sunken ship, if not for bringing up as many victims as possible. SEA initially held that the primary issue concerned who should be held responsible for the disaster and that the issue of financial compensation should be secondary.

The two National Support-Groups have acted with little interaction between them or with the Local Support-Groups. Many of the families and the relations of the victims were distressed and confused about which support-group to join and whom to empower to handle their claims. Other have found their support to be of value.

Personal account

I started on my mission on 14th November 1994, seven weeks after the disaster.

The most important part of the task was that of the issue of financial compensation from the Norwegian Assurance Association Skuld and other insurers, either under public law or private contracts. There were some initial difficulties with the National Support-Groups of which one opposed that the claimants should engage legal counsels of their own and the other was against giving priority to the issue of financial compensation. However after initial misunderstandings it became clear that we were all stringing in the same direction and that the issues of financial compensation on one side and legal responsibility for the disaster on the other could be dealt with separately.

I did recommend that every one entitled to compensation engage a well reputed local lawyer and this for the following reasons: 1. Knowledge about legislation, case law and the personal circumstances of the client are needed for proper presentation of his or her claims. 2. The offer from Skuld could be expected to be so complicated that professional legal advice would be required to evaluate it. 3. Most of the affected had other legal issues as well, which they needed to discuss. 4. If a case was wrongly handled the Swedish Bar Association could offer some legal remedies, provided that the assigned was a member of the Bar.

Everything that was done in the aftermath of the shipwreck of M/S

Estonia was overshadowed by the heartrending conflict over whether the ship and the dead should be salvaged or not. I met bitterness and disappointment from those who where made unhappy by the Government's decision of 15th December 1994 not to salvage the sunken ship nor any of the victims. I will come back to some of the deliberations that preceded the decision.

The Archbishop of the Swedish Church, Rev. Gunnar Weman, was also criticized, firstly because his statements were interpreted as backing the Government's decision and secondly because a proposed memorial service at sea on the site of the disaster could not be fulfilled.

The Government had declared that a national memorial would be built in Stockholm. In the beginning of 1995 this led to a debate which involved a number of national and local authorities concerning the proper place for the memorial. I proposed in a letter to the then Minister of Culture, Mrs. Margot Wallström, to intervene and take a decision which she promptly did. However no national memorial has been built to this day.

When the Government announced their decision of December 15th in 1994 neither to lift the wreck nor any of the deceased, the Government also pledged that the sunken ship should be considered a graveyard and a resting-place and that measures would be taken to guarantee its peace. The protection of M/S Estonia and the place were it rests at the bottom of the sea would be legal as well as technical.

On the 23rd February 1995 the Government of Estonia, Finland and Sweden signed a treaty binding the contracting states to respect the wreck of M/S Estonia and a rectangular area around it as the place of the final rest for the deceased and that activities violating this peace would be punishable by law. Laws have been enacted in accordance. The treaty includes an obligation for each one of the contracting states to report to eachother if a ship under the flag of any of these signatories gets involved in activities thus criminalized. The treaty is open for accession to other states. I submitted a couple of remarks to the Parliament during the process of legislation. Firstly I indicated the desirability of reporting even criminilized activities carried out from ships under other flags than those of the contracting states. Secondly I pointed out that the wording of the proposed law should not exclude future activities of an entirely acceptable character, e.g. technical research or securing of evidence. Neither remark influenced the wording of the legislation.

5 The issue of salvaging

The Ethical Council

Although I observe impartiality in issues were there is serious disagreement between various groups of mourners and relatives, I think it proper to give account of some of the background to the Government's decision to let the wreckage and all the dead remain at the bottom of the sea.

Already on the 11th October 1994 the National Marine Board had reported to the Government that salvaging of the sunken ship probably was technically possible and that there were no legal obstacles. The 20th October the Government requested the Board to analyse the consequences of salvaging and of handling the bodies of the victims from M/S Estonia. The same day the Government authorized the Minister of Communications, Mrs. Ines Uusmann, to appoint a council to guide the Government in ethical issues and considerations after the Estonia-disaster. The Ethical Council constituted respected members of the society. However their competence was questioned and their recommendations were criticised.

The Ethical Council held four meetings. I attended the first three as observer. The members were well aware of how divided the relatives of the victims were as far as salvaging the ship was concerned. The Council held that it was hardly possible to reach a decision that would not for many entail a bitter disappointment.

Statements and reports were presented by the National Marine Board, by experts in forensic medicin and by the Identification Commission of the National Board of the Police. Photographs taken inside other sunken vessels showing human bodies in decay and the commotion on board, were also circulated.

No one submitted that salvaging would be legally prohibited or technically unfeasible. Financial aspects were not mentioned. But the great number of dead and the span of time needed to take care of them all as well as the expected effects on the bodies and remnants of the victims due to the technical measures as such, came very much into view. It was claimed that to turn the hull of the ship upright in order to lift would have meant a repetition of the disruptment of everything movable on board which was supposed to have occurred during the ship-wreck. The steelwires used for lifting would cut deep into or press into the upper decks due to their light and fragile constructions.

Furthermore all the bodies could only be taken care of step by step because of the clearance operations on board. Many of the bodies would be exposed to air and summer temperatures causing quick decay, as the operations would have to be carried, when waters are calm and free from ice. In their final opinion the Ethical Council stated: "If the ship is salvaged many will see it as an unworthy manner to handle corpses."

Police officers, rescue-servicemen, pathologists and other personal were prepared to perform their duties. But the number of corpses would expose the staff involved to severe psychological strain in spite of debriefings and other support-measures. Psychiatrists confirmed such risks.

The question to salvage or not to salvage was thoroughly discussed stressing the fears and hopes of those who were for as well as those who were against. The Ethical Council saw no real solution to this dilemma. Finally the evaluation of the risks for the personel engaged in the operation was decisive for the recommendation of the Council not to salvage the ship. This standpoint led to the question of whether one should try to bring up as many as possible of the deceased from the ship and its vicinity or not. Members of the Council had difficulties accepting a selection entirely governed by accessibility to the various sections of the hull. The eventual separation of for example couples who were now lying in the same grave was also mentioned. The recommendation was not to salvage any. This led to the recommendations aiming at the legal and technical protection of the wreckage.

SEA's enquiry

When the Government on the 15th December 1994 resolved to salvage neither the ship nor the deceased, the National Support-Group SEA, that had been campaigning for salvaging decided to undertake its own enquiry in order to find out what the relatives wanted. This initiative was controversial but was nevertheless carried out in March 1995. The wordings of the questionnaire were criticized. The results however were checked by an authorized auditor.

810 questionnaires had been distributed whereof 517 to addresses i Sweden. 82 percent in Sweden did reply, 35 percent were for taking care of deceased, 40 percent were against, 7 percent were not sure while 18 percent did not answer at all. In Estonia and other countries 73

percent replied with a majority for salvaging corpses. - In total 49 percent were for and 51 against.

6 The negotiated settlement with Skuld

Guidance directed at safeguarding the financial interests of those directly affected by the M/S Estonia-disaster stood out as the most important part of my task.

In the last decade there has been a series of severe accidents in northwestern European waters. On 6th March 1987 the British ferry Herald of Free Enterprize capsized outside Zeebrügge on the Belgian coast whereby 188 persons were killed. On the 7th April 1990 fire broke out on the Bahamas-flagged passengership Scandinavian Star on route between Fredrikshavn and Oslo killing 158 persons. On the 14th January 1993 a Polish ferry, Jan Heweliusz, sank in the Baltic Sea between Poland and Southern Sweden claiming 54 lives. The greatest disaster of them all occurred on the 28th September 1994, when M/S Estonia sank and 852 people were killed.

A catastrophe of this magnitude entails many different claims for financial compensation and indemnities amounting to large sums of money, on the other hand the money available may be limited for various reasons including legal restrictions as well. Litigation in courts of justice is expensive and time-consuming. A shipping company as defendant in a case concerning legal counsels but also has to set aside administrative resources at the expense of routine activities, employ expertise, risk negative publicity etc. Small and middle-sized companies can reach a point where their future existence could be at stake. Typically therefore it is in the interest not only of the claimants but also of the ship-owner and the insurance company to avoid being dragged down in a swamp of court-cases.

With the above in mind the parties after the Scandinavian Star accident in 1990 reached an agreement without much delay. As in the case of M/S Estonia, the ship was insured by the Norwegian Assurance Association Skuld. The claimants were represented collectively by a delegation of Norwegian lawyers, who reached a negotiated settlement with Skuld. It was based on a division of those related to the victims into a number of categories and a system of standard compensations for damage and indemnities to be paid to everyone entitled, depending on

which category they belonged to. This solution, which is inspired by so called class-actions known in the Anglo-american legal system, came to serve as a model-settlement for the Estonia-case, involving the same insurance association and the same Norwegian lawyers.

Beside the settlement with Skuld, many of the families of the deceased and the survivors have received and will receive compensation under a number of other insurance-contracts as well as public insurance which is part of the Swedish social security system. There were private life-insurances, travel-insurances, employment-insurances, etc. In some cases the accumulated sum is considerable, but this varies depending on the insurance-profile of the individual. At a crucial stage of the negotiations, Skuld and relevant Swedish insurance companies reciprociacally declared that they refrained from requesting repayment or deduction of the amount in case it had been received from an other insurer as well. This mutual declaration greatly facilitated the agreement with Skuld. It also resulted in higher compensation than the claimants would have been able to obtain through litigation having to prove the justification for every detail of the claim. This combination of multiple compensation and the standard amount from Skuld can be said in this case to have dissolved the relation between loss and hardship suffered on the one side and the amount paid as indemnity on the other.

It is noted that most Swedish insurance companies involved acted promptly after the disaster offering to meet the immediate financial needs of those victimized. The central Swedish tax authorities' confirmation that compensation received would only in exceptional cases be subject to taxation, was appreciated.

M/S Estonia was owned by a limited company registered in Cyprus. The Estonian shipping company Estline Ltd. leased the ship and was the contracting part vis a' vis the passengers and thus was under strict liability following the Swedish Marine Law. This liability was covered by insurance from Skuld, which is a Norwegian so called Protection and Indemnity Association. Under Marine Law however the liability is limited through the system of "Special Drawing Rights", SDR. Accordingly the liability for a passenger shall not exceed 100 000 SDRs - and is usually much lower as there is also a total limit at 25 million SDR. The value of one SDR is noted on a daily basis on the international monetary and currency-market. In the autumn 1994 it was about 10,5 Swedish Crowns, SEK. In short the roof for the total amount of compensation for claimants who lost relations in the M/S Estonia-disaster was estimated at about 260 million SEK. However the actual

sum that is being paid out is expected to exceed 400 million SEKs.

The Swedish Law of Torts as well as the Swedish Marine law were applied. The Estonian Law of Torts was considered less favourable for the claimants. Under the Law of Torts compensation due to accidental death shall be given for loss of alimonies or provision, funeral costs and other reasonable expenses. A crucial question is whether and to what extent one can compensate the emotional and mental suffering caused by the sudden loss of someone loved. Swedish case-law is ectremely restrictive almost inconsiderate, in recognizing financial claims by those not directly victimized, namely the third parties. In 1993 the Supreme Court passed verdicts on two extremely repulsive cases of sexual murder. In both cases the court accorded each of the parents the sum of 25.000 SEK after having been convinced that their suffering motivated that much. The settlement with Skuld should be seen inter alia in the light of these rulings.

Esteemed lawyers with extensive experience in Marine Law and the Law of Torts soon concluded that the application of class-action against Skuld would be best for obtaining a quick and good result, primarily through negotiation otherwise by litigation. I supported their judgement and the proposed line of action. However SEA wanted to give priority to the question of responsibility for the accident over the issue of compensation. Furthermore there were a few practising lawyers propagating litigation in order to establish who was responsible for the tragedy. This would have meant years of court-room hazards without compensation to the claimants, considering that many of them really needed the money, and the risk that the entire compensation available would be limited according to Marine Law, and consumed by costly litigation.

In letters to all known relatives, through the media, in private consultations and in a letter to all members of the Swedish Bar Association I recommended joint action against Skuld.

On the 21st November 1994 a number of lawyers from Estonia, Norway and Sweden, representing about 250 estates of the deceased, gathered at Stockholm-Arlanda airport. They decided to form a joint delegation for negotiation under the leadership of the Norwegian advocate Mr. Espen Komnaes together with seven more lawyers from the three countries. Other lawyers representing families and estates of the deceased were to be a reference-group. The delegation and the representatives of Skuld promptly set out to work, and in spite of several difficulties an offer for a negotiated settlement was presented as

early as the 3rd January 1995. The lawyers in the delegation strived at obtaining better compensation through the settlement than by having to prove loss and damage at court, under Swedish Law of Torts. They found that this had been achieved.

For Skuld it was important that as many as possible accepted the offer. Skuld therefore posed the condition that they would not be bound by the offer unless it was accepted by at least 90 percent of the closest family members and the survivers. Among the closest were counted those who had lost wife, husband or similar, and children or young dependant persons who had lost one or both parents or guardians. Those of minor age or for other reasons lacking legal capacity of course had to be represented by trustees. Parents who had lost their children were not included among those whose acceptance was required. The last day for acceptance of the offer was set on the 20th March 1995.

The offer is based on a classification of the claimants in nine categories with sub-groups depending on the closeness of kindship or other relationship to the deceased. Category 10 are the survivers. For each group and sub-group a standard compensation is granted which is calculated in excess of what it would have been under Swedish Law of Torts. For some families the total amount is far above the maximum stipulated by the Marine Law. The agreement includes a special guarantee. A claimant is entitled to additional compensation if he can prove that the method of calculation used vis á vis another claimant would have given a better result.

Each surviver receives 150.000 SEK and with a certain right to raise further claims in case of future complications related to the accident.

However those who have accepted the offer have also thereby abstained from the possibility to sue Estline or Skuld. In accordance with customary law the agreement explicity regulates compensation between the parties once and for all. This does not prevent anyone from taking up cases against any other party, e.g. the constructor of the ship, classification-societies, authorities who have issued passenger certificates for M/S Estonia etc.

The terms of agreement however were not satisfactory for all, particularly not for parents who have lost their children, category 7, and for persons with special relations to the deceased, category 9. It is true that the compensation is high compared to what has been granted under Swedish case law. Parents receive 50.000 SEK each, a single parent 75.000 SEK. Some could not relate the compensation offered to prevailing legal practise in Sweden. They saw it as absolutely

inadequate in relation to their loss. Truly the loss of a child is among the heaviest that can befall anyone.

Before Skuld's dead-line on the 20th March 1995, it was feared that the demanded 90 percent acceptance would not be met with. I also received alarming reports about activities of some practising lawyers trying to undermine the agreement. They spread the opinion that Skuld's offer was insufficient from various points of view and that it would be in the interest of some categories to litigate against Estline and Skuld or at least to reject the offer and get into prolonged negotiations. In my opinion such proposals were founded neither on a correct analysis of the legal situation nor in the true interest of the claimants. In an article in Swedens leading daily, Dagens Nyheter, on the 18th January 1995 I warned against such proposals and gave the general advice to accept Skuld's offer. A short public debate ensued in the press and on the television.

Skuld found after having gone through all the replies that were sent them on March 20th that 98 percent accepted the offer, including groups whose accession was not required. Even claimants whose lawyers criticized the agreement had decided to accept.

The next step was to establish the correct amount of compensation in every single case and to effectuate the payments. Reports from claimants and lawyers indicated that difficulties had been overcome and that the situation was under control.

The compensation to the families of deceased crew-members and to those of the crew who survived was time-consuming but as this has not been part of my mandate it is not accounted for here.

The main report contains chapters and findings which are not summarized here. They have however influenced the Conclusions and Suggestions below.

---

7 Summary of the Conclusions and Suggestions

Conclusions

Generally speaking those suffering loss and damage have been well compensated by the insurance companies. This evaluation is based on a comparison with what is usually granted in Sweden after accidental death or personal injuries. The Swedish insurance companies acted promptly and they refrained from claiming repayment in cases of compensation for the same damage from more than one insurer.

The negotiated settlement with Skuld will probably serve as model for future settlements related to accidents with a great number of victims.

The positive opinion of how the financial claims were met shall not overshadow the fact that groups like parents who lost their children, found the offered compensation by no means in proportion to the loss suffered.

The first hours and days after the disaster, chaos ruled over the information system. The shipping company had neither complete nor correct passenger-lists. Estline personel in Talinn and Stockholm had problems communicating with each other. The police long hesitated to release information about the dead, the rescued and the missing since they could not guarantee the correctness thereof. Relevant telephone-lines were blocked.

People turned to the media and particularly to television for information about the disaster. Some journalists, eager to serve their readers with direct information and testimony from survivors and relatives, unfortunately violated ethical norms. On the day after the disaster an evening-newspaper published passport photographs of all known to have been on board M/S Estonia but without being able to indicate who had survived, who had been found dead and who was missing. Other jounalists lacked consideration by intrusive and indiscrete approaches of mourners and survivers.

Eventually information through the media, the members and spokesmen of the Government and through other channels all in all functioned well. However some of the information consisted of conflicting arguments and statements which later had to be corrected. The seemingly never-ending flow of headlines, news and articles related

to the disaster have been part of the picture engulfing the lives of the relatives and the survivers after the disaster. Many a time news and articles have been upsetting.

Many of the relatives of the M/S Estonia victims are disappointed at the Government's decision not to salvage the ship or the victims. This disappointment has been reiterated in the agitation of one of the National Support-Groups. What impact all this had on those in mourning is a question yet to be answered.

The initial statements of both Prime Ministers were interpreted by most as a promise to salvage the ship and the deceased. The Government decided not to in spite of reports that salvaging was technically feasible and that there would be no legal obstacles. Looking back the Government should have restricted themselves and only promised that the possibilities of salvaging and the causes behind the disaster would be quickly and carefully investigated.

The pledges to arrange legal and technical protection of the ship's wreck; international and domestic legislation guarding the peace; and to cover the sunken hull in order to prevent intrusion, could have waited until the possibilities had been carefully examined and better information gained about the preferences of the relatives.

In conclusion, many of the promises and pledges made, afterwards stand out as superfluous. The unfulfilled promises have fueled the disappointment of many relatives, who have felt that their opinions and wishes have not been taken into consideration. This has been a recurrent theme in the agitation of the National Support-Groups.

In retrospect one can ask whether it was necessary to make all these promises.

All those who wanted had access to legal counsel. The analysis of the legal situation and the negotiations with Skuld led to positive results. It is to the credit of one of the National Support-Groups, DIS, that contact with Norwegian lawyers, who from previous mass accidents had experience of class-action, was established at an early stage. After initial difficulties the two National Support-Groups co-operated well with the lawyers.

Municipalities, hospitals, employers, authorities and organizations assisted well in giving support and information. Most important were the Local Support-Groups and of course their families, relatives and friends of the affected themselves.

The relatives affected by the M/S Estonia-disaster in many ways have been given more support and attention compared to those who fall

victims to everyday disasters, e.g. traffic-accidents and crimes.

People victimized by tragic incidents not related to the M/S Estonia-disaster got in touch with us to present their grievances knowing the limitations of my mandate.

This indicates the need of a generally improved alertness in the Swedish society for handling crisis and disasters. We know by experience that traumas are best handled were there is an already existing and functioning organization for the assistance of such victims.

The Government did well when they commissioned someone to give general guidance to the relatives and the survivers in safeguarding their interests.

Many of them declared that they felt secure thanks to such guidance. The lawyers have testified the importance of my interventions to establish a functioning negotiation model and to reach a quick result.

Support-Groups have expressed the wish that I should remain in my position until all payments had been received from Skuld. But I have also been subject to some criticism, part of which has been addressed to the Government and other central authorities.

Had I been appointed earlier, I would have been allowed to play a more co-ordinating role vis á vis the Support-Groups and clear-up a number of initial misunderstandings. My role should also have been more clearly defined in order to underline my independent task to serve no other interest than that of those affected by the disaster.

Suggestions to the Government:

- That everyone who transports passengers or goods by air or by sea should as far as possible and reasonable be obliged to keep complete and correct lists over passengers, crew and other personel on board with names and other information needed to identify them and their relatives. The lists should be available to those who would be engaged in supporting the directly or indirectly affected.

- That the Government commission a workinggroup to review the routines of their offices in case of major disasters, whereby special attention should be given to the need of prompt and correct information to the concerned and to the public; the importance of consistent and co-ordinated behaviour on the side of the Government and central authorities; analysis of the humanitarian, financial, psychological and political consequences of alternative decisions

under consideration. The aim should be to establish a decision-making routine which is speedy but not overhasty.

- That the Government initiate a review of some of the legislation concerning death-declarations and related issues.

- That the Government investigate how the affected after everyday accidents and crisises are treated and assisted by insurance-companies, public insurance, medical care, social welfare services, churches and voluntary organizations.

Suggestions to central authorities:

- That the National Board of Social Welfare consider measures to promote the capacity of local social welfare authorities to assist in crisis and disasters.

- That the National Board of the Police consider how information in case of crisis and disasters should ge given faster without hazarding reliability.

Suggestions to local actors:

- To investigate if there is the alertness called for and if those affected by crisis and disaster are really receiving needed support and assistance. The investigation should bear in mind that accidents, catastrophes and crimes take place everyday.

KUNGL. BIBLIOTEKET · STOCKHOLM ·

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

1. Den nya gymnasieskolan – hur går det? U.
2. Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. U.
3. Fritid i förändring.
   Om kön och fördelning av fritidsresurser. C.
4. Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. UD.
5. Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. UD.
6. Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. UD.
7. Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. UD.
8. Batterierna – en laddad fråga. M.
9. Om järnvägens trafikledning m.m. K.
10. Forskning för vår vardag. C.
11. EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. K.
12. Kommuner och landsting med betalningssvårigheter. Fi.
13. Offentlig djurskyddstillsyn. Jo.
14. Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. Fi.
15. Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. UD.
16. Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. UD.
17. Bättre trafik med väginformatik. K.
18. Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. Fö.
19. Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. UD.
20. Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. U.
21. Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. U.
22. Inflytande på riktigt – Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. U.
23. Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. N.
24. Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. UD.
25. Från massmedia till multimedia – att digitalisera svensk television. Ku.
26. Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. K.
27. En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. U.
28. Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. U.
29. Forskning och Pengar. U.
30. Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. Fi.
31. Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. C.
32. Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. SB.
33. Banverkets myndighetsroll m.m. K.
34. Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. A.
35. Kriminalunderrättelseregister DNA-register. Ju.
36. Högskola i Malmö. U.
37. Sveriges medverkan i FN:s familjeår. S.
38. Nationalstadsparker. M.
39. Rapport från klimatdelegationen 1995. Klimatrelaterad forskning. M.
40. Elektronisk dokumenthantering. Ju.
41. Statens maritima verksamhet. Fö.
42. Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. UD.
43. Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. UD.
44. Översyn av skatteflyktslagen. Reformerat förhandsbesked. Fi.
45. Presumtionsregeln i expropriationslagen. Ju.
46. Enskilda vägar. K.
47. Cirkelsamhället. Studiecirklars betydelser för individ och lokalsamhälle. U.
48. Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. N.
49. Regler för handel med el. N.
50. Förbud mot vapen på allmän plats m.m. Ju.
51. Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring – alternativ och förslag. A.
52. Precisering av handelsändamålet i detaljplan. M.
53. Kalkning av sjöar och vattendrag.M.
54. Kooperativa möjligheter i storstadsområden. S.
55. Sverige, framtiden och mångfalden. A.
55. På väg mot egenföretagande. A.
55. Vägar in i Sverige. A.
56. Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. A.
57. Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. Fi.
58. Finansieringen av det civila försvaret. Fö.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

59. Europapolitikens kunskapsgrund. En principdiskussion utifrån EU 96-kommitténs erfarenheter. UD.
60. Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. UD.
61. Olika länder - olika takt. Om flexibel integration och förhållandet mellan stora och små stater i EU. UD.
62. EU, konsumenterna och maten - Förväntningar och verklighet. Jo.
63. Medicinska undersökningar i arbetslivet. A.
64. Försäkringskassan Sverige - Översyn av socialförsäkringens administration. S.
65. Administrationen av EU:s jordbrukspolitik i Sverige. Jo.
66. Utvärderat personval. Ju.
67. Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader. Fi.
68. Några folkbokföringsfrågor. Fi.
69. Kompetens och kapital + bilaga. N.
70. Samverkan mellan högskolan och näringslivet. N.
71. Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer och landsbygd. In.
72. Rättspsykiatriskt forskningsregister. S.
73. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet. Volym 1 - En granskning. M.
73. Swedish Nuclear Regulatory Activities. Volume 1 - An Assessment. M.
74. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet. Volym 2 - Faktaredogörelser. M.
74. Swedish Nuclear Regulatory Activities. Volume 2 - Descriptions. M.
75. Värden i folkhögskolevärlden. U.
76. EU:s regeringskonferens - procedurer, aktörer, formalia. Sammanfattning av ett seminarium i april 1996. UD.
77. Utländska försäkringsgivare med verksamhet i Sverige. Fi.
78. Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning och finansiering. N.
79. Översyn av revisionsreglerna. Fi.
80. Viktigt meddelande. Radio och TV i Kris och Krig. Ku.
81. Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. Fi.
82. En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens tillsynsmyndigheter. K.
83. Allmänt pensionssparande. S.
84. Ekobrottsforskning. Ju.
85. Egon Jönsson - en kartläggning av lokala samverkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. S.
86. Utvecklad samordning inom det civila försvaret och fredsräddningstjänsten. Kartläggning, överväganden och förslag. Fö.
87. Tredimensionell fastighetsindelning. Ju.
88. Kameraövervakning. Ju.
89. Samverkan mellan högskolan och de små och medelstora företagen. N.
90. Sammanhållet studiestöd. U.
91. Den privata vårdens omfattning och framtida ersättningsformer - En översyn av de nationella taxorna för läkare och sjukgymnaster. S.
92. IT i miljöarbetet. M.
93. Ny yrkestrafiklagstiftning. K.
94. Nationell teleadresskatalog. K.
95. Botniabanan. K.
96. Strukturförändring och besparing. En uppföljning av genomförda förändringar inom försvarsmaktens ledningsorganisation. Fö.
97. Effektivare försvarsfastigheter! Utvärdering av en reform. Fö.
98. Vem styr försvaret? Utvärdering av effekterna av LEMO-reformen. Fö.
99. Avveckling med inlärning. Erfarenheter från LEMO-reformens avveckling av personal. Fö.
100. Ett nytt system för skattebetalningar. Del A. Ett nytt system för skattebetalningar. Del B. Författningsförslag, författningskommentarer och bilagor. Fi.
101. Kärnavfall - teknik och platsval. KASAMs yttrande över SKBs FUD-Program 95. M.
102. TUFF - Teckenspråksutbildning för föräldrar. U.
103. Miljöbalken. En skärpt och samordnad miljölagstiftning för en hållbar utveckling. Del 1 och 2. M.
104. Konsumentskydd på elmarknaden. C.
105. Att främja donationer till universitet och högskolor. U.
106. EU och Sverige - från Kiruna till Malmö. Sammanfattning av fyra regionala möten 1995-96. UD.
107. Union utan gränser - konsekvenser, möjligheter, problem. Sammanfattning av ett seminarium i november 1995. UD.
108. Konsumenterna och miljön. C.
109. Från åkerlotter till Paradis - ett delbetänkande från Utredningen om universitetsfastigheter m.m. angående överlåtelser och tomträttsupplåtelser av vissa högskolefastigheter. Fi.
110. Inför ett Svenskt kulturnät - IT och framtiden inom kulturområdet. Ku.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

111. Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. C
112. Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. M.
113. En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. S.
114. En körkortsreform. K.
115. Barnkonventionen och utlänningslagen. S.
116. Artikel 6 i Europakonventionen och skatteutredningen. Fi.
117. Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. Fi.
118. Station Stockholm Nord. K.
119. Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. Fi.
120. Högskolan i Malmö – Slutbetänkande. U.
121. Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. K.
122. Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande. U.
123. Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. Fö.
124. Miljö för en hållbar hälsoutveckling.
Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. S.
Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. S.
Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. S.
Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. S.
125. Droger i trafiken. Ju.
126. Doping i folkhälsoperspektiv. Del A och Del B. S.
127. Folkbildningens institutioner. U.
128. Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Ku.
129. Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. In.
130. De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Huldt, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
131. Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
132. Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
133. Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. S.
134. Jämställd vård. Möten i vården ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. S.
135. Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi. Kunskapsläge och behov av framtida FoU. S.
136. Effekter av EU:s jordbrukspolitik. Jo.
137. Kommunalförbund och gemensam nämnd – två former för kommunal samverkan. In.
138. Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. S.
139. Skatt på avfall. Fi.
140. KO:s biträde åt enskilda. In.
141. Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. S.
142. Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. K.
143. Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan. U.
144. Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. N.
145. Arbetstid
längd,förläggning och inflytande + bilagedel. A.
146. Att återerövra vardagen. S.
147. Övergångsbestämmelser till miljöbalken. M.
148. Översyn av förvärvslagen och hyreslagen Borgen och pant. Ju.
149. Elberedskapen. Författningsfrågor. N.
150. En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. A.
151. Bidrag genom arbete – En antologi. S.
152. Gruvorna och framtiden. N.
153. Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. M.
154. Tre rapporter om studiecirklar. U.
155. Omtankar om vattendrag
ett nytt angreppssätt. M.
156. Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga. In.
157. Översyn av redovisningslagstiftningen. Ju.
158. Sverige och EMU + Bilagor. Fi.
159. Folkbildningen – en utvärdering. U.
160. Bouppteckningar och arvsskatt. Ju.
161. Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. S.
162. På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilaga. In.
163. Behov och resurser i vården – en analys. S.
164. Livslångt lärande i arbetslivet – steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. U.
165. Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. K.
166. Lärare för högskola i utveckling. U.
167. Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. U.
168. Översyn av PBL och va-lagen. In.
169. Förnyelsen av kommuner och landsting. In.
169. Kommunala förnyelseproblem.
En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. In.
169. Kommunerna och den statliga styrningen.
Bilaga II. In.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

169. Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. In.
169. Konkurrensutsättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter. Bilaga IV. In.
169. Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier. Bilaga V. In.
170. Fritidsbåten och samhället. K.
171. Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. Jo.
172. Licensavgift – en principskiss. Ju.
173. När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. Fi.
174. Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. S.
175. Styrning och samverkan. S.
176. Den lokala radion. Ku.
177. Egenmakt – att återerövra vardagen. S.
178. IT och Miljö. En samling goda exempel. K.
179. Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. In.
180. Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. Fi.
181. MEGA-BYTE. K.
182. Handlingsprogram för ökad sjösäkerhet. K.
183. EU, Sverige och de inre vattenvägarna. K.
184. Bättre klimat, miljö och hälsa med alternativa drivmedel. M.
185. Straffansvarets gränser + Bilagor. Ju.
186. Transportinformatik för Sverige. + Bilagor. K.
187. Statens ändamålsfastigheter. Principer för förvaltning och hyressättning. Fi.
188. Vuxenutbildare ser på sig själva. U.
189. Efter Estonia. In.

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. [32]

Justitiedepartementet

Kriminalunderrättelseregister
DNA-register. [35]
Elektronisk dokumenthantering. [40]
Presumtionsregeln i expropriationslagen.[45]
Förbud mot vapen på allmän plats m.m. [50]
Utvärderat personval. [66]
Ekobrottsforskning. [84]
Tredimensionell fastighetsindelning. [87]
Kameraövervakning. [88]
Droger i trafiken. [125]
Översyn av förvärvslagen och hyreslagen
Borgen och pant. [148]
Översyn av redovisningslagstiftningen. [157]
Boupptecknings och arvsskatt. [160]
Licensavgift - en principskiss. [172]
Straffansvarets gränser + Bilagor. [185]

Utrikesdepartementet

Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. [4]
Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. [5]
Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. [6]
Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. [7]
Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. [15]
Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. [16]
Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. [19]
Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. [24]
Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. [42]
Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. [43]
Europapolitikens kunskapsgrund.
En principdiskussion utifrån
EU 96-kommitténs erfarenheter. [59]
Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. [60]
Olika länder - olika takt. Om flexibel integration och förhållandet mellan stora och små stater i EU. [61]
EU:s regeringskonferens - procedurer, aktörer, formalia. Sammanfattning av ett seminarium i april 1996. [76]
EU och Sverige - från Kiruna till Malmö. Sammanfattning av fyra regionala möten 1995-96. [106]
Union utan gränser - konsekvenser, möjligheter, problem. Sammanfattning av ett seminarium i november 1995. [107]

Försvarsdepartementet

Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. [18]
Statens maritima verksamhet. [41]
Finansieringen av det civila försvaret. [58]
Utvecklad samordning inom det civila försvaret och fredsräddningstjänsten. Kartläggning, överväganden och förslag. [86]
Strukturförändring och besparing.
En uppföljning av genomförda förändringar inom försvarsmaktens ledningsorganisation. [96]
Effektivare försvarsfastigheter!
Utvärdering av en reform. [97]
Vem styr försvaret? Utvärdering av effekterna av LEMO-reformen. [98]
Avveckling med inlärning. Erfarenheter från LEMO-reformens avveckling av personal. [99]
Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. [123]
De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Huldt, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [130]
Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [131]
Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [132]

Socialdepartementet

Sveriges medverkan i FN:s familjeår. [37]
Kooperativa möjligheter i storstadsområden. [54]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Försäkringskassan Sverige – Översyn av socialförsäkringens administration. [64]
Rättspsykiatriskt forskningsregister. [72]
Allmänt pensionssparande. [83]
Egon Jönsson – en kartläggning av lokala samverkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. [85]
Den privata vårdens omfattning och framtida ersättningsformer – En översyn av de nationella taxorna för läkare och sjukgymnaster. [91]
En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. [113]
Barnkonventionen och utlänningslagen. [115]
Miljö för en hållbar hälsoutveckling. Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. [124]
Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. [124]
Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. [124]
Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. [124]
Doping i folkhälsoperspektiv. Del A och Del B. [126]
Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. [133]
Jämställd vård. Möten i vården ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. [134]
Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi. Kunskapsläge och behov av framtida FoU. [135]
Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. [138]
Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. [141]
Att återerövra vardagen. [146]
Bidrag genom arbete – En antologi. [151]
Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. [161]
Behov och resurser i vården – en analys. [163]
Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. [174]
Styrning och samverkan. [175]
Egenmakt – att återerövra vardagen. [177]

Kommunikationsdepartementet

Om järnvägens trafikledning m.m. [9]
EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. [11]
Bättre trafik med väginformatik. [17]
Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. [26]
Banverkets myndighetsroll m.m. [33]
Enskilda vägar. [46]
En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens tillsynsmyndigheter. [82]
Ny yrkestrafiklagstiftning. [93]
Nationell teleadresskatalog. [94]
Botniabanan. [95]
En körkortsreform [114]
Station Stockholm Nord. [118]
Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. [121]
Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. [142]
Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. [165]
Fritidsbåten och samhället. [170]
IT och Miljö. En samling goda exempel. [178]
MEGA-BYTE. [181]
Handlingsprogram för ökad sjösäkerhet. [182]
EU, Sverige och de inre vattenvägarna. [183]
Transportinformatik för Sverige. + Bilagor. [186]

Finansdepartementet

Kommuner och landsting med betalningssvårigheter. [12]
Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. [14]
Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. [30]
Översyn av skatteflyktslagen.
Reformerat förhandsbesked. [44]
Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. [57]
Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader. [67]
Några folkbokföringsfrågor. [68]
Utländska försäkringsgivare med verksamhet i Sverige. [77]
Översyn av revisionsreglerna. [79]
Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. [81]
Ett nytt system för skattebetalningar. Del A.
Ett nytt system för skattebetalningar. Del B. Författningsförslag, författningskommentarer och bilagor. [100]
Från åkerlotter till Paradis – ett delbetänkande från Utredningen om universitetsfastigheter m.m. angående överlåtelser och tomträttsupplåtelser av vissa högskolefastigheter. [109]
Artikel 6 i Europakonventionen och skatteutredningen. [116]
Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. [117]
Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. [119]
Skatt på avfall. [139]
Sverige och EMU + Bilagor. [158]
När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. [173]
Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. [180]
Statens ändamålsfastigheter. Principer för förvaltning och hyressättning. [187]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan - hur går det? [1]
Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. [2]
Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. [20]
Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. [21]
Inflytande på riktigt - Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. [22]
En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. [27]
Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. [28]
Forskning och Pengar. [29]
Högskola i Malmö. [36]
Cirkelsamhället. Studiecirklars betydelser för individ och lokalsamhälle. [47]
Värden i folkhögskolevärlden. [75]
Sammanhållet studiestöd. [90]
TUFF - Teckenspråksutbildning för föräldrar. [102]
Att främja donationer till universitet och högskolor. [105]
Högskolan i Malmö - Slutbetänkande. [120]
Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande. [122]
Folkbildningens institutioner. [127]
Krock eller möte - Om den mångkulturella skolan. [143]
Tre rapporter om studiecirklar. [154]
Folkbildningen - en utvärdering. [159]
Livslångt lärande i arbetslivet - steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. [164]
Lärare för högskola i utveckling. [166]
Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. [167]
Vuxenutbildare ser på sig själva. [188]

Jordbruksdepartementet

Offentlig djurskyddstillsyn. [13]
EU, konsumenterna och maten - Förväntningar och verklighet. [62]
Administrationen av EU:s jordbrukspolitik i Sverige. [65]
Effekter av EU:s jordbrukspolitik. [136]
Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. [171]

Arbetsmarknadsdepartementet

Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. [34]
Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring - alternativ och förslag.[51]
Sverige, framtiden och mångfalden. [55]
På väg mot egenföretagande. [55]
Vägar in i Sverige. [55]
Hälften vore nog - om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. [56]
Medicinska undersökningar i arbetslivet. [63]
Arbetstid
längd,förläggning och inflytande + bilagedel. [145]
En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. [150]

Kulturdepartementet

Från massmedia till multimedia - att digitalisera svensk television. [25]
Viktigt meddelande.
Radio och TV i Kris och Krig. [80]
Inför ett Svenskt kulturnät - IT och framtiden inom kulturområdet. [110]
Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. [128]
Den lokala radion. [176]

Näringsdepartementet

Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. [23]
Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. [48]
Regler för handel med el. [49]
Kompetens och kapital + bilaga. [69]
Samverkan mellan högskolan och näringslivet. [70]
Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning och finansiering. [78]
Samverkan mellan högskolan och de små och medelstora företagen. [89]

Närings- och handelsdepartementet

Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. [144]
Elberedskapen. Författningsfrågor. [149]
Gruvorna och framtiden. [152]

Civildepartementet

Fritid i förändring.
Om kön och fördelning av fritidsresurser. [3]
Forskning för vår vardag. [10]
Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. [31]
Konsumentskydd på elmarknaden. [104]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Konsumenterna och miljön. [108]
Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. [111]

Inrikesdepartementet

Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer och landsbygd. [71]
Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. [129]
Kommunalförbund och gemensam nämnd – två former för kommunal samverkan. [137]
KO:s biträde åt enskilda. [140]
Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga [156]
På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilagor. [162]
Översyn av PBL och va-lagen. [168]
Förnyelsen av kommuner och landsting. [169]
Kommunala förnyelseproblem.
En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. [169]
Kommunerna och den statliga styrningen.
Bilaga II. [169]
Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. [169]
Konkurrensutsättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter.
Bilaga IV. [169]
Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier.
Bilaga V. [169]
Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. [179]
Efter Estonia. [189]

Miljödepartementet

Batterierna – en laddad fråga. [8]
Nationalstadsparker. [38]
Rapport från klimatdelegationen 1995.
Klimatrelaterad forskning. [39]
Precisering av handelsändamålet i detaljplan. [52]
Kalkning av sjöar och vattendrag [53]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 1 – En granskning. [73]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 1 – An Assessment. [73]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 2 – Faktaredogörelser. [74]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 2 – Descriptions. [74]
IT i miljöarbetet. [92]
Kärnavfall – teknik och platsval. KASAMs yttrande över SKBs FUD-Program 95. [101]
Miljöbalken. En skärpt och samordnad miljölagstiftning för en hållbar utveckling.
Del 1 och 2. [103]
Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. [112]
Övergångsbestämmelser till miljöbalken. [147]
Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. [153]
Omtankar om vattendrag
ett nytt angreppssätt. [155]
Bättre klimat, miljö och hälsa med alternativa drivmedel. [184]